

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA IUVENUM
SECTIO ARCHAEOLOGICA
TOMUS V.

SZEGED

2021

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány a „A hazai Tudományos Diákköri műhelyek és rendezvényeik támogatása” című pályázat támogatásával valósult meg. A pályázati kategória kódja: NTP-HHTDK-20

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

**ACTA IUVENUM
SECTIO ARCHAEOLOGICA
TOMUS V.**

**SZEGED
2021**

A kötet az
SZTE BTK Régészeti Tanszékének
kiadványa

Főszerkesztő
Révész László

Szerkesztette
Bíró Gyöngyvér – Pintér-Nagy Katalin – Takács Melinda

A tanulmányokat lektorálta
Kulcsár Valéria, Pintér-Nagy Katalin, Révész László, Tóth Katalin,
Vörös Gabriella

Nyelvi lektor
Kulcsár Valéria

ISSN 2064-1222

© a szerzők 2021
© a szerkesztők 2021

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ [Kulcsár Valéria]	7
BÓDAI ESZTER: A Gáva-kultúra miniatűr edényei Magyarország területén	9
SOÓS ROLAND: Egy La Tène-kori szövőház Üllő környékéről	31
KOMLÓSI JANKA: Textilmaradványok Magyarország területén a római korban	55
BORSÓDI MARTIN: Szarmata településekről származó üvegleletek a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében.	89
WALTER DOROTTYA: Késő szarmata kori településrészlet Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlőn	111
SAJTI MARIANNA ADRIENN: A nagykamarási avar kori temetőrészlet	133
FÜLÖP RÉKA: Hajdúszoboszló–Árkoshalom honfoglalás és kora Árpád-kori temetőjének időrendi vizsgálata	161
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	187

ELŐSZÓ

Az *Acta Iuvenum* mostani kötete immár az ötödik. Tekintve a rendkívül szűkös anyagi körülményeket – a megjelentetés a kicsi pályázati pénzeken és a szerkesztők áldozatos, kizárólag önkéntes alapon működő, de annál alaposabb munkáján múlik – szinte csodának tekinthetjük, hogy a folyóirat történetében elérkeztünk eddig a pontig. Mégsem csodával állunk szemben, ami annak köszönhető, hogy kiadástól kiadásig mindig összegyűlik tehetséges és ambiciózus diákjainknak annyi és olyan minőségű munkája, amelyet nem szégyen közzétenni a Régészeti Tanszék periodikájában. A 2021-es publikációhoz nehezítésként hozzájárult a pandémia, hiszen a tudományágunkban végzett kutatások általában megkívánják a tanulmányozott leletekkel való személyes ismerkedést közgyűjteményekben, amire a jelen körülmények között csak kevés lehetőség adódott.

A mostani számban két olyan első közléssel jelentkező hallgatónk cikkét publikáljuk, akik még csak most járnak alapképzésük utolsó évében (Komlói Janka, Soós Roland). Mindketten OTDK dolgozatukat teszik közzé, amellyel a tanszéki hagyományoknak megfelelően sikeresen szerepeltek az – idén Miskolcon tartott – Országos Tudományos Diákköri Konferencián (Janka második helyezést ért el). Ugyanezen a konferencián tartott általános elismerést arató előadást egy mesterszakos hallgatónk (Bódai Eszter) és frissen végzett alumnánk (Fülöp Réka, különdíjas). Egy idei MA-s szakdolgozat ütötte meg azt a szintet, amelyet a szerkesztők publikálásra érdemesnek ítélték meg (Sajti Marianna), és két PhD-hallgatónk közli az Új Nemzeti Kiválóság Program keretein belül elkészült tanulmányát (Borsódi Martin, Walter Dorottya).

A dolgozatok témaválasztása igen széles spektrumú: Bódai Eszter tanulmánya a Gáva kultúra miniatűr edényeit veszi górcső alá, Soós Roland és Komlói Janka cikke a textilkészítéssel foglalkozik két teljesen különböző megközelítésben (egy vaskori szövőszék rekonstrukciója, illetve a pannoniai és szarmata textilleletek összehasonlítása), Sajti Marianna egy késő avar temető elemzésével, Fülöp Réka pedig egy honfoglalás kori sírkertben megfigyelt idegen elemekkel foglalkozik. Borsódi Martin a Móra Ferenc Múzeum császárkori telepeken előkerült üvegleleteit gyűjtötte össze, Walter Dorottya pedig egy késő szarmata teleprészlet feldolgozását végezte el.

Az érdeklődő kollégáknak és nagyközönségnek jó olvasást kívánok, a szerkesztőknek további erőt és kitartást. A szerzőknek pedig, hogy amikor meglett régész korukban a korai zsengéiket olvasva lapozgatják az *Acta Iuvenum* megsárgult oldalait, az fusson át a fejükön, hogy „Nahát, én már fiatalon is ilyen okosakat tudtam írni?”

Szeged, 2021. május 5.

Kulcsár Valéria
egyetemi docens

A Gáva-kultúra miniatűr edényei Magyarország területén

1. Bevezetés¹

A „miniatűr edények” a Gáva-kultúra edénytípusainak kategorizálásával foglalkozó szakmunkák többségében külön kategóriaként foglalnak helyet.² Különválasztásuk kritériumainak meghatározása, illetve kiterjedtebb elemzésük és felgyűjtésük azonban egyelőre nem történt meg. Jelen dolgozat célkitűzése szakirodalmi gyűjtés alapján a miniatűr edények különválasztása a Gáva-kultúra elterjedési területének magyarországi részéről, olyan kritériumok szerint, melyek nem csupán az edények méretét, hanem azok formáját is figyelembe veszik, hiszen kialakításuk sok esetben a „nagy” méretű verziókat utánozza³ vagy éppen teljes mértékben egyedi. Emellett természetesen az edények mérete sem figyelmen kívül hagyható szempont, ám a nagyságra vonatkozóan felső határvonalat nem húztam meg gyűjtésem során, mivel a Gáva-kultúra kerámiaanyagában léteznek olyan kisméretű edénytípusok, melyeket a kutatás önálló kategóriaként kezel, és nem sorol a miniatűr edények közé.⁴

Dolgozatomban a HaA1 időszak végére kialakuló, majd a HaA2 és HaB1 periódusban elterjedő⁵ Gáva-kultúra magyarországi (Alföld és Északi-középhegység) leletanyagának vizsgálatát tűztem ki célul, szem előtt tartva a tényt, hogy a Gáva-lakosság emlékanyaga hatalmas területen elterjedt. Miniatűr edények feltűnnek az Erdélyi-medence,⁶ Bukovina⁷ és a Kassai-medence⁸ leletanyagában is, azonban ezek elemzése kívül esik dolgozatom témáján. Ezeket a darabokat parhuzamként vontam be a kutatásba.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Kulcsár Valériának (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék), aki tartalmi és formai tanácsokkal végig segítette munkámat. Hálás köszönettel tartozom továbbá Tóth Katalinnak (régész, Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.), aki számos hasznos tanáccsal és meglátással támogatott. Köszönettel tartozom Kósa Polettnak (PhD hallgató, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola), akitől a baksi és a poroszlói kerámiaanyag kapcsán jutottam fontos információkhoz. Szeretném megköszönni Király Ágnesnek (régész, ELKH BTK Régészeti Intézet), hogy doktori disszertációját a rendelkezésemre bocsátotta, valamint Istvánovits Eszternek (régész, JAM) és Liviu Martának (igazgató, Muzeului Județean Satu Mare/Szatmár Megyei Múzeum) a technikai segítségnyújtást.

² KEMENCZEI 1984, 70; VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 91–92; V. SZABÓ 1996, 36.

³ LÁSZLÓ 1994, 84.

⁴ Például a V. Szabó Gábor „6. Kis edények („Asztali edények”: csészék, csuprok, bögrék, poharak)” kategóriájában felsorolt edények (V. SZABÓ 1996, 35).

⁵ A Baks–Temetőparton előkerült fémtárgyak elemzése alapján vélhetően a Gáva-kultúra a HaB2–B3 periódust is megélte a Tisza vidékén (V. SZABÓ 2011, 102; KÓSA 2020, 40).

⁶ VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 91–92, Fig. 42. 4–20, Fig. 43; REZI–NAGY 2009, Fig. XIX. 98–103; PANKAU 2004, Taf. 9. 6, 14. 8.

⁷ LÁSZLÓ 1994, 152, Fig. 45.

⁸ DEMETEROVÁ 1986, Tab. IV. 9.

A dolgozat további célja a miniatűr edények lelőköriülményeinek elemzése, mely e különleges edénytípus szerepének meghatározásához nyújthat információkat. Sok esetben az előkerülés kontextusának leírása hiányzik vagy elnagyolt. Annak régészeti értelmezése, hogy az edénytípus általánosságban véve milyen jellegű objektumokból – vagy milyen egyéb leletekkel együtt – került elő, roppant nehézkes. A kutatás további nehézségét az adja, hogy az edények pontos méretadatait – annak ellenére, hogy külön kategóriaként említik őket – számos esetben nem közlik a szerzők, így elemzésük csupán a publikált képekre hagyatkozva valósítható meg. Amennyiben méretadatok nem álltak rendelkezésre, a fotókra, rajzokra, valamint a publikáló meghatározására – mely szerint az adott tárgy miniatűr edény – hagyatkoztam. Amennyiben rendelkezésre álltak méretadatok, de a publikáló nem sorolta külön – miniatűr – kategóriába az edényeket, az edényforma „átlagos” méretétől való jelentős eltérés alapján soroltam az edényeket a miniatűr kategóriába.

2. Katalógus

2.1. Baks–Temetőpart (Csongrád megye)

1. Tál. Kónikus testű, profilálatlan aljú. [2. tábla 1]

Lelőköriülmények: 1966–1996 között, terepbejárás.

Irodalom: V. SZABÓ 1996, 14, 36, 13. kép 18.

2. Tárolóedény. Hengeres nyakú, éles hastörésű, kónikus aljú.

Lelőköriülmények: 2007, V. Szabó Gábor ásatása.⁹

3. Korsó. Enyhén kihajló peremű, bikónikus testű, apró füllel ellátott. Nyakán vonalkötegekből álló girlandminta. M.: 3,8 cm.

Lelőköriülmények: 2007, V. Szabó Gábor ásatása.

4. Tárolóedény. Pereme és nyaka hiányzik, nyomott gömbös testén vonalkötegekből álló girlandmotívum.

Lelőköriülmények: 2007, V. Szabó Gábor ásatása.

5. Csupor. Pereme hiányos, nyomott gömbös testű, kónikus aljú.

Lelőköriülmények: 2007, V. Szabó Gábor szisztematikus fémkeresős kutatása.

2.2. Köröm–Kápolna-domb (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

1. Has- és aljtörredék. A has enyhén gömbölyű, alja egyenes. [4. tábla 1]

Lelőköriülmények: 1969, Kemenczei Tibor ásatása, gödörben.

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 70, 157, Taf. CXLIV. 12.

2. Tál. Egyenes peremű, kónikus testű, enyhén profilált aljú. Törredékes. [2. tábla 2]

Lelőköriülmények: 1969, Kemenczei Tibor ásatása.

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 70, Taf. CXXXVI. 10.

3. Fazék. Kihajló peremű, ívelő nyakú, zömök. M.: 3,5 cm. [1. tábla 1]

Lelőköriülmények: 2014, Gallina Zsolt feltárása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 68, 50. kép 4.

4. Különleges edény. Szürke, gömb alakú, pereme hullámos, ez alatt kívül rátett gömbölyű bütykökkel. Külső felületén vékony, világosbarna bevonat. M.: 2 cm; szátm.: 4 cm. [4. tábla 2]

Lelőköriülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, házban.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 68, 50. kép 13.

5. Fazék. Széles szájú, kihajló peremű. M.: 9,2 cm. [1. tábla 2]

Lelőköriülmények: 2014, Gallina Zsolt feltárása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 68, 50. kép 7.

6. Fazék. Széles szájú, kihajló peremű. M.: 4,7 cm. [1. tábla 3]

Lelőköriülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 68, 50. kép 11.

7. Tál. Félgömb alakú, profilálatlan aljú. M.: 5 cm. [2. tábla 3]

⁹ A Baks–Temetőparton 2007-ben előkerült kerámiaanyagot Kósa Polett dolgozta fel (Kósa 2020). Munkájában a miniatűr edényeket speciális kategóriaként kezeli, feldolgozásukat a közeljövőben végzi el.

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 9.

8. Fazék. Virágcserep alakú. M.: 6,7 cm. [1. tábla 4]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, házban.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 68–69, 50. kép 12.

9. Fazék. Nyújtott alakú, pereme alatt hegyes bütykökkel. M.: 5,6 cm. [1. tábla 5]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 14.

10. Tál. Kónikus testű, egyenes peremű, omphaloszos aljú. M.: 7,2 cm. [2. tábla 4]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 6.

11. Tál. Behúzott, fonatos peremű, kónikus testű, omphaloszos aljú. M.: 6,1 cm. [2. tábla 5]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 3.

12. Tál perem- és oldaltöredéke. Kihajló peremű, fekete, vékony falú. Belső részén vonalkötegekből álló, mélyített ívek. [2. tábla 6]

Lelőkörülmények: 2014, Gallina Zsolt feltárása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 1.

13. Tál perem- és oldaltöredéke. Fényes fekete, szépen kidolgozott. Belső részén vonalkötegekből álló, mélyített ívek. [2. tábla 7]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 2.

14. Tál perem- és oldaltöredéke. Hullámos, balról jobbra bevágott peremű. M.: 5,6 cm. [2. tábla 8]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 5.

15. Tál perem- és oldaltöredéke. Vörösesbarna, hullámos peremű. M.: 4,3 cm. [2. tábla 9]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 8.

16. Tárolóedény perem- és oldaltöredéke. Pereme a nyakkal együtt kifelé ível, felülete simított, gömbölyödő hasán függőleges kannelúrák. M.: 4 cm. [1. tábla 7]

Lelőkörülmények: 1996, B. Hellebrandt Magdolna ásatása, gödörben.

Irodalom: B. HELLEBRANDT 2016, 69, 50. kép 10.

2.3. Makó–Paphát III. (Csongrád megye)

1. Csupor. Tölcséresen kihajló, elvékonyodó peremű, vállvonalán vízszintesen bekarcolt kettős vonaldísz, gömbös testén egyenetlen, függőleges bekarcolás. M.: 6 cm; pátm.: 4,4 cm; fátm.: 1,9 cm. [4. tábla 3]

Lelőkörülmények: 2015, Benedek András feltárása, gödörben.

Irodalom: BÓDAI 2018, 65.

2.4. Muhi–Nagyhomok-dűlő (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

1. Csupor. Enyhén bikónikus testű, hasvonalán két apró fül. M.: 4,2; szátm.: 4,1 cm; fátm.: 2,3 cm. [3. tábla 1]

Lelőkörülmények: 1971, beszolgáltatás, temetkezésből.

Irodalom: KEMENCZEI 1971, 36.

2.5. Nagyhalász (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1. Háromosztatú szájú edény. Nyomott gömbös testű, vállán függőlegesen kannelúrázott, profilált aljú. M.: 7 cm; fátm.: 3,3 cm. [4. tábla 4]

Lelőkörülmények: nem ismert.¹⁰

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 159; KEMENCZEI 1984, Taf. CXXIX. 10.

2.6. Pete/Petea–Csengersima (Románia, Județul Satu Mare/Magyarország, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1. Amphora. Pereme és nyaka hiányos, hasán két felcsúcsosodó bütyökdísszel ellátott, profilálatlan aljú. M.: 4,7 cm; fátm.: 3 cm. [1. tábla 8]

Lelőkörülmények: 2004, Liviu Marta ásatása, gödörben.

Irodalom: MARTA 2009, 113, Pl. 12/7.

¹⁰ A lelőkörülményekről adatok szintén nem ismertek Petneháza, Szakoly, valamint Tiszanagyfalu esetében.

2. Miniatúr edény

Lelőkörülmények: 2004, Liviu Marta ásatása, gödörben.

Irodalom: MARTA 2009, 113–114.

2.7. Petneháza (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1. Fazék. Enyhén kihajló peremű, nyakán vízszintes árkolással, vállán két apró fülel.

Gömbölyded testű, enyhén profilált aljú. M.: 6,4 cm; pátm.: 5,6 cm; fátm.: 2,1 cm. [1. tábla 6]

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 69, 161, Taf. CXXXI. 6.

2.8. Poroszló–Aponhát (Heves megye)¹¹

1. Tárolóedény. Fekete, fényezett felületű, nyaka hengeres. Nyomott gömbös hasán függőleges árkolás. M.: 7,5 cm; pátm.: 6,9 cm; fátm.: 2,7 cm. [1. tábla 9]

Irodalom: PATAY 1976, Abb. 3:2.

2. Tárolóedény. Hiányos, enyhén nyomottgömbös hasán bütykökkel ellátott, alja kónikus. Pereme kihajló, nyaka lefelé enyhén szélesedő.¹² M.: 4,2 cm; fátm.: 2,4 cm. [1. tábla 11]

Irodalom: PATAY 1976, Abb. 3:3.

3. Csupor. Enyhén kiszélesedő peremű, hengeres nyakú, bikónikus testű. M.: 5,4 cm; pátm.: 6,6 cm; fátm.: 3 cm. [3. tábla 2]

Irodalom: PATAY 1976, Abb. 3:4.

4. Tál. Széles szájú, hullámos peremű. M.: 4,5 cm; pátm.: 10,5 cm; fátm.: 2,1 cm. [2. tábla 10]

Irodalom: PATAY 1976, Abb. 3:5; V. SZABÓ 2002, 213. kép 7.

5. Tál. Széles szájú, kónikus testű. M.: 4,5 cm; pátm.: 8,4 cm; fátm.: 2,1 cm. [2. tábla 11]

Irodalom: PATAY 1976, Abb. 3:6.

6. Csésze. Enyhén kihajló peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbös testű. Füle vállból indul, hasra támaszkodik. [3. tábla 3]

Irodalom: V. SZABÓ 2002, 213. kép 2.

7. Csésze. Széles szájú, félgömbös testű. Füle pereme alatt indul, hasra támaszkodik. [3. tábla 4]

Irodalom: V. SZABÓ 2002, 213. kép 3.

8. Csésze. Széles szájú, félgömbös testű. Füle vastag, peremből induló, perem fölé húzott. [3. tábla 5]

Irodalom: V. SZABÓ 2002, 213. kép 4.

9. Talpas edény. Enyhén kihajló peremű, félgömbös testű. Talprésze alacsony, füle vállból induló, hasra támaszkodó. Hasa apró bütykökkel díszített. [3. tábla 6]

Irodalom: V. SZABÓ 2002, 213. kép 5.

10. Hiányos edény. Talán szoptató edény lehetett. [4. tábla 5]

Irodalom: V. SZABÓ 2002, 213. kép 6.

11. Lapos csésze. Füle vállból induló, hasra támaszkodó. Profilálatlan aljú. [3. tábla 7]

Irodalom: V. SZABÓ 2002, 213. kép 8.

2.9. Pócspetri–Nyírjes, Felső-erdőszél (M3 201. lh.) (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1. Háromszög testű edény. Enyhén fényezett felületű, kihajló peremű, hengeres nyakú, alsó részén lapos, háromszög testű, alján kör alakú törésfelület. Peremének egy része hiányzik. M.: 5 cm; pátm.: 5 cm. [4. tábla 6]

Lelőkörülmények: 2010–2011, György László feltárása.

Irodalom: KALLI 2012, 164, 166; 6. tábla 8.

2.10. Szakoly (vasútállomás) (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1. Tárolóedény. Enyhén kihajló peremű, nyomottgömbös testű, hasán függőleges kannelúrával és bordákkal, profilált aljú. M.: 6,5 cm; pátm.: 7,3 cm; fátm.: 3,6 cm. [1. tábla 10]

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 163, Taf. CXXXI. 24.

2.11. Tiszanagyfalu, Őrhely halom (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

¹¹ Összesen 31 darab miniatűr edény került elő a feltáráson, az eddig megjelent publikációk alapján 5 edény (1–5.) sorolható biztonsággal a miniatűr kategóriába, a további edényeket (6–11.) a publikációkban található képek alapján soroltam ide.

¹² Az edény letörött nyakáról és pereméről Kósa Polett szóbeli közlése alapján jutottam információhoz.

1. Bögre. Egyenes peremű, egyenes oldalfalú, pohárhoz hasonlító formájú, gömbölyű aljú. M.: 4,5 cm; pátm.: 5 cm; fátm.: 3,1 cm. [3. tábla 8]

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 167, Taf. CXXIX. 15.

2. Bögre. Egyenes peremű, oldalfalú, aljú, pohárszerű. Töredékes. M.: 4,6 cm; pátm.: 5 cm; fátm.: 3,2 cm. [3. tábla 9]

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 167, Taf. CXXIX. 18.

3. Csésze. Egyenes peremű, vállán két apró füllel, kónikus aljú. M.: 3,4 cm; pátm.: 4,1 cm; fátm.: 1,4 cm. [3. tábla 10]

Irodalom: KEMENCZEI 1984, 167, Taf. CXXIX. 14.

2.12. Vencsellő–Kastélykert (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1. Csésze. Narancsvörös, ívelten csónakákos, csúcsos aljú, egyfülű. M.: 4,5 cm; pátm.: 5,8 cm. [3. tábla 11]

Lelőrkörülmények: 1913, beszolgáltatás, vélhetően temetkezésből.

Irodalom: DANI 1999, 112, IV. tábla 4a–b; KIRÁLY 2011, 49.

3. A kerámialeletek tipológiai és készítőtechnológiai értékelése

A miniatűr edények különválasztását tipológiai elemzésük követte.¹³ A Gáva-kultúrához sorolható magyarországi lelőhelyekről származó, és jelenleg a szakmunkák alapján felgyűjtendő, illetve különválasztható 44 miniatűr edény közül 43 darab bizonyult vizsgálhatónak, 37 pedig tipológiai kategóriába besorolhatónak. Kiemelkedő arányban vannak jelen a miniatűr asztali edények, illetve az apró tálak, melyeket közel azonos arányban a fazekakat és a tárolóedényeket utánzó formák követnek [5. tábla 1]. Egyetlen töredék esetében nem volt lehetséges a pontos besorolás, illetve további 5 edény tekinthető különleges formájúnak, melyek közül jelenleg csupán a nagyhalászi osztott szájú edény rendelkezik párhuzammal.

A 43 vizsgált edény közül 21 darab¹⁴ rendelkezett díszítéssel, tehát körülbelül az edények fele. A díszítésekről elmondható, hogy roppant változatosak, a Gáva-kultúra jellegzetességei mind jelen vannak a vizsgált tárgyakon. A kannelúra, a bekarcolt vonalkötegek, valamint a bütyökdísz kiemelkedő arányban, az edények apró fülekkel való ellátása is viszonylag sok esetben előfordul [5. tábla 2].

A miniatűr edények készítőtechnológiájának, illetve minőségének vizsgálata arra enged következtetni, hogy a magyarországi miniatűr edények közel fele (20 db) finom, gondosan kidolgozott munka. Csupán néhány (7 db) sorolható be a durvakerámia kategóriába, a többi edény esetében pedig nehezen eldönthető, hogy pontosan milyen minőségűek, milyen technikával készültek.

A miniatűr edények tipológiai vizsgálata alapján kitűnik, hogy e darabok között mind díszítésüket, mind kialakításukat, mind készítőtechnológiájukat tekintve nagy arányban vannak jelen a gondosan elkészített, vélhetően képzett fazekas által készített termékek. A durvább kidolgozású darabok esetében is elmondható, hogy azok a nagyméretű edényeket utánozzák, továbbá e darabok közül is csak néhány esetében feltehető,¹⁵ hogy elnagyolt, kevés időráfordítással elkészített darabok.

¹³ Teljes tipológiai elemzés: BÓDAI 2021.

¹⁴ Összesen 21 darab edény rendelkezett díszítéssel, a diagramon ugyanakkor 23 esetben találkozhatunk vele, mivel a petneházi és a baksi 3. számú edényen kétféle díszítés is látható.

¹⁵ Főként a tiszanagyfalui 2. számú, illetve a körömi 1. és 2. számú darabok tűnnek elnagyoltnak, durva kidolgozásúnak.

3.1. A típusok térbeli megoszlása

A leletanyag térbeli vizsgálata alapján kitűnik, hogy Magyarország területén főként Észak-kelet-Magyarországon, ezen belül is Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében helyezkedik el azon lelőhelyek többsége,¹⁶ ahol miniatűr edény vagy edények kerültek elő. Az edények mennyiségét tekintve a legtöbb Borsod-Abaúj-Zemplén megyében került elő, ennek oka, hogy a legnagyobb, jelenleg vizsgálható edényszámmal (összesen 16 edény) rendelkező körömi lelőhely itt található. A lelőhelyek térképre vitele után egy dél-alföldi, valamint egy északkelet-magyarországi csoportosulás látszik [6. tábla]. Úgy gondolom, hogy ezekből a megállapításokból nem vonhatók le komplex következtetések, a háttérben az egyes területek feldolgozottságának különbözőségéből adódó tényezők állhatnak.

A kerámiatípusok térbeli vizsgálatát elsőként megyékre, majd lelőhelyekre bontva végeztem el annak felderítése érdekében, hogy az egyes típusoknál megfigyelhető-e bármiféle térbeli koncentráció. Az egyes megyékben a típusok megoszlását vizsgáló elemzés alapján elmondható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplénben a miniatűr tálak, míg Hevesben inkább az asztali edények jelennek meg hangsúlyosabban [7. tábla]. A típusok lelőhelyekre bontott vizsgálata alapján kitűnik, hogy a körömi lelőhelyen leggyakoribb miniatűr edénytípusként a tálak, míg Poroszlón az asztali edények vannak jelen [8. tábla]. A többi lelőhelynél a kicsi esetszám miatt nem vonhatók le efféle következtetések.

A lelőhelyeken előkerült összes miniatűr edény mennyiségét tekintve a 12 vizsgált lelőhely közül miniatűr edények kiemelkedő számban Poroszló–Aponhát (összesen 31, ám jelenleg csupán 11 vizsgálható), illetve Köröm (16 darab) esetében voltak megfigyelhetők. Köröm–Kápolna-domb teljes kerámiaanyagán végzett tipológiai elemzés¹⁷ alapján az a következtetés vonható le, hogy legnagyobb mennyiségben a tálak vannak jelen a vizsgálható edénytípusokon belül. Összehasonlítva tehát a miniatűr edények és a teljes kerámiaanyag tipológiai megoszlását, megállapítható, hogy mindkét esetben a tál a leggyakoribb edénytípus.

4. A lelőköri körülmények értékelése

A 12 vizsgált lelőhely jelenleg elemzés alá vont 44 miniatűr edénye közül lelőköri körülmények értékelésére alkalmasnak 8 lelőhely – 6 település és 2 temetkezés – 39 edénye bizonyult. A 6 település közül a lelőköri körülmények behatóbb vizsgálata a szakmunkák alapján Köröm–Kápolna-domb, Makó–Paphát III, valamint Petea–Csengersima esetében volt megvalósítható. Baks–Temetőpart és Poroszló–Aponhát esetében a jövőbeli feldolgozó munkák után vonhatók le további következtetések.

4.1. A településeken előkerült edények

Köröm–Kápolna-dombon 15 edény esetében volt lehetséges a pontos adatgyűjtés a lelőköri körülményeket tekintve. Az 1969-es feltárás során a körömi 1. számú edényről volt megállapítható, hogy az gödörből származik, több információ nem áll rendelkezésre. Az 1996-os és

¹⁶ A 12 lelőhelyből 7 helyezkedik el itt.

¹⁷ B. HELLEBRANDT 2016, 65–72.

2014-es feltárások alkalmával összesen 11, gödörként leírt objektumból 12 edény került elő, míg 2 házként azonosított jelenségből 2 edény. Megállapítható, hogy az edények a településen belül szétszórta helyezkednek el, nem koncentrálnak egy objektumban. A gödrök pontosabb formája és szerepe néhány esetben volt meghatározható. Az 5., 12., 14. és 16. számú miniatűr edények méhkas alakú gödrökből származnak, míg a 9. számú edényt az elsődlegesen tároló-, később hulladék-gödörként funkcionáló 28. objektum tartalmazta. A 10., illetve 12. számú edény egy alaktalan anyagnyerő gödörből származik. A 15. számú edény darabjai két objektumban feküdtek, egy kerek gödörben és egy gabonátároló veremben. A két ház, melyekből miniatűr edények kerültek elő, egymás mellett helyezkedett el, mindkét objektum jelentős mennyiségű leletanyagot tartalmazott. A 13. objektum a településen feltárt kisebb méretű házak közé sorolható.¹⁸

A miniatűr edényeket tartalmazó 13 objektum betöltésének vizsgálatára 6 esetben álltak rendelkezésre adatok, ezek alapján 5 gödörrel állapítható meg, hogy hamus, olykor faszemes vagy égett omladékot tartalmazó betöltéssel rendelkezett, továbbá egy gödörben kevert, agyagos, paticsos betöltés jelentkezett. A településen egy égett pusztulási réteg volt megfigyelhető, mely arra enged következtetni, hogy a telepet felégették.¹⁹

Köröm–Kápolna-dombon a miniatűr edényekkel együtt előkerült leletanyag vizsgálata kapcsán a 28. objektum emelendő ki. Hamu és égett omladék között egy szájával lefelé fordított, belül három részre osztott tál került elő, mely eredetileg csőtálpas lehetett. A különleges kialakítású edény mellett egy állatfigura töredéke és számos cserép hevert. Az ásató a jelenség hátterében párhuzamok alapján valamiféle szertartást sejt.²⁰

Említsre méltó a miniatűr edényeket tartalmazó objektumokból előkerült nagyszámú állatfigura, a vizsgált 12 objektumból összesen 5 esetében 11 darab állatfigura került elő a betöltésből. Az 5 objektum közül 4 esetben 1-1 darabot, míg a 20. objektumban 7 állatfigurát tartalmazott a betöltés. A lelőhelyen összesen 27 ép és töredékes állatfigura került elő. B. Hellebrandt Magdolna szerint e tárgyak egységes megformálásuk miatt vélhetően egy ember által készített munkák. Méretük apró, lovat, kutyát vagy kost mintáznak.²¹ Kisméretű állatfigurák a Gáva-kultúra településein gyakran előfordulnak, értelmezésük során felmerült, hogy keleti hatásra terjedtek el a Kárpát-medencében, illetve hogy valamiféle szakrális tevékenységhez köthetők.²²

Makó–Paphát III. településrészlet miniatűr edényét egy nagyméretű gödörkomplexum beásása tartalmazta, a komplexumból származik a lelőhely csekély mennyiségű finomkerámiájának nagy része. A bontás során számos, különböző mélységű és nagyságú beásás nyomát sikerült elkülöníteni, melyek közül kettőt láttak el külön számmal (Snr. 78. és 79.).²³ A miniatűr edény az Snr. 79. számú, a komplexum keleti oldalán található beásásból származik, mely méretéhez képest kevés leletanyagot tartalmazott. Betöltése kötött, fekete, agyagos paticspöttyökkel kevert humusz.²⁴ Háztartási kerámiát, állatcsontot, paticсот és némi

¹⁸ B. HELLEBRANDT 2016, 60.

¹⁹ B. HELLEBRANDT 2016, 65.

²⁰ B. HELLEBRANDT 2016, 64.

²¹ B. HELLEBRANDT 2016, 73–74.

²² GRÓH 1984, 62–64; METZNER-NEBELSICK 1998, 395–397.

²³ BÓDAI 2018, 24.

²⁴ BÓDAI 2018, 64.

tapasztást tartalmazott a komplexum, melynek betöltése a beásások miatt nem egyenmű, nagyrészt paticspöttyös fekete humusz.²⁵

A Petea–Csengersima lelőhelyen napvilágot látott két miniatűr edény egy komplexumból – mely tulajdonképpen két, egymást keresztező gödör – került elő. A gödörkomplexumból nagy mennyiségű kerámiatöredék,²⁶ egy folyami kavics töredékei és két paticsdarab látott napvilágot. Másodlagos helyzetben három, a Felsőszöcs-kultúrához köthető edénytöredéket is tartalmazott az objektum.²⁷

A fent felvázoltak alapján tehát kiderül, hogy a települések vizsgálható eseteit tekintve leggyakrabban gödrökből kerültek elő a miniatűr edények. A későbbiekben a gödrökben előkerült leletanyagot az elhelyezés szempontjából lesz érdemes megvizsgálni, kerülve azt a megközelítést, mely szerint minden gödörből előkerült leletanyag hulladék. A településen belüli leletkoncentrációk megfigyelése roppant fontos, mert elhelyezésükből különféle társadalmi gyakorlatokra vonatkoztatható információk nyerhetők. A tárgyak gödörbe kerülése mögött számos ok húzódhat.²⁸

4.2. Temetkezési jelenségekben előkerült edények

A temetkezésekhez kapcsolható jelenségekben előkerült miniatűr edények lelőköörülményeiről kevés információ áll rendelkezésre. A Muhi–Nagyhomok-dűlő lelőhelyen talált kis csuporról csupán annyi tudható, hogy az edénnyel együtt egy csésze, egy borotvapenge, egy sodrott huzalból készített karika, egy huzalkarika, egy bronzlemez töredéke, egy tütöredék és egy kis huzaldarab került elő. Kemenczei Tibor szerint a tárgyak egy sírlelethez tartozhattak.²⁹

Vélhetően egy urnasír mellékleteként került elő a gávavencsellői apró edény,³⁰ melyről szintén csak annyi tudható, hogy a csésze kis bronzdrót vagy karika töredékét tartalmazta.³¹

Az előkerülési körülmények vizsgálata alapján bizonyos tendenciák körvonalazódni látszanak, azonban messzemenő következtetések, főként a szakmunkák hiányos adatai miatt, nem vonhatók le. A Gáva-kultúra miniatűr edényei Magyarország területén leggyakrabban és legnagyobb számban településeken kerülnek elő, ezen belül döntően gödrökből, ritkábban házakból. A miniatűr edényekkel együtt előkerült leletanyagot illetően az apró állatfigurák esetenkénti, olykor koncentrált előfordulása emelendő ki, ami a későbbiekben még további vizsgálatokat igényel. A miniatűr edények sírokban való előkerülése roppant ritka, ám ez összefüggésben állhat azzal, hogy a Gáva-kultúra időszakából nagyon kevés temetkezést ismer a kutatás.³² Megállapítható továbbá, hogy településen előkerült emberi maradványok mellett egyelőre egyetlen vizsgálható esetben sem találtak miniatűr edényt.³³

²⁵ BÓDAI 2018, 24.

²⁶ Összesen 31 edény 186 töredéke.

²⁷ MARTA 2009, 113.

²⁸ FÁBIÁN 2014, 186.

²⁹ KEMENCZEI 1971, 36.

³⁰ KIRÁLY 2011, 49.

³¹ DANI 1999, 111–113.

³² V. SZABÓ 2017, 252.

³³ Az információhoz Király Ágnes szíves szóbeli közlése alapján jutottam.

4.3. Az edények állapota és a lelőköörülményeikkel való összefüggés

Az edények állapotát tekintve a 44 felgyűjtött edény közül 43 bizonyult vizsgálhatónak, 25 teljesen épnek, ám két esetben előfordulhat, hogy a restaurálás miatt tűnnek épnek (kőrömi 9. és 11. számú edény). 12 edény bizonyult kissé töredékesnek, hiányosnak, általában az edények pereme és nyaka hiányzik. Néhány miniatűr edény töredéke is napvilágot látott, ám ezek száma alacsony, összesen 6 ilyen ismert.

Az edények tehát magas arányban őrződtek meg épen. A jelenség mögött több ok is húzódhat, például kis méretük, melyből adódóan nehezebben törnek össze, illetve az, hogy néhány darabról elképzelhető, hogy restauráláson esett át.³⁴ A kissé töredékes edények kapcsán nem valószínű, hogy szándékos összetörés, rongálás állhat a háttérben, hiszen e daraboknak csupán kis részük hiányos, amiből feltehető, hogy a földbekerülés után sérültek meg. Nem meglepő, hogy a töredékek száma alacsony, hiszen egy-egy apró cserépről nagyon nehéz megállapítani, hogy az mekkora méretű edényhez tartozott.

Az ép edényeket tekintve összesen hét alkalommal volt megállapítható, hogy a tárgyakra milyen jellegű objektumban bukkantak. Ezek mindegyike gödör, illetve egy esetben ház. Az objektumok pontos funkcióját négy edénykénél sikerült megfigyelni, melyek mindegyike a kőrömi feltáráshoz kapcsolódik. A 10. és 11. számú ép edény egy alaktalan anyagnyerőből származik, a 4. számú edényke egy házból, míg a 9. számú egy méhkas alakú terménytároló, illetve másodlagosan hulladékgödörként használt objektumból, mely vélhetően szakrális cselekmény helyszínéül is szolgált.

A kis részben töredékes edények közül öt esetben vizsgálható, hogy milyen jellegű objektum tartalmazta az edényt. Ezek mindegyike gödör, illetve egy ház. Két esetben volt megállapítható a gödrök pontosabb szerepe, a kőrömi 5. számú edényke egy méhkas alakú veremben került elő, mely vélhetően terménytárolóként szolgált,³⁵ míg a 8. számú egy házként meghatározott objektumból.

Az apró töredékek lelőköörülményeit vizsgálva az a következtetés vonható le, hogy az öt értékelhető esetből három edényre méhkas alakú gabonátároló gödörben bukkantak, míg egy töredékre szintén gabonátároló veremként meghatározott objektumban. Az értékelhető töredékek mindegyike a kőrömi feltáráson került elő, a méhkas alakú gödrök terménytároló funkcióval bírhattak.³⁶

Az ép edények és a töredékek vizsgálatának, lelőköörülményeik összehasonlításának célkitűzése a deponálás okának megállapítása volt, annak megfigyelése, hogy az edényeket tartalmazó objektumok kapcsán felmerülnek-e bizonyos összefüggések, a törött darabok hulladékgödrökből, az épek egyéb jellegű objektumokból származnak-e. A miniatűr edényeket tartalmazó objektumok funkciója csupán nagyon kevés esetben állapítható meg, ez a csekély szám is csak egy – a kőrömi – ásatáshoz kapcsolódik. Egyelőre úgy tűnik, hogy az edények roppant változatos jellegű objektumokból származnak, így nem vonhatók le következtetések arra vonatkozóan, hogy az ép darabok és a töredékek lelőköörülményei mutatnak-e hasonlóságokat vagy különbségeket. Az edények állapotát tekintve kiemelendő, hogy azok

³⁴ A publikációkban szereplő leírások és fotók alapján sok esetben nem derül ki az edények állapota és restaurálási foka.

³⁵ B. HELLEBRANDT 2016, 62.

³⁶ B. HELLEBRANDT 2016, 62.

nagy arányban őrződtek meg épen, ami a településobjektumokból előkerülő kerámiaanyag esetében igen ritka.

5. Értelmezési lehetőségek

A Gáva-kultúrában előforduló miniatűr edényeket különlegesnek vélt rendeltetésük miatt már a régebbi,³⁷ valamint a legújabb szakmunkák³⁸ is külön kategóriaként, olykor külön tipológiai egységként kezelik. Értelmezésük kapcsán szükséztlenül csupán annyit jegyeznek meg, hogy a legtöbb esetben a hétköznapi használatban lévő edényeket formájukban és díszítésükben utánozzák.³⁹ Az általam vizsgált edények tipologizálása alapján is bizonyosnak tekinthető e megállapítás, azonban olyan formák is megjelennek a miniatűr edények között, melyek teljes mértékben egyedülállók.

Funkciójukat tekintve igen egyöntetű a kutatás álláspontja: háztartási használatuk semmiképp sem képzelhető el, gyermekjátékok lehettek,⁴⁰ de ennek alátámasztására megnyugtató bizonyíték nem áll rendelkezésünkre. Néhány kutatóban felmerült annak a lehetősége is, hogy valamiféle szakrális tevékenységhez köthetők,⁴¹ de, mivel a Gáva-kultúrában jelenlévő miniatűr edényekről mindeddig nem készült átfogó elemzés, ez az elképzelés szintén nem bizonyítható. Ahhoz, hogy egy tárgy kapcsán világossá váljon esetleges szakrális szerepe, annak az objektumnak az alapos, átfogó vizsgálatát kell elvégezni, melyből a tárgy előkerült. Ez csakis a gondosan feltárt objektumok esetében valósítható meg, ahol a dokumentáció a rétegviszonyokat is tisztázza. Sajnos a gyors ütemű feltárások miatt minden egyes objektum esetében nincs lehetőség a betemetődésre irányuló aprólékos megfigyelésekre.⁴²

Egy tárgytípus egészére nézve nem célszerű általánosságban, a tárgyak pontos lelőköri körülményeinek vizsgálata nélkül – pusztán mivel funkciójuk nem ismert – a szakrális jelzőt használni. A földbekerülés okának megítélése roppant összetett probléma, a tárgytípus egészére vonatkozó megállapítást csak abban az esetben lehetne tenni, ha a lelőköri körülmények az esetek nagy részében vizsgálhatók lennének, és ezek igazolnák a szakrális hátteret. Ezáltal lehetne következtetni egy általánosan elterjedt gyakorlatra, a miniatűr edényeket egy szakrális cselekmény tárgyaiként azonosítva. Megfelelő mennyiségű és minőségű információ hiányában nem lehet megítélni a földbehelyezés okát, a profán okok sem zárhatók ki.⁴³

6. Következtetések és összegzés

A Gáva-kultúra magyarországi területén viszonylag nagyszámú miniatűr edény került elő. Értelmezésüket tekintve a szakmunkákban kétféle lehetőség merült fel: gyermekjátékok⁴⁴

³⁷ PATAY 1976, 199; KEMENCZEI 1984, 70; VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 91–92; LÁSZLÓ 1994, 152; V. SZABÓ 1996, 36; V. SZABÓ 2002, 51.

³⁸ REZI–NAGY 2009, 95; B. HELLEBRANDT 2016, 68–69; KÓSA 2020, 33.

³⁹ PATAY 1976, 199; KEMENCZEI 1984, 70.

⁴⁰ PATAY 1976, 199; KEMENCZEI 1984, 70; VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 92.

⁴¹ VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 92.

⁴² KIRÁLY 2011, 76–77.

⁴³ A szakrális és profán értelmezés lehetőségeiről az edénydeponálás kapcsán lásd V. SZABÓ 2002, 98–105.

⁴⁴ PATAY 1976, 199; KEMENCZEI 1984, 70; VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 92.

vagy szakrális tevékenységhez köthető tárgyak⁴⁵ lehettek. Területi koncentrálódás Északkelet-Magyarországon, illetve a Dél-Alföld tekintetében figyelhető meg, ám ez valószínűleg az egyes régiók feldolgozottságának mértékéből adódik. Az egyes edénytípusok koncentrálódása leginkább egy-egy lelőhelyen érhető tetten. Köröm–Kápolna-dombon egyértelműen a különböző tálformák dominálnak, a teljes leletanyag tekintetében is. A miniatűr edények formája igen változatos, jó minőségűek, kidolgozottak, díszítettek, néhány esetben elnagyoltak csupán. Mindez azt mutatja, hogy többségében gondosan, vélhetően képzett fazekasok által készített darabok. A legtöbb esetben meglehetősen épen őrződtek meg, ez kis méretükből is adódhat, ám kiemelendő, hogy települési objektumokban e jelenség igen ritka.

A vizsgálható lelőkörményekkel rendelkező miniatűr edények a településeken belül leggyakrabban gödrökben, olykor házakban láttak napvilágot. A körömi lelőhely kapcsán kiemelendő az állatfigurák esetenkénti és koncentrált előfordulása a miniatűr edényekkel együtt. Egy jövőbeli feldolgozás céljaként tűzhető ki a baks–temetőparti, illetve a poroszló–aponyhái apró edények lelőkörményeinek vizsgálata.

A miniatűr edények szerepének értelmezése roppant nehéz feladat, hiszen a dokumentációk hiányossága miatt számos esetben lehetetlen lelőkörményeik vizsgálata, ahhoz pedig, hogy funkciójuk egyértelművé váljon, az előkerülési kontextus elemzése elengedhetetlen. Egyelőre egy esetben, Köröm–Kápolna-domb lelőhelyen feltételezhető, hogy egy szakrális eseményhez kötött gödörből előkerült miniatűr edény is valamiféleképp kapcsolódott a különleges gyakorlathoz. A gödörben talált, szájával lefelé fordított edényben az ásató megfigyelései alapján valamiféle fekete anyag lehetett, vélhetően gyantát égethettek benne, füstölőként funkcionált,⁴⁶ ami talán tovább erősítheti a jelenség szakrális értelmezését.

A Gáva-kultúra Magyarország területéről származó miniatűr edényeinek értelmezéséhez a különböző őskori kultúrák miniatűr-edény-használata nyújthatna némi támpontot.⁴⁷ Elsősorban, a Gáva-kultúrát tekintve, a lelőkörmények szempontjából vizsgálható edények többsége településről, és azon belül gödrökből származik, így a más kultúrák településein talált apró edények közül is a gödrökben napvilágot látott darabok lelőkörményeivel való összehasonlítás volna célravezető. Egyelőre azonban a felgyűjtött anyagban nagyon kevés miniatűr edény előkerülési körülményéről állnak rendelkezésre pontos adatok, így csupán néhány hasonlóság megállapítására van lehetőség. Ezek a hasonlóságok a tűzre utaló nyomok, melyek szakrális tevékenység jelzői lehetnek, valamint az állatfigurák jelenléte.⁴⁸ A vizsgálatok alapján egyelőre tehát szerepük sem rituális események résztvevőiként,⁴⁹ sem gyermekjátékként nem körvonalazható egyértelműen. Jövőbeli értelmezésük kapcsán a velük egy objektumban előkerült tárgyakkal – esetleg különleges funkciójú állatfigurákkal – való összefüggéseik vizsgálata nyújthat támpontot.

⁴⁵ VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991, 92.

⁴⁶ B. HELLEBRANDT 2016, 68.

⁴⁷ Néhány különböző Kárpát-medencei őskori kultúra, illetve a Gáva-kultúrával szomszédos és egykorú kultúrák, valamint a Mezőcsát-kultúra és a szkíta népesség miniatűr edényhasználatáról lásd BÓDAI 2021.

⁴⁸ Tűz használatának nyomaira Oszlár–Nyárfaszögön bukkantak (KOOS 2013, 781), míg apró állatfigurákra Ságújfalun (TANKÓ 2004, 50).

⁴⁹ Megjegyzendő, hogy egy rituális esemény nemcsak vallási tartalmú lehet, léteznek társadalmi profán rítusok is. A rituális/nem rituális ellentétpár tehát nem alkalmazható a szakrális/profán ellentéppárral egyenértékű megkülönböztetésként (KIRÁLY 2019, 167).

IRODALOM

- BÓDAI 2018 = Bóda E.: *Makó-Paphát III. lelőhely késő bronzkori településobjektumai*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2018.
- BÓDAI 2021 = Bóda E.: *A Gáva-kultúra miniatűr edényei Magyarország területén*. OTDK dolgozat. Kézirat. Szeged 2021.
- DANI 1999 = Dani J.: A Gáva-kultúra urnatemetője Vencsellő-Kastélykert lelőhelyről. *JAMÉ* 41 (1999), 109–135.
- DEMETEROVÁ 1986 = Demeterová, S.: Počiatky Gávskej Kultúry na Východnom Slovensku. *SLA* 34 (1986), 97–131.
- FÁBIÁN 2014 = Fábián Sz.: *A badeni kultúra településtörténete a dél-balatoni régióban az újabb kutatási eredmények alapján*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2014.
- FURMÁNEK et al. 1999 = Furmánek, V. – Veliačik, L. – Vladár, J.: *Die Bronzezeit im Slowakischen Raum*. [Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 15.] Rahden 1999.
- GRÓH 1984 = Gróh D.: Előzetes jelentés a Visegrád-Csetmetekert lelőhelyen végzett későbronzkori és koravaskori feltárásról. *CommArchHung* (1984), 53–66.
- B. HELLEBRANDT 2016 = B. Hellebrandt M.: A Gáva-kultúra települése Köröm-Kápolnádombon. *HOMÉ* 55 (2016), 11–124.
- KALLI 2012 = Kalli A.: Késő bronzkori településrészlet Pócspetri határában. In: *Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárás Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*. Szerk.: Szabó Á. – Masek Zs. Budapest 2012, 159–178.
- KEMENCZEI 1971 = Kemenczei T.: A Gáva kultúra leletei a miskolci múzeumban. *HOMÉ* 10 (1971), 31–86.
- KEMENCZEI 1984 = Kemenczei, T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarn*. [ArchHung 51.] Budapest 1984.
- KIRÁLY 2011 = Király Á.: *A Gáva-kultúra temetkezései az Alföldön*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest 2011.
- KIRÁLY 2019 = Király Á.: *Településen előkerült emberi maradványok a késő bronzkori – kora vaskori (Reinecke BD – HB3) Északkelet-Magyarországon*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2019.
- KOÓS 2013 = Koós, J.: Spätbronzezeitliche Grube mit besonderer Bestimmung aus Oslár-Nyárfaszög (Nordostungarn). In: *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. Eds.: Anders, A. – Kulcsár, G. – Kalla, G. – Kiss, V. – V. Szabó, G. [Ősrégészeti Tanulmányok/Prehistoric Studies 1.] Budapest 2013, 771–792.
- KÓSA 2020 = Kósa, P.: Baks-Temetőpart. Analysis of a Gáva-ceramic style mega-settlement. Baks-Temetőpart. Egy „mega-település” elemzése a Gáva kerámiastílus időszakából. *CommArchHung* 2018 (2020), 5–87.
- LÁSZLÓ 1994 = László, A.: *Inceputurile epocii fierului la Est de Carpati. Culturile Gáva–Holihady și Corlateni–Chisinau pe tritoriul Moldovei. Die Anfänge der Eisenzeit im Ostkarpatenraum. Die Gáva–Holihady- und Corlateni–Chisinau-Kultur im Gebiet der Moldau*. [Bibliotheca Thracologica 6.] București 1994.
- MARTA 2009 = Marta, L.: *The Late Bronze Age Settlement of Petea-Csengersima*. Satu Mare 2009.

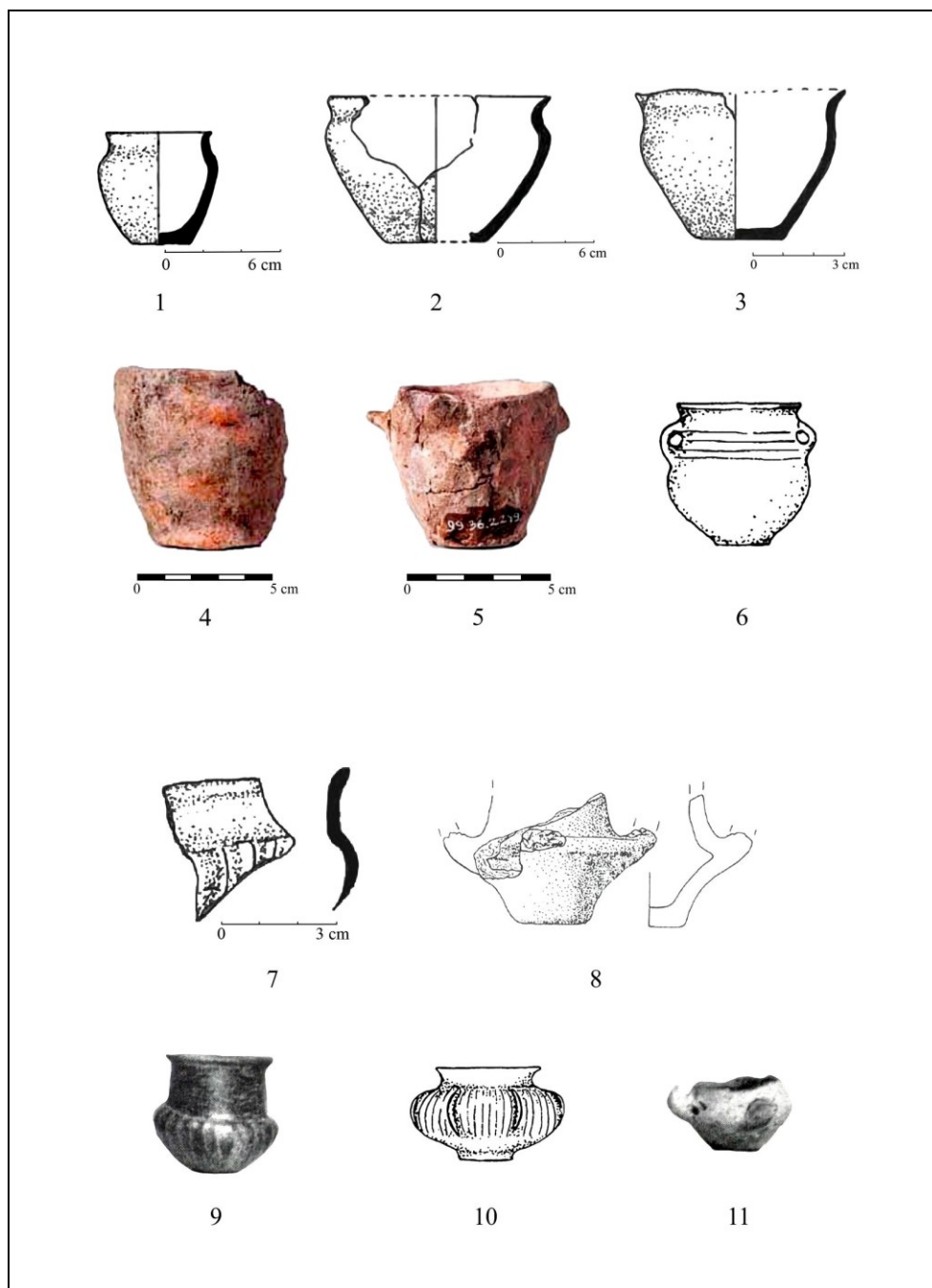
- METZNER-NEBELSICK 1998 = Metzner-Nebelsick, C: Abschied von den „Thrako-Kimmeriern“? In: *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe: Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.)*. Eds.: Hänsel, B. – Machnik, J. [Südosteuropäische Schriften 20. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 12.] München–Rahden 1998, 361–422.
- PANKAU 2004 = Pankau, C.: *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș/Siebenbürgen*. [Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 109.] Bonn 2004.
- PATAY 1976 = Patay, P.: Vorbericht über die Ausgrabungen zu Poroszló-Aponhát. *FolArch* 27 (1976), 193–201.
- REZI–NAGY 2009 = Rezi, B. – Nagy, J. G.: Rescue excavations at Chinari “Mociar” (Mures county). *Marisia* 29 (2009), 87–129.
- V. SZABÓ 1996 = V. Szabó G.: A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján. *MFME–StudArch* 2 (1996), 9–109.
- V. SZABÓ 1999 = V. Szabó G.: A bronzkor Csongrád megyében. *MFCs* 2 (1999), 51–78.
- V. SZABÓ 2002 = V. Szabó G.: *Tanulmányok az Alföld késő bronzkori történetéhez. A proto Gáva-periódus és a Gáva-kultúra időszakának emlékei a Tisza-vidéken*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2002.
- V. SZABÓ 2011 = V. Szabó G.: Ahol a bronz terem... Előzetes jelentés a baks-temetőparti késő bronzkori lelőhelyen végzett fémkereső műszeres kutatásokról. *MFME–StudArch* 12 (2011), 91–126.
- V. SZABÓ 2017 = V. Szabó G.: A Gáva-kerámiastílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában. In: *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. The second situla of Hajdúböszörmény and its relations*. Szerk.: V. Szabó G. – Bálint M. – Váczi G. [Studia Oppidorum Haidonicalium 13.] Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 231–278.
- TANKÓ 2004 = Tankó K.: A Kyjatice-kultúra települése Ságújfalun. *Ősrégészeti Levelek* 6 (2004), 48–57.
- VASILIEV–ALDEA–CIUGUDEAN 1991 = Vailiev, V. – Aldea, I. Al. – Ciugudean, H.: *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României: contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*. Cluj-Napoca 1991.

Miniature vessels of the Gáva culture in Hungary

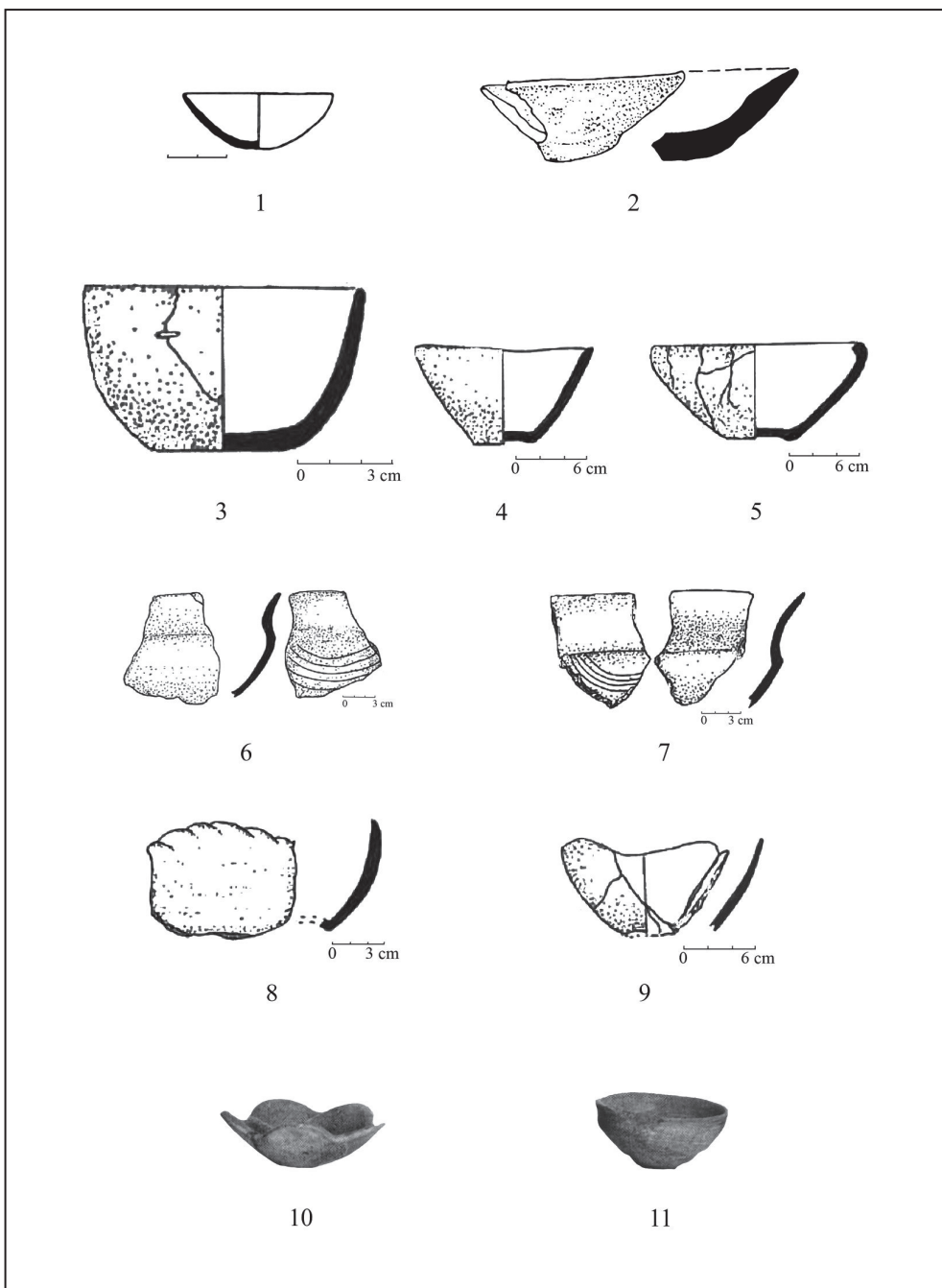
This paper aims to collect miniature vessels of the Gáva Culture in Hungary, in order to determine the criteria of their separation from the rest of pottery, to typologically analyze them, and to evaluate their finding circumstances. This can provide information about the role of the vessel type. The pots were selected by their size and shape, as their design in many cases imitates the “large” versions. Based on the typological analysis, it can be assumed that the shapes of the miniature vessels are very diverse, they are decorated and of good quality. All this shows that most of them were made carefully, presumably by trained potters.

The main part of this paper is the evaluation of the finding conditions. The vessels suitable for the examination of the conditions mostly come from settlement objects, including pits, and, very rarely from burial objects. The occasional sometimes concentrated occurrence of small animal figures should be highlighted among the artifacts found together with miniature vessels. Considering the condition of the pots, a large part of them have been preserved intact, which is very rare in the case of ceramic material found in settlement objects.

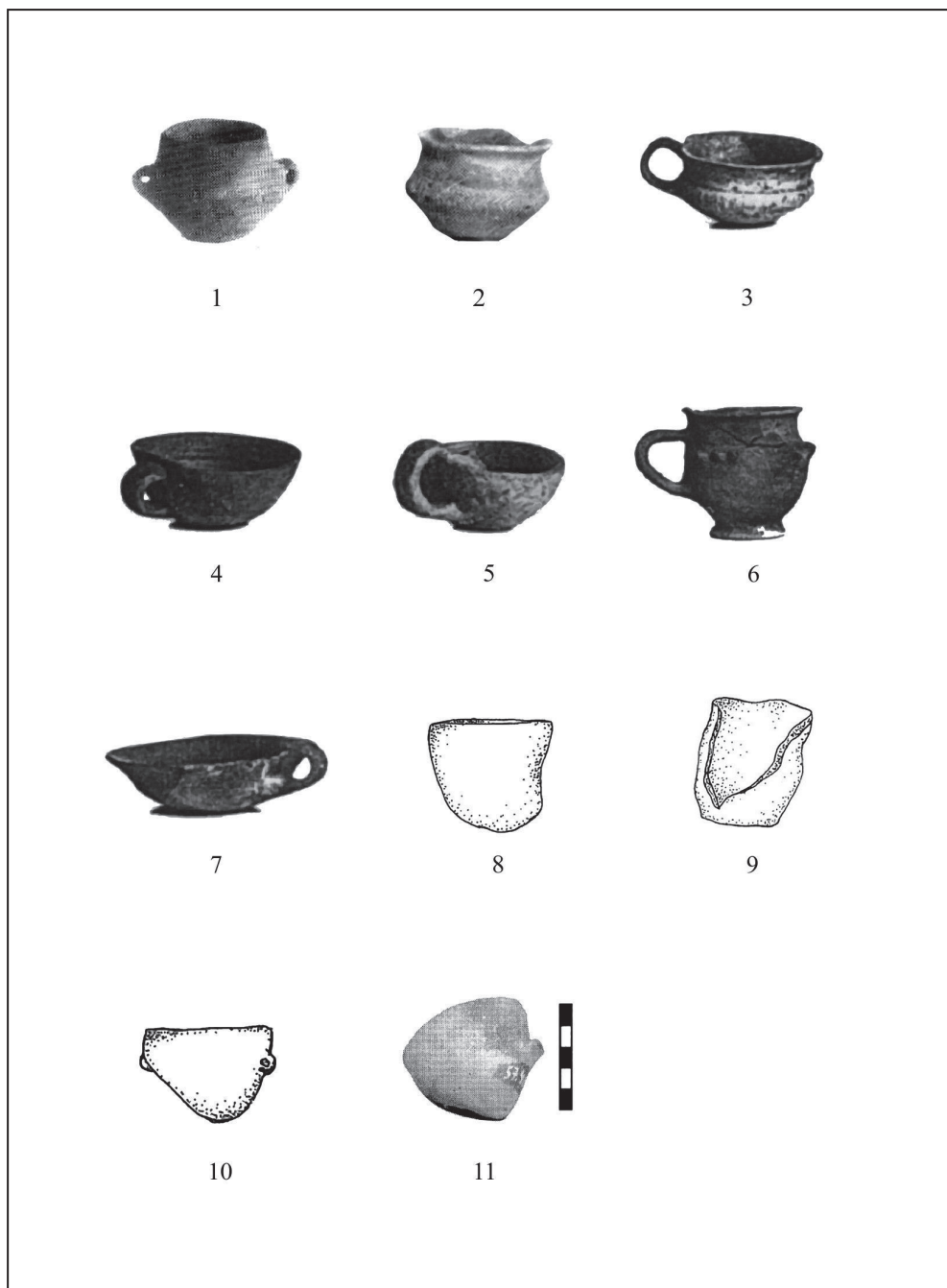
In connection with the interpretation of the role of the miniature vessels, there are two possibilities discussed in the scholarship: they are either children’s toys or objects related to ritual activities. For the time being, it can be assumed that one miniature vessel was connected to a special practice. Presently, the vessels’ role is not clearly defined, however, later examination of their relationship with the artifacts found together with them – possibly with animal figures – can provide a basis for their interpretation.

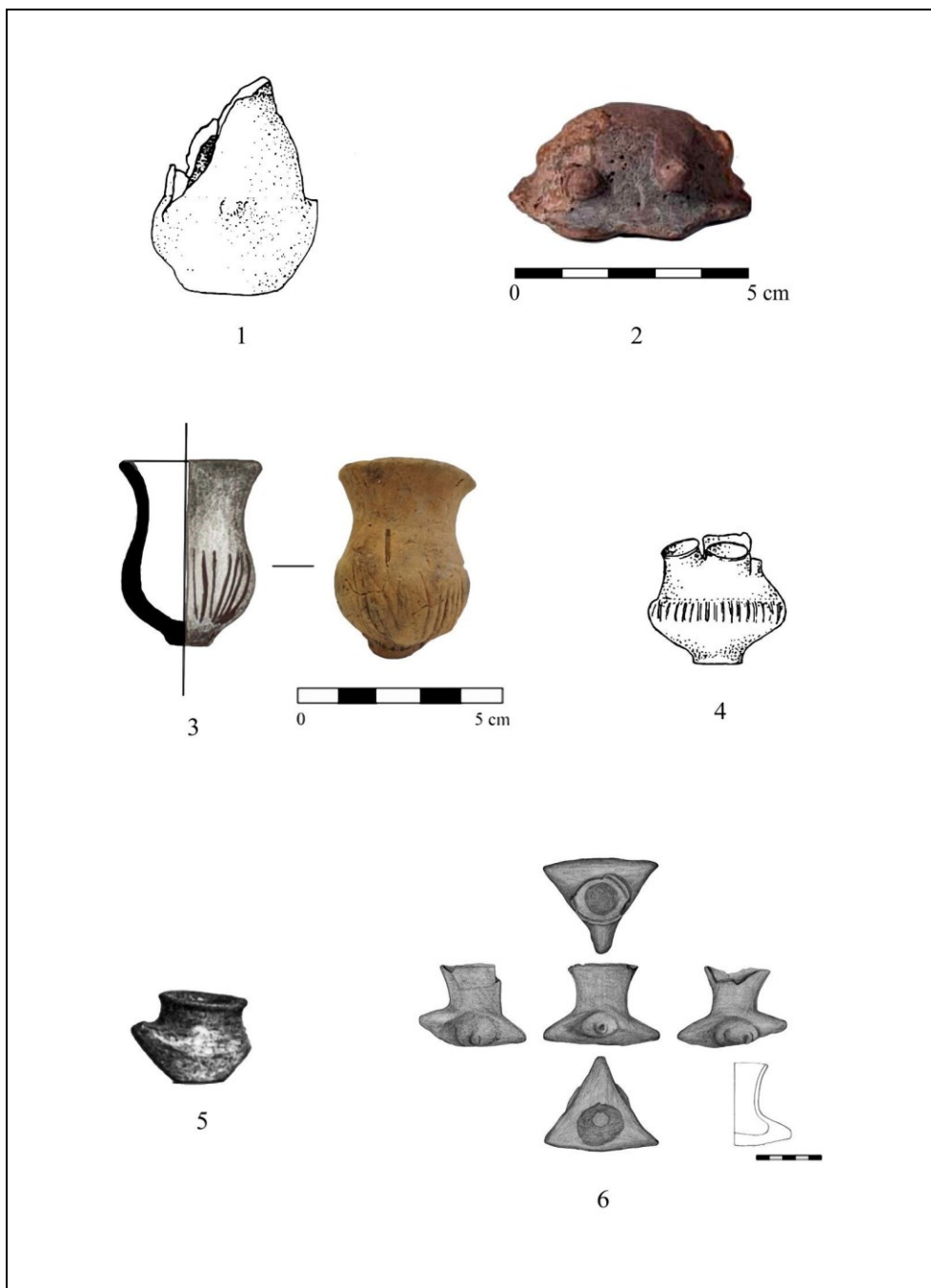
1. tábla: 1–6.: Fazekak; 7–11.: Tárolóedény-formák

2. tábla: Tálak

3. tábla: Asztali edények

4. tábla: 1: Pontosan nem besorolható edények; 2–6.: Különleges formájú edények

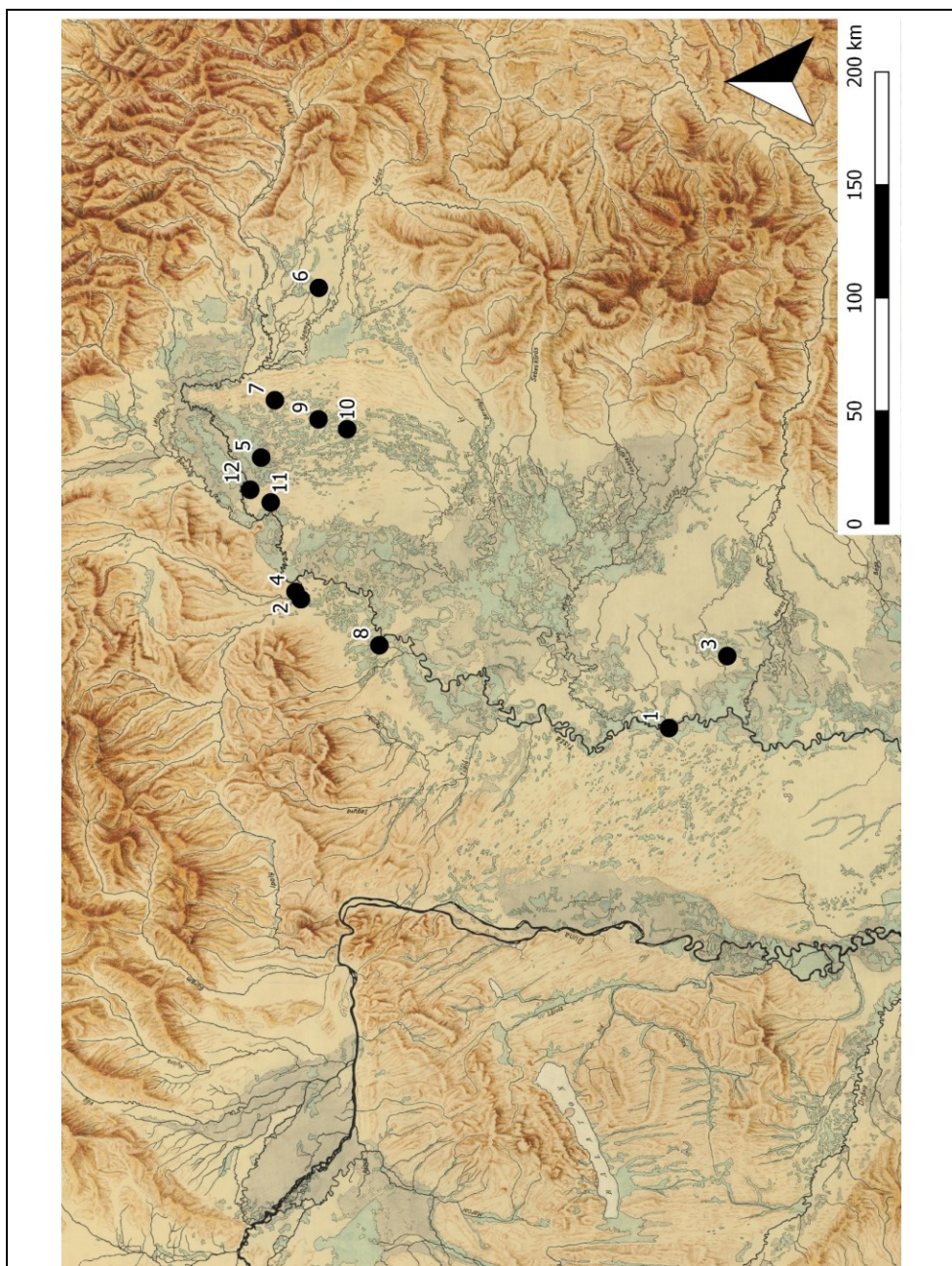

1

2

5 tábla 1.: A vizsgált kerámiatípusok megoszlása; 2.: A díszítéstípusok megoszlása

6. tábla: A szövegben szereplő miniatűr edények lelőhelyei

1.: Baks–Temetőpart; 2.: Köröm–Kápolna-domb; 3.: Makó–Paphát III; 4.: Muhi–Nagyhomok-dűlő; 5.: Nagyhalász; 6.: Petea–Csengersima; 7.: Petneháza; 8.: Poroszló–Aponhát; 9.: Pócspetri–Nyírjes, Felső-erdőszél (M3 201. lh.); 10.: Szakoly (vasútállomás); 11.: Tisza-nagyfalu, Ör hely halom; 12.: Vencsellő–Kastélykert

Megyék	Típusok (db)						
	Fazék	Tál	Tárolóedény	Asztali edény	Nem besorolható	Különleges edény	Összesen
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	5	8	1	1	1	1	17
Csongrád-Csanád megye	-	1	2	2	-	1	6
Heves megye	-	2	2	6	-	1	11
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	1	-	2	4	-	2	9
							43

7. tábla: Az edénytípusok megyék szerinti megoszlása

Megyék	Típusok (db)						
	Fazék	Tál	Tárolóedény	Asztali edény	Nem besorolható	Különleges edény	Összesen
							43
Baks–Temetőpart	-	1	2	2	-	-	5
Köröm–Kápolna- domb	5	8	1	-	1	1	16
Makó–Paphát III.	-	-	-	-	-	1	1
Muhi–Nagyhomok- dűlő	-	-	-	1	-	-	1
Nagyhalász	-	-	-	-	-	1	1
Petea–Csengersima	-	-	1	-	-	-	1
Petneháza	1	-	-	-	-	-	1
Pócspetri–Nyírjes- felső-Erdőszél	-	-	-	-	-	1	1
Poroszló–Aponhát	-	2	2	6	-	1	11
Szakoly	-	-	1	-	-	-	1
Tiszanagyfalu	-	-	-	3	-	-	3
Vencsellő– Kastélykert	-	-	-	1	-	-	1

8. tábla: Az edénytípusok lelőhelyek szerinti megoszlása

Egy La Tène-kori szövőház Üllő környékéről

1. Bevezetés

Jelen kutatásom célja az Üllő 5./MOL 2. lelőhelyen feltárt, La Tène-kori telepről előkerült, agyagnehezékeket tartalmazó objektum feldolgozása. Munkámban hazai és külföldi, főként ausztriai, szerbiai és szlovákiai lelőhelyeken előkerült hasonló jelenségekkel vetem össze az anyagot, amelyet ezek segítségével értelmezek. A magyarországi késő vaskori lelőhelyek textilipari szempontú kutatása jelenleg igen elhanyagolt. Szövőszékekről például kevés lelőhelyről ismerünk teljes körű feldolgozást, a rájuk vonatkozó adatokat általában nem közlik, vagy ha mégis, csak ritkán értelmezik azokat. Dolgozatom egyik legfőbb célja, hogy a magyarországi LT-kutatásban enyhítse ezt a hiányt.¹

2. A lelőhely és a szövőház

A leletek az Üllő 5./MOL 2. lelőhelyről kerültek elő, amelyet Kulcsár Valéria és Mérai Dóra tárt fel 2006-ban. Az ásatáson, amely 4617 m²-re terjedt ki, 279 objektum került elő különböző korszakokból, köztük a kora és késő bronzkorból, a késő vaskorból és a szarmata korból. Az itt tárgyalt késő vaskori teleprészleten tártak fel egy leégett házat – amelyből a jelen munka tárgyát képező agyagnehezékek származnak –, ezenkívül 18 objektumot: 14 gödröt, 3 házat és egy fazekaskemencét.²

Az agyagnehezékeket tartalmazó 7959. objektum nagyjából négyzet alaprajzú, lekerekített sarkú földbemélyített ház, amely vágta a 8043. árkot. Hosszanti oldala 400 cm, szélessége a K-i oldalán 320 cm, a Ny-i oldala ívesen szélesedik, ÉNy-i sarka nincs feltárva. Mélysége átlagosan 50 cm, ÉNy-i sarkán padka lehetett, melynek magassága 8–15 cm. Az épület betöltése a mélyebb részeken sötétbarna homok, az alján vízszintesen vékony rétegben sárga szemcsés vékony homok. Az épület DK-i részén, a sötétbarna homok alatt található egy szürkés-világosbarna homokos sáv, amely a feltárt felszíntől egészen az objektum közepéig egyenletesen vékonyodik az objektum alja felé. A padkás részeken a betöltés világosbarna homok [3. tábla 1].

Az épületben 3 cölöplyuk található. A 7959/1. számú az épület K-i rövid oldalán helyezkedik el, mélysége 69 cm, betöltése sárga homokkal kevert világosbarna talaj, felette sárga

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kulcsár Valériának (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék), hogy átengedte a publikálás jogát. Folyamatos szakmai támogatása nélkül ez a dolgozat nem jöhetett volna létre. Köszönöm Szébenyi Tamásnak (tudományos segédmunkatárs, SZTE BTK Régészeti Tanszék) a táblák elkészítésében nyújtott segítséget.

² KULCSÁR–MÉRAI 2007, 307.

homokkal kevert sötétbarna talaj. A 7959/2. cölöplyuk az épület Ny-i rövid oldalán helyezkedik el, mélysége 72 cm, betöltése egységesen vörös szemcsés sötétbarna talaj. A 7959/3. cölöplyuk az épület ÉNy-i sarkában helyezkedik el, mélysége 33 cm, betöltése sárga homokkal kevert világosbarna talaj. Az épület mélyebb részének Ny-i oldalán az agyagos padló elszórtan, helyenként 8 cm vastagon átégett, a DK-i sarok környékén átégett paticsréteg került elő.

Az agyagnehezékek a ház betöltésében, négy jól elkülöníthető csoportban kerültek napvilágra. Az első csoport a ház DNy-i sarkában, a második csoport az ÉNy-i sarok közelében található. Ettől K-re került elő a harmadik csoport, a negyedik csoport leletei pedig a DK-i sarokban feküdtek. Közvetlenül a harmadik csoport nehezékei alatt két átégett agyagos foltot figyeltek meg, ami annak tükrében érdekes, hogy maguk a nehezékek nincsenek kiégve.

3. Katalógus

A szövőház leletanyagának jelentős részét kerámiatöredékek teszik ki. Ezek értelmezése és tipologizálása elengedhetetlen feladat ahhoz, hogy teljes képet kapjunk magáról az objektumról. Összesen 25 töredékről van szó, közülük 8 készült korongon [1. tábla 13–15], további 17 kézzel formált.

- 2007.7.39.1. Szürke, korongolt, jól iszapolt edény fenéktöredéke. Fátm.: 8,5 cm; m.: 4,3 cm; h.: 10,5 cm [1. tábla 13].
- 2007.7.39.3. Barnásszürke, kézzel formált, grafitos és csillámos edény enyhén kihajló, éles kiképzésű peremtöredéke. Szátm.: 20 cm; m.: 3,1 cm; sz.: 4,7 cm. [1. tábla 16]
- 2007.7.39.6. Világosbarna, lassúkorongolt(?), erősen fehér kavicsos és barna szemcsés edény peremtöredéke vékony fedőhoronnyal, nyaka alatt bordával, alatta mély horonnyal, hasán két párhuzamos mély horonnyal. Anyaga és kiképzése minden tekintetben egyedülálló a környezetében. Szátm.: 26 cm; m.: 7,2 cm; sz.: 7,4 cm. [1. tábla 14]
- 2007.7.39.7. Sárga, kézzel formált, homokos edény egyenesre levágott, egyenetlenül eldolgozott peremtöredéke. Szátm.: 15 cm; m.: 4,2 cm; sz.: 6,8 cm. [1. tábla 20]
- 2007.7.39.8. Barna, kézzel formált, samottos tál(?) erősen kihajló peremtöredéke. Foltosra égett, nyakán egymáshoz közel 2 furat látható. Szátm.: 26 cm; m.: 3,8 cm; sz.: 5,8 cm. [1. tábla 17]
- 2007.7.39.9. Sárga, kézzel formált, samottos edény enyhén kihajló peremtöredéke. Szátm.: 18 cm; m.: 5 cm; sz.: 7,9 cm. [1. tábla 19]
- 2007.7.39.10. Barnásszürke, kézzel formált, samottos edény kihajló peremtöredéke. Szátm.: 16 cm; m.: 3,7 cm; sz.: 4,4 cm. [1. tábla 22]
- 2007.7.39.11. Sárga, kézzel formált, samottos edény egyenesre levágott, egyenetlenül eldolgozott peremtöredéke. Szátm.: 20 cm; m.: 3,3 cm; sz.: 3,9 cm. [1. tábla 21]
- 2007.7.39.12. Sárga, kézzel formált, erősen samottos és kavicsos edény egyenes peremtöredéke, foltosra égett. Szátm.: 24 cm; m.: 5,3 cm; sz.: 6,3 cm. [1. tábla 23]
- 2007.7.39.13. Sárga, kézzel formált, samottos, íves falú tálka peremtöredéke. Szátm.: 22 cm; m.: 2,9 cm; sz.: 4,9 cm. [1. tábla 24]
- 2007.7.39.14. Sárga, kézzel formált, samottos edény egyenesen levágott, egyenetlenül eldolgozott peremtöredéke. Szátm.: 14 cm; m.: 3,7 cm; sz.: 5,3 cm. [1. tábla 25]
- 2007.7.39.15. Sárga, kézzel formált, samottos tátkatöredék, enyhén behúzott peremű. Szátm.: 8,5 cm; fátm.: 7 cm; m.: 3,6 cm; sz.: 8,2 cm. 2 db-ból ragasztott. [1. tábla 26]
- 2007.7.39.17. Szürke, kézzel formált, samottos edény fenéktöredéke. Fátm.: 12 cm; m.: 2,6 cm; sz.: 10,4 cm. 2 db-ból ragasztott. [1. tábla 27]
- 2007.7.39.18. Barna, kézzel formált vagy lassúkorongolt, erősen samottos és kavicszemcsés edény fenéktöredéke. Fátm.: 11 cm; m.: 2,2 cm; sz.: 8,9 cm. 2 db-ból ragasztott. [1. tábla 28]
- 2007.7.39.19. Szürke, korongolt, grafitos edény fenéktöredéke. Sz.: 8 cm; h.: 8,3 cm. [1. tábla 15]

2007.7.39.21. Sárga, kézzel formált, samottos, rétegesre és foltosra égett fazék hastörredéke a nyak indításával. Sz.: 8,8 cm; h.: 10,2 cm. [1. tábla 18]

4. Agyagnehezékek

A gúla alakú agyagnehezékek világosszürkék, erősen samottosak és kiégetetlenek. Oldaluk lekerekített, felületük elsímított. Tetejük kiegyenesített, aljuk lekerekített, felső harmadukban körhöz közeli átfűrés található [1. táblázat]. Az első csoportban 21 db található [1. tábla 1–4]. A második csoportban 3 db, ezek egy kivételével erősen törredékesek [1. tábla 12]. A harmadik csoportból 28 db került elő, némelyiken használati kopás, tetejükön ritkán karcolat figyelhető meg [1. tábla 5–9]. A negyedik csoportban 2 tárgy található, különlegességük, hogy a felső harmadukban nincs átfűrés [1. tábla 10–11].

5. A késő vaskori telep keltezése

A szövőház kerámialeletei önmagukban nem elegendők ahhoz, hogy pontosan lehessen keltezni az objektumot. Mivel a szóban forgó épületben főként kézzel formált kerámia került elő, a keltezéshez a település egyéb objektumaiban talált jellegzetes LT-kerámiaanyagot válogattam össze:

7908. obj.

2007.7.6.3. Szürke, korongolt, kavicsszemcsés edény kihajló duzzadt peremtörredéke. Piros törésfelületű, felülete kagylósan hasad, kopott. 9 db-ból ragasztott. Szátm.: 16 cm; m.: 5 cm. [2. tábla 1]

7998. obj.

2007.7.74.4. Fekete, korongolt, grafitos és kavicsszemcsés edény ívesen kiképzett kihajló peremtörredéke, pereme felső és belső részén simított. Szátm.: 42 cm; m.: 3,2 cm; sz.: 7 cm. [2. tábla 2]

8024. obj.

2007.7.95.2. Téglaszínű, korongolt, homokszemcsés edény (situla?) megvastagodó peremtörredéke fekete foltal. Szátm.: 23 cm; m.: 3,5 cm. [2. tábla 3]

8025. obj.

2007.7.97.3. Sötétszürke, korongolt, homokszemcsés, vékony falú, rózsaszínű törésfelületű tál profilált peremtörredéke enyhén szűkülő nyakkal, alatta élesen megtört vállal. 9 db-ból ragasztott. Szátm.: 29,5 cm; m.: 8 cm. [2. tábla 4]

2007.7.97.4. Sötétszürke, korongolt, enyhén szemcsés, vékony falú, rózsaszínű réteges törésfelületű edény egyenesen levágott perem- és válltörredéke. Szátm.: 24 cm; m.: 3,7 cm. [2. tábla 5]

2007.7.97.6. Téglaszínű, korongolt, kavicsal enyhén soványított, réteges törésű tál belül megvastagított peremtörredéke profilált vállal. Szátm.: 29,5 cm; m.: 3,9 cm. [8. tábla 6]

2007.7.97.7. Sötétszürke, korongolt, grafitos fazék megvastagodó peremtörredéke két bekarcolt párhuzamos vonallal határolt, enyhén kiemelkedő bordával, alatta seprűs díszítés indításával. Szátm.: 22 cm; m.: 7 cm. [2. tábla 7]

2007.7.97.8. Sötétszürke, korongolt, grafitos fazék megvastagodó peremtörredéke két bekarcolt párhuzamos vonallal határolt, enyhén kiemelkedő bordával, alatta seprűs díszítés indításával. Szátm.: 22 cm; m.: 6,3 cm. [2. tábla 8]

8026. obj.

2007.7.98.8. Világosbarna, korongolt, enyhén kavicsos edény duzzadt peremtörredéke, a perem alatt nyomott gömbös hassal, kagylósan törik. Szátm.: 24 cm; m.: 4,4 cm; sz.: 12 cm. [2. tábla 9]

2007.7.98.17. Barna, korongolt, jól iszapolt edény duzzadt peremtörredéke, a perem alatt nyomott gömbös hassal. Szátm.: 16 cm; m.: 4 cm; sz.: 5,4 cm. [2. tábla 10]

2007.7.98.75. Szürke, korongolt, samottos tál megvastagodó peremtörredéke, a perem alatt vízszintesen bekarcolt vonallal. Szátm.: 12,5 cm; m.: 3,7 cm; sz.: 3,6 cm. [2. tábla 11]

2007.7.98.76. Barna, korongolt, kavicsszemcsés tál egyenes nyakú, vállban megtört ferdén levágott peremtöredéke, felülete grafitos. Szátm.: 19 cm; m.: 3,5 cm; sz.: 3,7 cm. [2. tábla 12]

2007.7.98.79. Szürke, korongolt, jól iszapolt tál egyenes nyakú, ferdén levágott peremtöredéke, grafitos felületű. Szátm.: 12 cm; m.: 4,5 cm; sz.: 5,2 cm. [2. tábla 13]

8041. obj.

2007.7.112.2. Sötétszürke, korongolt, grafitos fazék megvastagodó peremtöredéke két bekarcolt párhuzamos vonallal határolt, enyhén kiemelkedő bordával, alatta seprűs díszítés indításával. Szátm.: 21 cm; m.: 6,7 cm; sz.: 11,6 cm. [2. tábla 14]

2007.7.112.3. Barna, korongolt, csillámos és grafitos edény megvastagodó peremtöredéke. 2 db-ból ragasztott. Szátm.: 31 cm; m.: 4,7 cm; sz.: 7 cm. [2. tábla 15]

2007.7.112.4. Szürke, korongolt, grafitos és csillámos edény kihajló megvastagodó peremtöredéke. Szátm.: 14 cm; m.: 2,6 cm; sz.: 4,1 cm. [2. tábla 16]

A kerámiaanyagban több csoport különíthető el. Az első nagyobb csoportba a grafitos fazekak/szitulák tartoznak [2. tábla 7–8, 14]. Általános jellemzőjük, hogy erősen grafitos agyagból készültek, rendszerint korongoltak, kívülről a nyak vonalától lefelé függőlegesen fésűzték őket. Lehettek hordó, tojás vagy kúpos testűek. Esetenként – így az üllői fazekak is – bordával díszítettek. Peremük erősen duzzadt.³ A típuson belül különböző alvariánsokat különítettek el a sajópetri leletek alapján, amelyeket elsősorban a váll díszítéséből kiindulva vizsgáltak (simítás, borda, árkolás, kalászmotívum). Az üllői edények a Sajópetri II.1.2.2. típusba tartoznak.⁴ Ilyenek kerültek még elő például Mátraszőlös–Királydomb 1. objektumában⁵ és Túrkeve–Burkus-halmon.⁶

Hunyady Ilona az 1940-es években végezte el e kerámiatípus értékelését és kronológiai áttekintését,⁷ eredményei ma már csak részben érvényesek, pontosításra várnak. Annyi bizonyos, hogy a típus a LTB2-ben már megjelenik és egészen a LTD végéig megmarad.⁸ Tankó Károly felállította a különböző kerámiatípusok kronológiáját és arra a következtetésre jutott, hogy a Balatonöszödről előkerült⁹ II.2.2. típusú grafitos fazekak a LTD1-re keltezhetők.¹⁰ Ez utóbbi példány áll legközelebb az üllői fazekakhoz, így azokat is valószínűsíthetően a LTD1-re kell datálni.

A tárgyalt szitulák között ismerünk olyanokat is, amelyek nem grafitosak, vagy nincs rajtuk fésűzött dísz. Az üllői anyagban a kiemeltek közül valószínűleg egy edény tartozhat ide [2. tábla 15], mivel formai adottságai megfelelnek a grafitos fazekak/szitulák csoportjának. A sajópetri tipológia szerint a II.2.1. csoportba tartozik.¹¹

A késő vaskori korongolt kerámiában a következő nagyobb csoportot az S-profilú tálak jelentik (Sajópetri II.1.1. típus).¹² Az S alakú profil formái elég széles skálán mozognak, az egészen lágy ívűtől az éles válltörésűig. A perem – amely lehet egyenletes vagy enyhén

³ TANKÓ–VADAY 2010, 146.

⁴ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 241–242.

⁵ TANKÓ–VADAY 2010, 1. tábla 5, 7, 9.

⁶ F. KOVÁCS 2018, 3. tábla 1.

⁷ HUNYADY 1942–1944, 139–142.

⁸ TANKÓ–VADAY 2010, 146.

⁹ TANKÓ 2016, Pl. 4, 21, 24.

¹⁰ TANKÓ 2016, 172, Pl. 8.

¹¹ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 241.

¹² SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 240.

megvastagodó – minden esetben kihajló, maximum a legnagyobb hasátmérőig nyúlik ki.¹³ Az üllői anyagból két jellegzetesebb S-profilú tál került elő [2. tábla 4, 9]. Az egyik legközelebbi párhuzama szintén Balatonőszöd–Temető-dűlőről származik.¹⁴ A lelőhelyet először a LTD-re keltezték,¹⁵ ezt később Tankó Károly pontosította a fibulák alapján a LTC2–LTD-re. A szóban forgó kerámiát a LTD1-re keltezte, így az üllői darab is erre az időszakra datálható.¹⁶ Az S-profilú tálakhoz tartoznak további üllői darabok is [2. tábla 6, 12]. Ezek a formák a kissé éles hastörés alatt teljesen kónikusak. Ilyeneket találhatunk a ráckeresztúri¹⁷ és az ordacsehi–csereföldi¹⁸ anyagban.¹⁹ Ezeket a LTB2–LTC-re lehet keltezni.²⁰

A tálak körébe tartoznak még az ún. behúzott megvastagodó peremű tálak, amelyek a Sajópetri II.1.2. típusba sorolhatók. Általános jellemzőjük, hogy a legszélesebb részük a válluknál található, közvetlenül a perem alatt. Nyakuk általában rövid vagy egyáltalán nincs, és csak egy szűk horony jelzi a helyüket.²¹ A típus ismérve még, hogy a grafitos fazekakhoz hasonlóan megvastagszik a pereme.²² Egyaránt megtalálható sírkerámiaként: Radostyán,²³ Mátraszőlös–Királydomb²⁴ és telepkerámiaként: Polgár,²⁵ Balatonőszöd.²⁶ Üllőről egy töredék sorolható ide [2. tábla 11]. A típus a LTC1–LTC2-re keltezhető.²⁷

Következő főbb csoportunkba a csuprok tartoznak. Ezek korongon készültek és nyújtott S-profilúak, emellett rájuk is jellemző a duzzadt peremkiképzés.²⁸ Tipológiai osztályozásukat Hunyady Ilona végezte el,²⁹ a sajópetri leletek alapján sorolták be őket a II.5. típusba.³⁰ Az a típus, amelynek a nyakán már nem található borda, a LTC1–LTD1-re tehető.³¹ Méretei alapján valószínűleg ilyen csupor található az üllői anyagban is [2. tábla 16].

Az utolsó jellegzetes, keltezésre alkalmas üllői típus a sima fazék. Többnyire megvastagodó pereme alatt rövid nyakrész található, amely éles vagy íves válltörésben csatlakozik a kúpos vagy kihasasodó testhez³² (Sajópetri II.3. típus).³³ Az üllői lelőhelyen kizárólag peremek és félig-meddig letört nyakrészek tartoznak ide [2. tábla 1–3, 10], így pontos tipizálásuk

¹³ TANKÓ–VADAY 2010, 145.

¹⁴ TANKÓ 2016, Pl. 4. 9.

¹⁵ BELÉNYESI–HORVÁTH 2007, 103.

¹⁶ TANKÓ 2016, Pl. 8.

¹⁷ CZAJLIK et al. 2015.

¹⁸ GALLINA et al. 2007.

¹⁹ TANKÓ 2016, Pl. 3.

²⁰ TANKÓ 2016, 170, Pl. 8.

²¹ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 241.

²² TANKÓ–VADAY 2010, 146.

²³ HELLEBRANDT 1999, Pl. LXXXV.10.

²⁴ PATAY 1972, Pl. XXXI. 2.

²⁵ SZABÓ et al. 2008, Fig. 13.

²⁶ TANKÓ 2016, Pl. 4.

²⁷ TANKÓ 2016, 171–172, Pl. 8.

²⁸ TANKÓ 2010, 146.

²⁹ HUNYADY 1942–1944, 136–139.

³⁰ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 24.

³¹ TANKÓ 2016, 170, Pl. 8.

³² TANKÓ–VADAY 2010, 146.

³³ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 242.

nem lehetséges. Emellett a Hunyady-féle rendszerbe sem illeszthetők be, mivel annak egyik kritériuma a test formája.³⁴ Egészen a LTB2–LTD1-ig terjedhetnek.³⁵

A fentiek alapján az üllői teleprészlet valószínűleg a LTC2–LTD1-re keltezhető. A leletanyagban megtalálhatók olyan edényformák – például a LTB2-ben induló S-profilú tálak [2. tábla 6, 12] és a fazekak [2. tábla 1–3, 10] –, amelyek azt mutatják, hogy akár korábban is kezdődhetett a település élete, de ezek a típusok is felmehetnek a LTC végéig. A grafitos fazekak kivételével – melyek a LTD1-re datálhatók – a többi típus a LTC2–LTD-re keltezhető. A fenti adatokból kiindulva a teleprészlet a LTC2-ben létesülhetett, és a LTD1-ben élhette virágkorát, illetve a LTD1 korú telepen használtak a LTC2-ből továbbélő edényformákat.

6. A ház rekonstrukciója

A késő vaskori félig földbemélyített veremházak alaprajza jellemzően téglalap, két rövidebb oldalukon egy-egy, esetleg további cölöplyukkal rendelkeztek, amelyek a fal mentén helyezkedtek el.³⁶ A házak szélén megmaradt omladékból előkerült paticsdarabok csak kevés támpontot nyújtanak a falak értelmezéséhez, mivel azok lenyomata nem maradt meg rajtuk.³⁷ Előfordulhat, hogy számolhatunk felmenő fallal – amely lehetett borona, zsilipelt, és készülhetett bármilyen hasított deszkából –, ugyanakkor fennáll a lehetősége annak is, hogy nem volt felmenő fal. Ebben az esetben, ha a két rövidebb oldalon lévő cölöplyukat a tetőszerkezet elemeinek tekintjük, a tetőnek a földre kellett támaszkodnia, így egy pásztorkunyhó-típusú házat kapunk.³⁸ A tetőszerkezet két oldala ilyen módon körülbelül 45°-os szöget zár be, tehát az épület 4×3,2 m-es alapterületével számolva a ház középvonalánál nagyjából egy maximum 1,6 m-es belmagasságra gondolhatunk.

A nehezebbek az üllői ház Ny-i rövid oldalával nagyjából párhuzamosan kerültek elő, és ha ezekből rekonstruálhatunk egy-egy szövszékletet, – lásd lejjebb –, akkor az így kapott belmagasság nem elégséges. Az átlagos szövszékmagasság nagyjából megegyezik egy ember magasságával, erre számos bizonyítékunk van, mint például egy, a Sopron–Várhely 27. sírjából előkerült Hallstatt-kori urnán látható ábrázolás [3. tábla 2] vagy egy Kr. e. 6. századi fekete alakos athéni vázán látható kép, és erre utalnak az archeometriai vizsgálatok is.³⁹ Így tehát a hossz tengelynél a legfeljebb 1,6 m-es belmagasság kevés. A felmenő fallal rendelkező házak belmagassága ezzel szemben elégséges, mivel elérheti a 1,7 m-t is, amit a kötőgerendákig és a faltetőig kell érteni, a tetőszerkezet pedig 45–65°-os szöget is bezárhatott.⁴⁰ Így elég hely juthatott a szövszéknek és az ott dolgozó embereknek. Ezzel megmagyarázható az objektum két rövid oldalán elhelyezkedő cölöplyukak funkciója, amelyekben az ágasfák voltak, az objektum szélén talált paticstörödékek pedig minden bizonnyal a felmenő fal beomlásakor kerültek a betöltésbe.

³⁴ HUNYADY 1942–1944, 142–148.

³⁵ TANKÓ 2016, Pl. 8.

³⁶ SZABÓ et al. 2008, 218–219.

³⁷ TIMÁR 2011, 299.

³⁸ TIMÁR 2011, 293–294.

³⁹ HORVÁTH–MARTON 1998.

⁴⁰ TIMÁR 2011, 299.

A ház ÉNy-i sarkában található sekély padka és az abban lévő cölöplyuk még némi magyarázatra szorul. A késő vaskori házak kutatásában meghatároztak egy ún. műhely típusú veremházat, amelynek a D-i hosszanti oldalán padkaszerű jelenség található, amelyet bejáratként értelmeznek.⁴¹ Számos lelőhelyről kerültek már elő ilyen épületek, például Sajópetri–Hosszú-dűlő,⁴² Polgár–Király-érpart 100. obj. (ez utóbbi ráadásul szövőház volt)⁴³ vagy Balatonmagyaród–Kányavár 4. obj.⁴⁴ Eddig fontos kritériumnak számított, hogy a padka a D-i oldalon helyezkedjen el, ugyanakkor az üllői szövőház padkája az épület É-i részén található. Tímár Lőrinc és Gallina Zsolt az ordacsehi lelőhely 270. objektuma kapcsán jutott arra a megállapításra, hogy esetleg számolni lehet padkával az objektumok É-i részén is, és ezek ugyancsak besorolhatók az ún. műhely típusú veremházak közé.⁴⁵ Ebben az esetben a padka a fő tetőidomon kívül esik, így arra kell gondolni, hogy azt külön tető – előtető vagy gádor – fedte, amelyet a benne található cölöplyuk tarthatott,⁴⁶ mint például a Balatonmagyaród–Kányaváron⁴⁷ előkerült 4. háznál és a szintén szövőházként értelmezett Polgár 1. lh. 100. objektumánál.⁴⁸

7. Az üllői szövőház kerámiaanyaga

Az üllői korongolt kerámiaanyagban a fent elemzett 8 töredékből mindössze kettőt lehet pontosabban meghatározni [1. tábla 13–14], a továbbiak formája méretükből és profiljukból adódóan nem azonosítható. Ezek közül egy jelent kivételt: valószínűleg egy grafitos fazék fenéktöredéke, melynek a felmenő fala nem maradt meg [1. tábla 15]. Talán ahhoz a típus-hoz tartozhat, amelyet a sajópetri anyag alapján II.2.2.-nek határoztak meg. Kronológiai értéke nincs. Egy másik fenéktöredék [1. tábla 13] kialakítása és felmenő falának íve miatt valószínűleg egy II.3. típusú fazékhoz tartozhat.⁴⁹

A szövőház és egyben a teleprészlet egyik legérdekesebb darabja egy peremtöredék [1. tábla 14]. Anyaga teljesen eltér a többi korongolt kerámiától, mivel apró kavicsszemcsékkel erősen soványították, emellett lassúkorongon készült. Valószínűleg túlégették, legalábbis erre utal, hogy az agyag elkezdett kristályosodni. Összességében teljes mértékben „kilóg” a teleprészlet anyagából, és magában a szövőházban sincs hasonló anyagú kerámia. Formavilága szokatlan a késő vaskorban. Ugyanolyan duzzadt pereme van, mint a LT grafitos fazekaknak/szituláknak és a sima fazekaknak. A nyaka, annak bordadísz és az alatta lévő hornyolat is beleillik a szitulák díszítésvilágába. Ezenkívül a perem, a nyak és a váll íve, és a lecsapott test is hasonlít a grafitos fazekakhoz.⁵⁰ Szembetűnő különbség, hogy a pereme belső részén fedőhorony-kiképzés található, amely teljesen idegen a késő vaskori LT anyagban, párhuzamát nem találtam. A vállvonal alatti hornyolatok is szokatlanok a késő vaskori

⁴¹ TIMÁR 2011, 298.

⁴² SZABÓ et al. 2008, 185.

⁴³ SZABÓ et al. 2008, 187–188.

⁴⁴ HORVÁTH 1987, 61.

⁴⁵ GALLINA–TIMÁR 2017, 43–44.

⁴⁶ GALLINA–TIMÁR 2017, 44.

⁴⁷ HORVÁTH 1987, 71, Fig. 3/3.

⁴⁸ SZABÓ et al. 2008, 187–188.

⁴⁹ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, Fig. 47.

⁵⁰ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 241–242.

kerámiában. Valószínűleg egyedi darab lehet, esetleg a grafitos fazekak egy kései variációja, amelyet egy helyi fazekas készíthetett.

A szövőház kerámiájának következő nagy csoportját a kézzel formált edények alkotják, amelyek kutatása nem nyúlik vissza hosszú időre. Az edényfajtát kutató szerzők főleg a sajópetri és mátraszőlősi leletekre támaszkodtak.⁵¹

Üllőn a kézzel formált kerámián belül 4 nagyobb csoportot lehet elkülöníteni. Az első csoportot a virágcserep és hordó alakú fazekak alkotják. Ez a típus egyébként a Vekerzug-kultúra egyik jellegzetes kerámiája, amelyet Bottyán Árpád virágcserep alakúnak,⁵² Jan Chochorowski hordó alakúnak határozott meg.⁵³ Kialakításuk rendszerint durva. A sajópetri I.5. típuson belül rendkívül sok altípust határoztak meg.⁵⁴ Az üllői anyagban két altípusról beszélhetünk: a kihajló peremű és az ívesen befelé húzott peremű fazekakról.

A kihajló peremű fazekak körébe 5 töredék – Sajópetri II.5.3.2–3. típus⁵⁵ – tartozik [1. tábla 16–19]. Általában határozottan kihajló peremük van, amely egyes esetekben megvastagodhat. Testük többnyire díszítetlen. Közeli párhuzamaik a polgári késő vaskori telepen,⁵⁶ illetve a mátraszőlős–királydombi anyagban fordulnak elő.⁵⁷

A következő alcsoportot az ívesen befelé húzott peremű fazekak – Sajópetri I.5.1–2. típus⁵⁸ – alkotják [1. tábla 20–23]. Ezek legfőbb jellemzője a tojás vagy hordóforma test, amelynek íve kisebb-nagyobb mértékben behúzott, peremük lehet ívesen lekerekített vagy teljesen levágott, néhány esetben megvastagodó is.⁵⁹ A típus igen elterjedt a Kárpát-medencei vaskorban, főleg a Vekerzug-kultúrában ismert.⁶⁰ Az üllőiekhez hasonló darabok kerültek elő Mátraszőlős–Királydombon.⁶¹

A kézzel formált kerámiák körében a legutolsó típust a behúzott peremű tálak – Sajópetri I. 2.2. típus⁶² – képviselik, közülük kettő található a szövőház anyagában [1. tábla 24–25]. Jellemzőjük, hogy befelé hajló peremük íves vagy levágott, testük kúpos, csonkakúpos vagy félgömb alakú.⁶³ A forma a Kárpát-medencében már a késő bronzkortól megfigyelhető a Piliny-kultúrában,⁶⁴ és a Vekerzug-kultúrára is jellemző, ahogy arra Hunyady Ilona a LT 12. típusnál utal.⁶⁵ Ez a táltípus tehát a késő bronzkortól egészen a késő vaskorig jelen volt a Kárpát-medencében.⁶⁶ A szóban forgó házban valószínűleg ide sorolható további 3 darab is [1. tábla 26–28], bár ezek méretükből adódóan inkább csak tálacskáknak nevezhetők. Az objektum egyetlen teljesnek mondható darabjának [1. tábla 26] szájátmérője is csupán 8 cm.

⁵¹ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 229–252; TANKÓ–VADAY 2010, 133–199.

⁵² BOTTYÁN 1995, 30–33.

⁵³ CHOCHOROWSKI 1985, 36–39.

⁵⁴ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 239.

⁵⁵ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 240.

⁵⁶ SZABÓ et al. 2008, Fig. 13.

⁵⁷ TANKÓ–VADAY 2010, 6. tábla 3, 5, 7.

⁵⁸ SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 239.

⁵⁹ TANKÓ–VADAY 2010, 144–145.

⁶⁰ KEMENCZEI 2009, 96–97.

⁶¹ TANKÓ–VADAY 2010, 1. tábla.

⁶² SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007, 238.

⁶³ TANKÓ–VADAY 2010, 142.

⁶⁴ FURMÁNEK 1977, 305–307.

⁶⁵ HUNYADY 1942–1944, 132–133.

⁶⁶ TANKÓ–VADAY 2010, 142.

8. A vaskori textilkészítés

A vaskori textilkészítés forrásai közé tartoznak a régészeti objektumokban feltárt szövőszéknehezékek, a körülöttük megfigyelhető jelenségek és a különböző képi ábrázolások, mint például a már említett sopron–várhelyi Hallstatt-urna [3. tábla 2] és a Kr. e. 6. századi görög feketealakos váza [4. tábla 1]. A kora vaskori szövőszéknehezékek különböző formáit ismerjük: lehetnek piramis, gömb, ovális és korong alakúak, anyaguk agyag vagy kő. Felületükön karcolatok formájában különböző díszítések vagy jelölések találhatók, leggyakoribb a kör, x vagy + ábra.⁶⁷ A nehezékeken kívül számos más eszközre is szükség volt a textilek elkészítéséhez, az alapanyag előkészítésétől egészen a késztermék előállításáig. Számos ilyen agyag-, kő-, csont- vagy fém tárgy ismert: orsógombok, ollók, tűk. Sok eszköz azonban valószínűleg szerves anyagból készülhetett, amely az idők során lebomlott, ilyen lehetett például magának a szövőszéknek a kerete és a faorsók. Ezenkívül a textil előállításának számos olyan folyamata van, amelyhez valószínűleg nem is kellett eszközt használni. Ilyen folyamat például a gyapjú kopasztása, kártolása és festése.⁶⁸

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján igen kevés LT lelőhelyről publikáltak szövőszéknehezékeket, így kevés információval rendelkezünk a Kárpát-medencei késő vaskori textilkészítésről. Szövőszéknehezékek a következő lelőhelyekről ismertek: Sopron–Krautacker,⁶⁹ Ordacsehi–Csereföld,⁷⁰ Ecser 6. lh.; Ecser 7. lh.⁷¹ és Polgár 1. lh.⁷² Az említett LT telepeken talált nehezékek sajnos nincsenek részletesen feldolgozva, publikálódik csak pár szóban megemlíti őket mint észlelt jelenségeket. Kivételt képez ez alól a Polgár 1. lelőhelyen feltárt 100. ház, amelynek értelmezése részben megtörtént. A szövőházból 12 nehezék került elő, amelyek elszórtan feküdtek az objektumban [4. tábla 2]. Elhelyezkedésük alapján a szerzők egy kétsoros szövőszéket feltételeznek. A házról rekonstrukciós rajz is készült [5. tábla 1].

Az Üllőn feltárt ház rekonstrukciója a fent említett kutatási hiányosságok miatt főként külföldi példák alapján lehetséges. A legnagyobb súllyal a szlovákiai közléseket vettem figyelembe mind a terület jól kutatottsága, mind a magyarországi késő vaskori anyaggal való szoros kapcsolatrendszer miatt. Ugyanakkor a Hallstatt-szövőszékek közül többet is közöltek Magyarországról.

A Kárpát-medencében a késő vaskori *in situ* feltárt szövőszéknehezékek általában párosával kerülnek elő, amit azzal magyaráznak, hogy a szövőszék keresztgerendájáról függőlegesen lógtak le az anyagok. Ez a gerenda egy első és egy hátsó sorra osztja fel a felfüggesztett nehezékeket [5. tábla 2].⁷³ Horváth Tünde és Marton Erzsébet kutatásai szerint ezek mérete és súlya nagyjából megegyezik egymással, mivel ez teszi lehetővé, hogy a szövet kidolgozása egyenletes maradjon.⁷⁴

⁶⁷ GRÖMER 2012a, 54.

⁶⁸ GRÖMER 2013, 31–32.

⁶⁹ HORVATH–MARTON 2002, 209.

⁷⁰ GALLINA–TIMÁR 2017, 44.

⁷¹ TARI 2006, 16, 21.

⁷² SZABÓ et al. 2008, 187.

⁷³ HOFFMAN 1974, 64–65.

⁷⁴ HORVATH–MARTON 1998, 252.

Karina Grömer a szövőszékek osztályozása során három csoportot különített el aszerint, hogy mekkora textil készítésére használták őket. Az első csoportba tartoznak a 60–90 cm, a másodikba a 120–160 cm, a harmadikba a 3 m-nél szélesebbek. Ezen megállapításait az ausztriai és szlovákiai nehezékek és azok elhelyezkedése alapján tette.⁷⁵ Fontos megjegyezni, hogy ez a tipológiai rendszer valószínűleg idővel módosításra fog szorulni, mivel a kutatás látókörébe egyre több olyan leletegyüttes kerülhet, melyek árnyalhatják jelenlegi tudásunkat. Ilyen például a Nové Košariskában/Misérden (Szlovákia) előkerült 2. szövőszék, amelyet – főként skandináv néprajzi analógiák alapján⁷⁶ – kísérleti régészeti módszerekkel rekonstruáltak és próbáltak ki. Az eredmények alapján arra jutottak, hogy ez a szövőszék nem illik bele Grömer rendszerébe, mivel a középső és a legnagyobb kategória közé esik.⁷⁷

9. A szövőszékek

Az üllői nehezékek 4 csoportban kerültek elő, ebből az 1. csoportot (továbbiakban 1. szövőszék) és a 3. csoportot (továbbiakban 2. szövőszék) értelmezhetjük szövőszék maradványai-ként. A 2. és a 4. csoport a leletek kis száma miatt nem interpretálható különálló szövőhely-ként, bár jól elkülönülnek a két nagyobb csoporttól. A 4. csoportban előkerült 2 nehezéken észrevehető egy szokatlan jelenség: a tárgyakról, noha azok formájukban és kialakításukban hasonlatosak az objektum többi nehezékéhez, hiányoznak a furatok. Ebben az esetben tehát elvethető, hogy azok szövőszékhez vagy egyéb olyan eszközhöz tartoztak volna, amelyhez felfüggesztés szükséges. Mivel ez a csoport külön helyezkedik el a többitől, arra lehet gondolni, hogy teljesen más funkciója volt. Lehetséges magyarázat, hogy ezek a tárgyak valamiféle támasztékként szolgáltak, ilyen típusúak például a topkák, amelyeket kenyérsütő tál nehezékeként azonosítanak.⁷⁸ Ebben az esetben is gondolhatnánk hasonló funkcióra, bár a 4. csoport nehezékein nem figyelhető meg koromnyom, ezenkívül valószínűleg veszélyes lett volna a szövőházban nyílt tűz használata. A 2. csoportból előkerült 3 nehezék erősen töredékes, értelmezésük emiatt nem lehetséges.

Mielőtt rátérnék a két szövőszék értelmezésére, szeretném tisztázni, hogy miért is beszélhetünk szövőszéknehezékekről, pontosabban, miért biztos, hogy nem más tárgytypusról van szó. Általánosságban elmondható, hogy az agyagnehezékeket három nagy csoportba szokták sorolni: szövőszék-, háló- és zsúpfedelestető-nehezékek.⁷⁹ A hálónehezéket mint felmerülő funkciót könnyen ki lehet zárni, mivel mindkét csoport darabjai kiégetetlenek, ugyanakkor a furatok felett láthatók rajtuk a használatból eredendő kopásnyomok. Felmerülhet a tetőnehezékként való értelmezés is, mivel ebben az esetben nem feltétel a kiégetés,⁸⁰ de a tető beomlása után ezek a tárgyak inkább a két hosszanti fal mentén helyezkednének el. Így tehát ez az opció is elvethető.

⁷⁵ GRÖMER 2012b, 63.

⁷⁶ HOFFMANN 1964, 134, Fig. 58.

⁷⁷ ŠTOLCOVÁ–ZAJONC 2015, 303.

⁷⁸ FELFÖLDI 2020, 63.

⁷⁹ FELFÖLDI 2020, 63.

⁸⁰ Ha figyelembe vesszük az időjárási jelenségeket, itt is feltételeznünk kell, hogy esős időben egy kiégetetlen nehezék valószínűleg átázott volna, és idővel mállásnak indul.

Tovább erősíti a szövőszéknehezék elméletét, hogy hasonló, szövőszékhez tartozó, napon szárított tárgyak kerültek elő Nové Košariská/Misérd (Szlovákia) HAC2–HAD kori szövőházából,⁸¹ és a valamivel későbbre datálható rákóczipfalvi 8/109/169. szövőházban is ilyen darabokat találtak.⁸²

Az üllői 1. szövőszékhez 21 nehezék tartozhatott, elhelyezkedésükből ítélve a szövőszék hozzávetőleges szélessége 1 m lehetett. A nehezékek jól láthatóan két sorban helyezkedtek el, méreteik: átlagos m.: 13 cm; átlagos s.: 1,2 kg; átlagos furatátm.: 1,5 cm; átlagos furath.: 6,5 cm. Szemmel jól látható kopásnyom nem volt a nehezékeken a furatok környékén, és diszítés vagy karcolat sem található a felületükön.

A 2. szövőszékhez 28 nehezék tartozott, elhelyezkedésükből ítélve a szövőszék hozzávetőleges szélessége 1,6 m lehetett. A nehezékek méretei: átlagos m.: 15 cm; átlagos s.: 1,7 kg; átlagos furatátm.: 1,6 cm; átlagos furath.: 7,5 cm. Számos darabon láthatók kopásnyomok a furat felett, amelyeket valószínűleg a használat közbeni felfüggesztés okozott. Ezenkívül egyes darabokon jól látható kereszt [1. tábla 5], kör [1. tábla 6–7, 9] és cikcakkvonal [1. tábla 8] alakú bekarcolás figyelhető meg. Ezek a karcolatok számos másik lelőhelyről elkerült példányon is előfordulnak mind a HA, mind a LT korban: Győr–Ménfőcsanak;⁸³ Nové Košariská/Misérd (Szlovákia).⁸⁴ Megtalálhatók ezek a formák a dél-szerbiai, Kr. e. 4–3 századra keltezett Krševica lelőhelyről előkerült nehezékeken is.⁸⁵ Ezek a karcolatok valószínűleg általános formáknak tekinthetők a Kárpát-medence vaskorában, funkciójuk még tisztázatlan. Fontos, hogy bizonyos üllői nehezékeken jól megfigyelhető kopásnyomok vannak, ami arra enged következtetni, hogy ezek a darabok, és így valószínűleg a teljes készlet (2. szövőszék) aktívan használatban volt.

A házból előkerült két szövőszék a Grömer-féle felosztás szerint két különböző csoportba tartozik: az 1. szövőszék a legkisebb csoportba, mint például a Stillfriedben (Ausztria) előkerült leletegyüttes;⁸⁶ a 2. szövőszék pedig a közepes méretűbe, mint például a Smolenice/Szomolány–Molpiron (Szlovákia)⁸⁷ vagy a Michelstettenben (Ausztria)⁸⁸ talált darabok (a lelőhelyek a HA-hoz sorolhatók). Ebből arra lehet következtetni, hogy a műhelyben két különböző méretű textilt készíthettek. Ugyanakkor az 1. szövőszék elhelyezkedéséből ítélve lehetséges, hogy az nem felállított pozícióban volt. Erre utal, hogy a fal mentén „sűrűsödnek” a nehezékek [3. tábla 1]. A fent említett HA korú példánknál általános jelenség, hogy a nehezékek nagyjából egyenletesen oszlanak el azon a helyen, ahol az álló szövőszék összedőlt. Kérdésként merül fel, hogy ebben az esetben milyen konstrukcióval számolhatunk az üllői objektumnál. Erre a választ a gepida anyagban kell keresni, mivel ott figyeltek meg olyan eseteket, amikor egyes nehezékek egy kupacban a fal mellett helyezkedtek el, valószínűleg a szövőkeretről leszerelt állapotban. Ilyen esetekről számolnak be a következő

⁸¹ ŠTOLCOVÁ–ZAJONC 2015, 296.

⁸² MASEK 2015, 423.

⁸³ ĎRUKOVIČ 2015, 90.

⁸⁴ BELANOVÁ–ŠTOLCOVÁ 2012, 312–314.

⁸⁵ POPOVIĆ–VANIĆ 2006, 310–312.

⁸⁶ EIBNER 1974, 76–84.

⁸⁷ BELANOVÁ 2007, 41–43.

⁸⁸ LAUERMANN 2000, 19–20.

lelőhelyekről: Rákóczipfalva [6. tábla 1],⁸⁹ Tiszafüred–Morotvapart; Szolnok–Zagyva-part,⁹⁰ Alesi; Kengyel–Baghy-homok;⁹¹ Kengyel–Kiss-tanya, esetenként több épületben is.⁹²

A jelenleg feltárt és közölt LT-szövőházak között az üllői előkelő helyet foglal el. Ahogy már említettem, egyedül Polgárról⁹³ ismerünk egy jól feldolgozott szövőházat, de ott mindössze egy 12 db-os nehezekkészlet került elő. Az ordacsehi–csereföldi szövőházban 16 nehezet találtak [6. tábla 2].⁹⁴ Így a jelenlegi adataink szerint az üllői szövőház rendelkezik az eddigi legtöbb nehezekkel: 28 db. Ezenfelül pedig ez az egyetlen olyan ismert szövőház a késő vaskorból, amelyben egyidejűleg akár két szövőszék is állhatott. Ez a műhely valószínűleg fontos szerepet játszott a környéken élő késő vaskori népesség kézművességében.

10. Összegzés

Az üllői teleprészleten feltárt kerámiaanyag alapján arra jutottam, hogy a település a LTC2-ben indulhatott, de alapvetően valószínűleg a LTD1-re datálható, legalábbis erre utal a grafitos fazekak/szitulák formavilága. Ugyanakkor a feltárás jellegéből – keskeny sáv – adódóan nem tudjuk, hogy mekkora lehetett az egész település, így komolyabb kronológiai következtetések nem vonhatók le.

A szövőház elemzése során először magát az objektumot értelmeztem. Megállapítható, hogy egy félig földbemélyített, ágasfás-szelemenenes tetőszerkezetű, felmenő falakkal rendelkező késő vaskori házról beszélhetünk. A Tímár Lőrinc és Gallina Zsolt-féle legújabb kutatások alapján valószínűsíthető, hogy műhely típusú házról beszélhetünk. Így a padka tetőszerkezetét, amely előtető vagy gádor lehetett, az abban található cölöplyuk tarthatta.

A szövőház kerámiaanyagában főként kézzel formált típusok ismertek, amelyek datálása egyelőre nem megoldott, az itt előforduló típusok a késő vaskor egészére jellemzőek. A házból egy szokatlan edény peremtöredéke került elő, amelynek tipológiai besorolása a Kárpát-medencei LT anyagon belül tökéletesen nem lehetséges, bizonyos vonásaiban hasonlós a grafitos fazekakhoz.

A nehezek kapcsán kizárólag a szövőszéknehezek értelmezés fogadható el. Funkciójukat számos párhuzam és a 2. szövőszék nehezékein látható kopásnyomok is igazolják. Az 1. és 2. szövőszék kiszervezett méreteit tekintve különbözik, de a nehezek elhelyezkedéséből adódóan valószínűleg mind a két esetben kétsoros szövőszékről beszélhetünk. Feltételezhető, hogy az 1. szövőszék leszerelt állapotban volt a ház összeomlásakor.

Jelenlegi ismereteink szerint az üllői szövőház rendelkezik az egyik legnagyobb szövőszékkal a Kárpát-medence késő vaskorában, és ez az egyetlen, amelyben két készlet is megtalálható. Közlése jelentősen hozzájárul a késő vaskori „textilipari” ismereteinkhez.

⁸⁹ MASEK 2015, 423, 8. kép 1–3.

⁹⁰ CSEH 2000, 98–99.

⁹¹ B. TÓTH 2006, 72–73.

⁹² CSEH 2007, 346, 1. kép, 5. kép 2.

⁹³ SZABÓ et al. 2008, 187.

⁹⁴ GALLINA–TÍMÁR 2017, 44.

IRODALOM

- BELANOVÁ-ŠTOLCOVÁ 2012 = Belanova-Štolcová, T.: Slovak and Czech Republics. In: *Textiles and Textile Production in Europe: From Prehistory to AD 400*. Eds.: Gleba, M. – Mantering, U. Oxford 2012, 306–331.
- BELANOVÁ 2007 = Belanová, T.: Archaeological Textile Finds from Slovakia and Moravia Revisited. In: *Archäologische Textilfunde – Archaeological Textiles NESAT IX. Braunwald 18.–20. May 2005*. Eds.: Rast-Eicher, A. – Windler, R. Ennenda 2007, 41–48.
- BOARDMAN 1974 = Boardman, J.: *Athenian Black Figure Vases*. London 1974.
- BOTTYÁN 1955 = Bottyán Á.: *Szkiták a magyar Alföldön*. [RégFüz 1.] Budapest 1955.
- CHOCHOROWSKI 1985 = Chochorowski, J.: *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*. [Prace Archeologiczne 36.] Warszawa–Kraków 1985.
- CZAJLIK et al. 2015 = Czajlik, Z. – Tankó, K. – Timár, L. – Holl, B.: Remains of a Celtic settlement at Ráckeresztúr, In: *Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicate*. Réd.: Borhy, L. – Tankó, K. – Dévai, K. Budapest 2015, 77–94.
- CSEH 2000 = Cseh J.: Gepida ház szövőszék helyével Szolnok-Zagyvapartról (A szerkezet nyomai az 5–6. századi Kelet-Kárpát-medencében). *A Jász Múzeum Évkönyve 1975–2000* (2000), 91–111.
- CSEH 2007 = Cseh J.: Újabb régészeti ásatás Kengyel–Kiss-tanyánál. *Tisicum* 16 (2007), 345–375.
- ĎRUKOVIČ 2015 = Ďrukovič, É.: Weaving-related finds from the Early Iron Age settlement at Győr–Ménfőcsanak (Hungary). In: *An der Grenze der Bronze- und eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*. Hrsg.: Ilon, G. – Szathmári, I. Budapest 2015, 81–108.
- EIBNER 1974 = Eibner, A.: Zum Befund einer hallstattzeitlichen Webgrube aus Stillfried. *Forschungen in Stillfried* 1 (1974), 76–84.
- EIBNER 1986 = Eibner, A.: Die Frau mit der Spindel. Zum Aussagewert einer archäologischen Quelle. *Antaeus* (1986), 39–48.
- FELFÖLDI 2020 = Felföldi Sz.: Nevezéktani és funkcionális meghatározási problémák egy tárgycsoport körül: az úgynevezett „tűzikutyák”. In: *Új nemzedék. A szegedi régészeti tanszék tehetésgondozásának elmúlt évtizedei: Ünnepi kötet B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére*. Szerk.: Bíró Gy. – Pintér-Nagy K. – Szebenyi T. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 7.] Szeged 2020, 61–74.
- FURMÁNEK 1977 = Furmánek, V.: Pilinyer Kultur. *SLA* 24 (1977), 251–370.
- GALLINA et al. 2007 = Gallina Zs. – Molnár I. – Somogyi K.: Ordacsehi–Csereföld. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Szerk.: Belényesy K. – Honti Sz. – Kiss V. Budapest 2007, 197–206.
- GALLINA–TIMÁR 2017 = Gallina Zs. – Timár L.: Kelta falu épületei Ordacsehi–Csereföldről. In: *Korszakok és birodalmak határán – Kelták a Kárpát-medencében című tudományos tanácskozás konferenciakötete*. [Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 12.] Tatabánya 2017, 35–60.

- GRÖMER 2012a = Grömer, K.: Austria: Bronze and Iron Ages. In: *Textiles and Textile Production in Europe: From Prehistory to AD 400*. Eds.: Gleba, M. – Mannering, U. Oxford 2012, 24–64.
- GRÖMER 2012b = Grömer, K.: Herstellungsprozesse, Arbeitsabläufe und Produktionsstrukturen im eisenzeitlichen Textilhandwerk. In: *Technologieentwicklung und -transfer in der Hallstatt- und Latènezeit. Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Naturhistorischen Museums Wien*. Hrsg.: Kern, A. et al. [Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 65.] 2009. Langenweissbach 2012, 57–70.
- GRÖMER 2013 = Grömer, K.: Discovering the People behind the Textiles: Iron Age Textile Producers and their Products in Austria. In: *Making Textiles in pre-Roman and Roman Times People, Places, Identities*. Eds.: Gleba, M. – Pásztkai-Szeőke, J. [Ancient Textiles Series 13.] Oxford 2013, 30–59.
- HELLEBRANDT 1999 = B. Hellebrandt, M.: *Celtic Finds from Northern Hungary*. [Corpus of Celtic Finds in Hungary III.] Budapest 1999.
- HOFFMAN 1964 = Hoffman, M.: *The Warp-Weighted Loom. Studies in the History and Technology of an Ancient Implement*. [Studia Norvegica 14.] Oslo 1964.
- HOFFMAN 1974 = Hoffman, M.: *The warp-weighted loom. Studies in the history and technology of ancient implement*. Oslo 1974.
- HORVÁTH 1987 = Horváth L.: Késővaskori ház és településtípusok Dél-Zalában. *ZM* 1 (1987), 59–80.
- HORVÁTH–MARTON 1998 = Horváth, T. – Marton, E.: Spinning and Weaving objects from the Prehistoric Period of the Carpathian Basin (Hungary). In: *Archaeometrical Research in Hungary II*. Eds.: Költő, L. – Bartosiewicz, L. Veszprém 1998, 249–267.
- HORVÁTH–MARTON 2002 = Horváth, T. – Marton, E.: The warp-weighted loom in the Carpathian Basin (Hungary) – Experiment in the Archaeological Park Százhalombatta. In: *Archaeometry 98. Proceedings of the 31st Symposium, Budapest 1998*. Eds.: Jerem, E. – T. Biró, K. – Rudner, E. [BAR IntSer 1043.] Oxford 2002, 207–217.
- HUNYADY 1942–1944 = Hunyady I.: *Kelták a Kárpátmedencében*. [DissPann II.18.] Budapest 1942–1944.
- KEMENCZEI 2009 = Kemenczei, T.: *Studien zu den Denkmälern skytisch geprägter Alföld Gruppe*. [Inventaria Praehistorica Hungariae 12.] Budapest 2009.
- F. KOVÁCS 2018 = F. Kovács P.: La Tène-kori településrészletek a Közép-Tisza-vidékről. Tiszapüspöki-Holt-Tisza-part, Túrkeve-Burkus halom, Szolnok-Vegyiművek körzet. *Tisicum* 26 (2018), 93–114.
- KULCSÁR–MÉRAI 2007 = Kulcsár V. – Mérai D.: Üllő, 5 sz. lelőhely. *RKM* 2006 (2007), 307.
- LAUERMANN 2000 = Lauermann, E.: Archäologische Forschungen in Michelstetten, NÖ. *Archäologie Österreichs* 11/1 (2000), 5–30.
- MASEK 2015 = Masek Zs.: Száz gepida ház – A rákóczipfalvi gepida település szerkezete. In: *Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*. Főszerk.: Türk A. Esztergom 2015, 407–446.
- PATAY 1972 = Patay, P.: Celtic Finds in the Mountainous Region of Northern Hungary. *Acta-ArchHung* 24 (1972), 353–358.
- POPOVIĆ–VANIĆ 2006 = Popović, P. – Vanić, I.: The textile industry at Krševica (southeast Serbia) in the fourth-third centuries b.c. *Starinar* 56 (2006), 309–326.

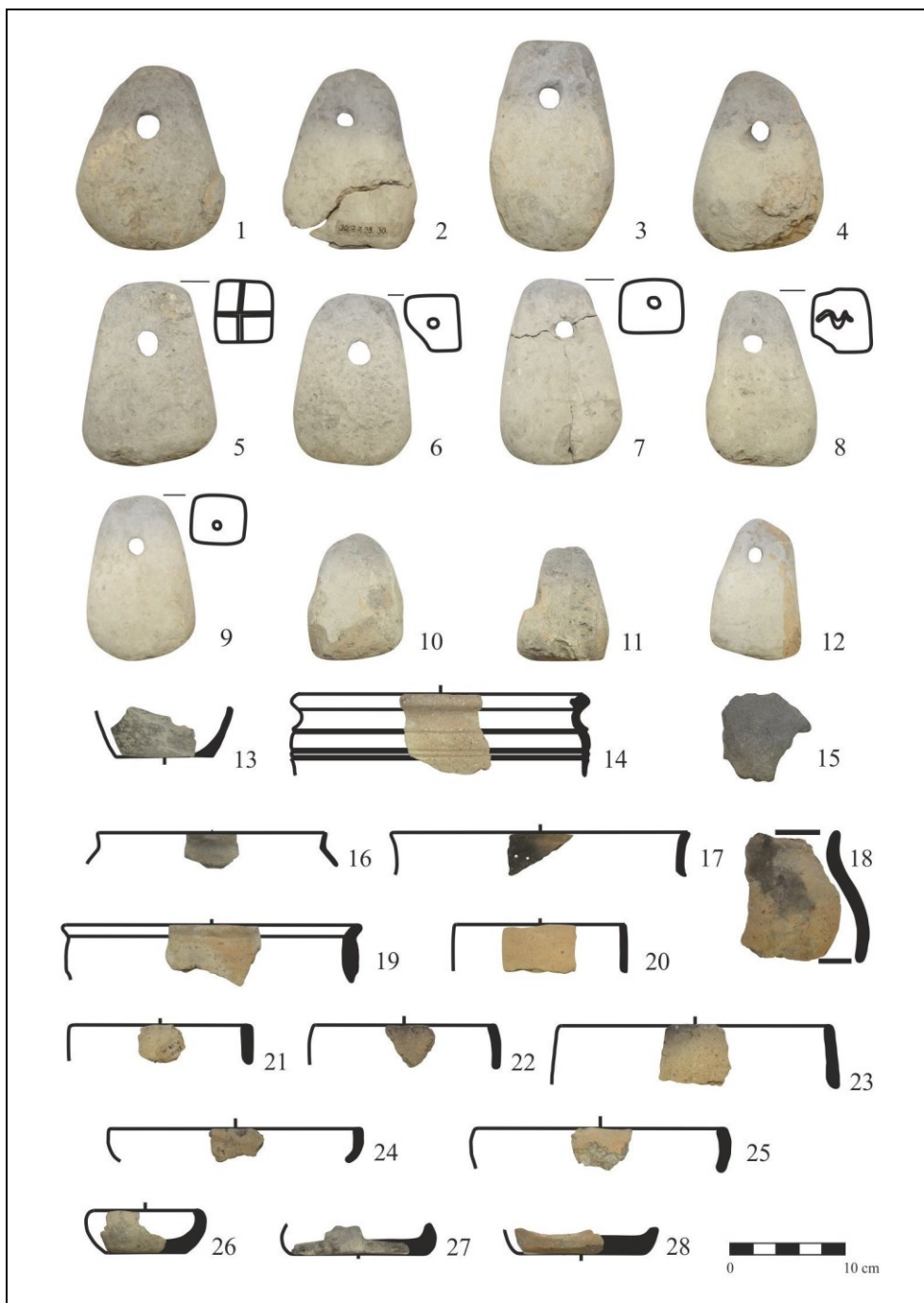
- ŠTOLCOVÁ–ZAJONC 2015 = Štolcova, T. – Zajonc, J.: Interdisciplinary reconstruction of weaving on the warp-weighted loom in the Hallstatt Period. In: *Aspects of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era*. Eds.: Grömer, K. – Pritchard, F. [The North European Symposium of Archaeological Textiles 12.] Budapest 2014, 295–310.
- SZABÓ et al. 2008 = Szabó, M. – Czajlik, Z. – Tankó, K. – Tímár, L.: Polgár 1: L'habitat du second âge du Fer (IIIe siècle av. J.-Chr.). *ActaArchHung* 59 (2008), 183–223.
- SZABÓ–TANKÓ–SZABÓ 2007 = Szabó, M. – Tankó, K. – Szabó, D.: Le mobilier céramique. In: *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri–Hosszú-dűlő*. Réd.: Szabó, M. Budapest 2007, 229–252.
- TANKÓ 2016 = Tankó, K.: Chronological Aspects of Ceramic Types from Recently Investigated La Tène Settlements in Hungary. In: *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş*. Ed.: Bereczki, S. Cluj-Napoca 2016, 165–190.
- TANKÓ–VADAY 2010 = Tankó K. – Vaday A.: Késő bronzkori és késő vaskori telepletek Mátraszőlős–Királydombról. In: „Régről kell kezdenünk...” *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére*. Szerk.: Guba Sz. – Tankó K. Szécsény 2010, 133–199.
- TARI 2006 = Tari E. (szerk.): *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006*. Szentendre 2006.
- TÍMÁR 2011 = Tímár L.: Késő vaskori veremházak maradványainak értelmezése. *Ősrégészeti Levelek* 13 (2011), 290–302.
- B. TÓTH 2006 = B. Tóth, Á.: *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet*. [MGAH 4.] Budapest 2006.

A La Tène Age weaving house near Üllő

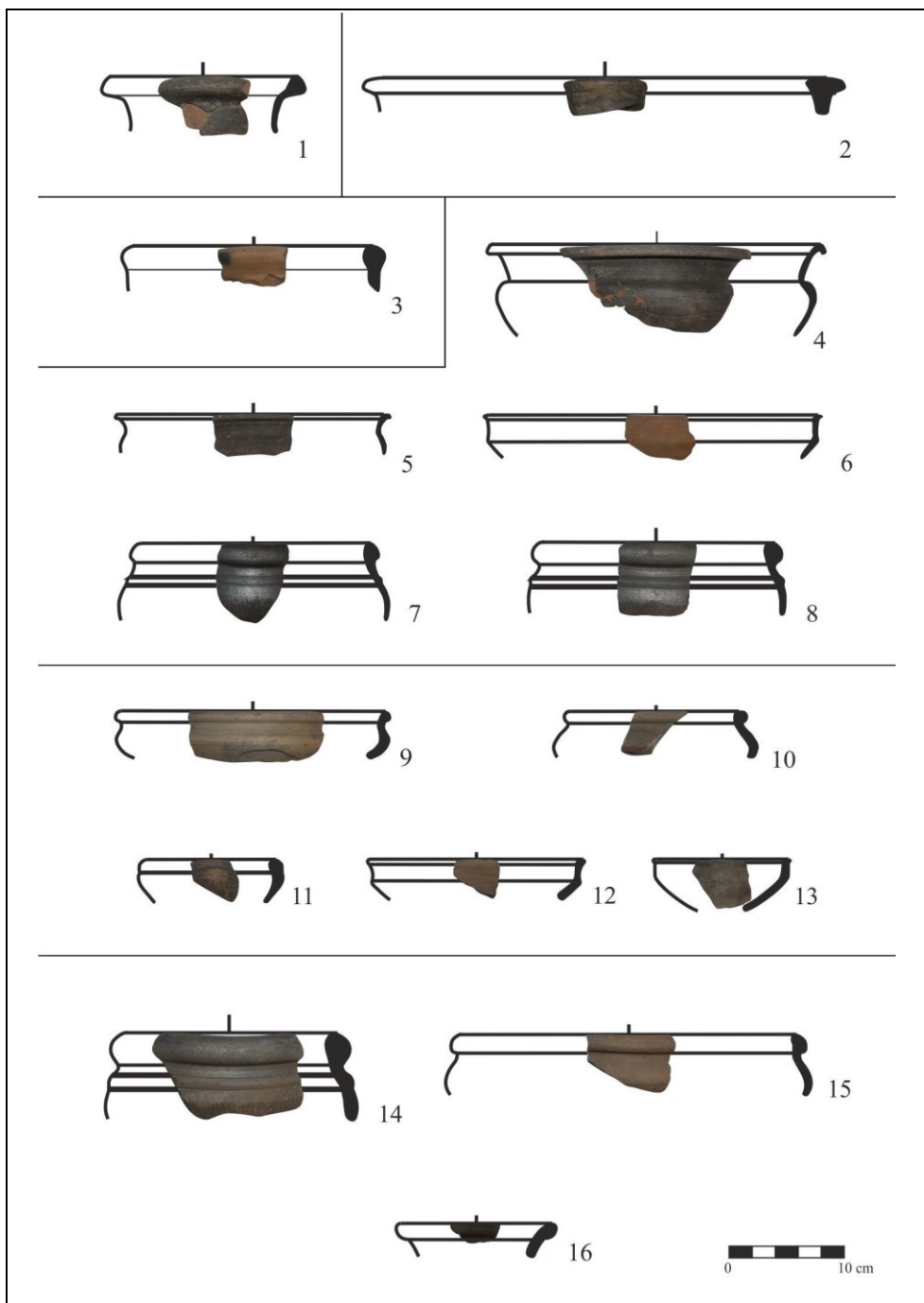
In my study, I analyzed a weaving house of the settlement Üllő Site 5 from the Late Iron Age. Firstly, because the finds of the weaving house were not sufficient for the dating, I collected typical pottery from other features, which helped to define the settlement's dating to LTC2–LTD1 period. Afterward, I analyzed the weaving house itself. This was a semi-subterranean rectangular house with rounded corners, with two post holes on the short sides. It had a roof construction with two posts and purlin, as well as an ascending wall. The area of the house was 4×3.2 m. The feature had a wall seat on the northwest side, which proves the house was a workshop-type pithouse. This conclusion is based on the new research of the Late Iron Age houses by Lőrinc Tímár and Zsolt Gallina. Roof construction probably was covered by a canopy or a vaulted roof, which was supported by the post in the wall seat. The weaving house's pottery finds consisted of handmade pieces. This kind of pottery was commonly used in the Late Iron Age, its dating is not solved. I found an odd rim fragment, which differs from the finds of the age, concerning both its shape and material. I studied the weights found in the house, that probably belonged to looms. There were two separate looms in the house showing differences in their dimensions. Presumably, the first weaving loom was in the state of disassembly, when the house started to collapse. The weaving house of Üllő provides new data for the research of the Late Iron Age craftsmanship in the Carpathian Basin.

	1. szövőszék (1. csoport)	2. szövőszék (3. csoport)	(2. csoport)	(4. csoport)
Nehezékek száma	21	28	3	2
A szövőszékek hozzávetőleges szélessége	1 m	1,6 m	-	-
A nehezékek átlagos magassága	13 cm	15 cm	11,5 cm	11,5 cm
A nehezékek átlagos súlya	1,2 kg	1,7 kg	0,7 kg	0,675 kg
A nehezékek átlagos furathossza	6,5 cm	7,5 cm	5,5 cm	-
A nehezékek átlagos furatátmérője	1,5 cm	1,6 cm	1,1 cm	-

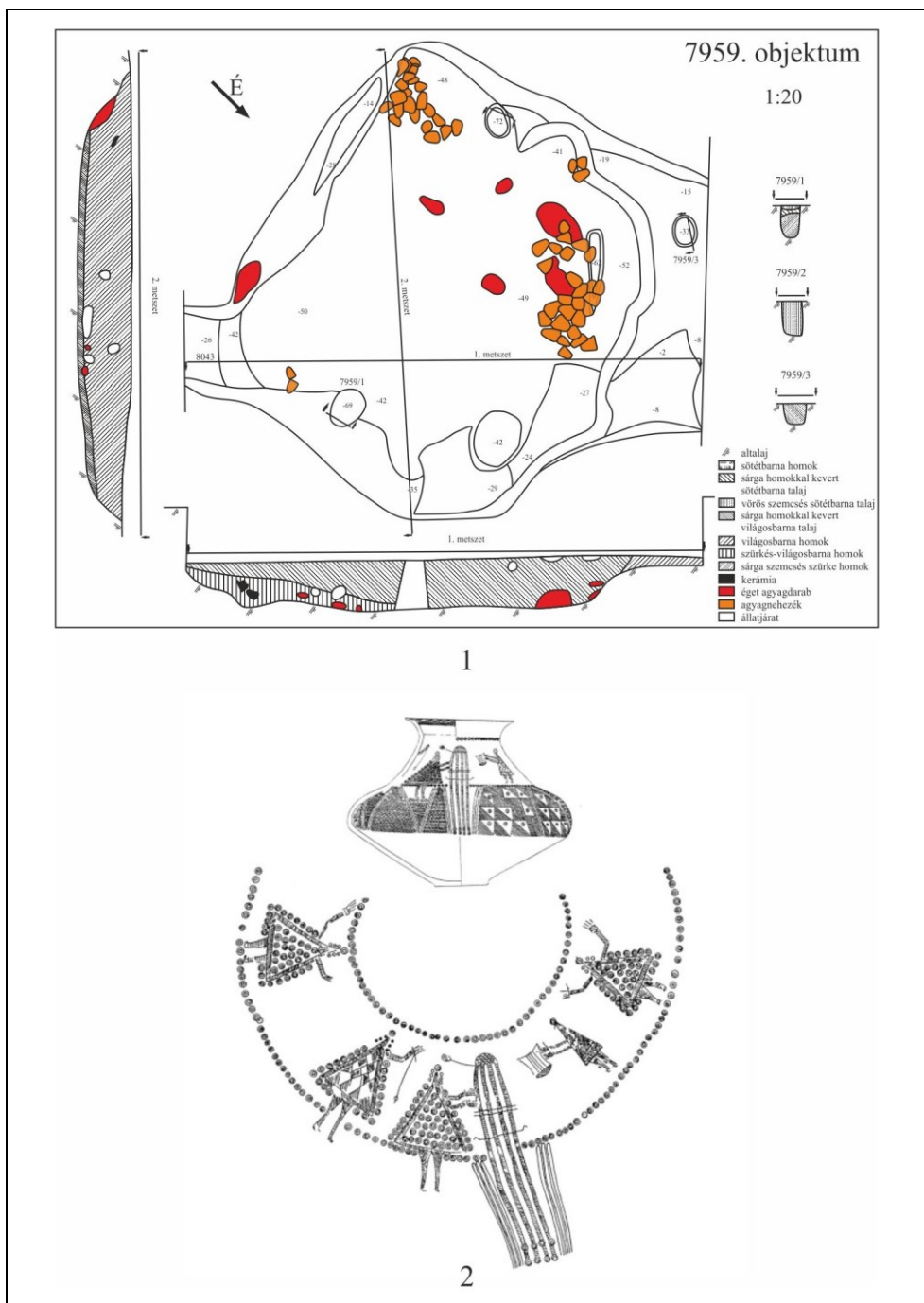
1. táblázat: Az agyagnehezékek metrikus adatai csoportok szerint

1. tábla: 1–12.: A szövőház agyagnehezékei; 13–28.: A szövőház kerámialeletei

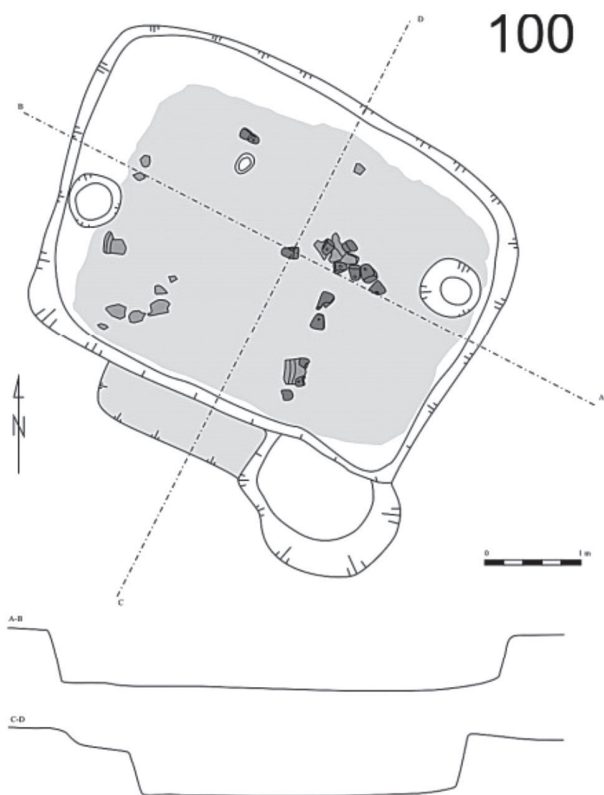
2. tábla: A településrészlet keltezhető kerámiaedényei

3. tábla: 1.: A 7959. objektumról készült rajzok digitalizált összesítője; 2.: Szövő és fonó nők ábrázolása egy Sopron-Várhelyről származó Hallstatt-urnán (EIBNER 1986, Taf. 1.)

1

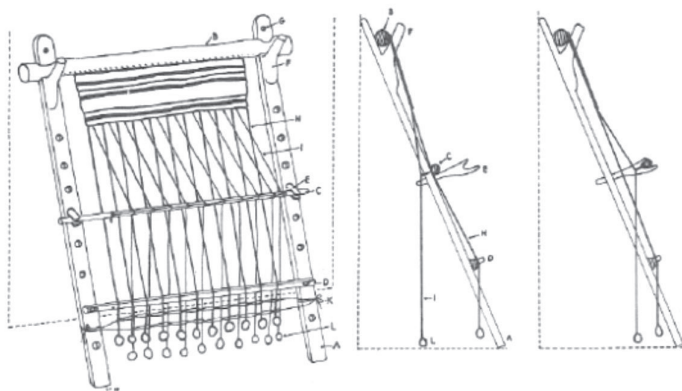

2

4. tábla: 1.: Athéni feketealakos váza ábrázolása, Kr. e. 6. század (BOARDMAN 1974, Fig. 78); 2.: A Polgár 1. lelőhelyen feltárt 100. objektum (SZABÓ et al. 2008, 194. Fig. 9.)

1

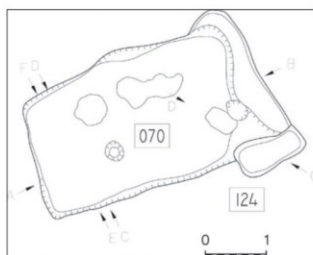

2

5. tábla: 1.: A Polgár 1. lelőhelyen előkerült szövőház sematikus rekonstrukciós rajza (SZABÓ et al. 2008, 195. Fig. 10); 2.: Sematikus szövőszék-rekonstrukciós ábra (HOFFMAN 1974, 24. Fig. 2.)

1

2

6. tábla: 1.: Szövőszéknehezékek, az egyik készlet nem felszerelt állapotban (alsó kép), Rákóczifalva–Bagi-földek, a 8/109/169. leégett szövőház (MASEK 2015, 8. kép 1, 3); 2.: Az Ordacsehi–Csereföld lelőhelyen napvilágra került szövőház és nehezékei (GALLINA–TÍMÁR 2015, 9. ábra)

Textilmaradványok Magyarország területén a római korban

1. Bevezetés

A fonalak, cérnák készítése, textilek szövése, ruhák varrása már a legkorábbi időktől az emberek mindennapi tevékenységéhez tartozott. Nem meglepő tehát, hogy a régészeti lelőhelyeken is sokféle nyomukat találjuk. A textilkészítés alapvető lépéseit, technikáját elsődlegesen a praktikum határozza meg, de a felhasznált alapanyag, a stílus és az egyes készítés-technikai részletek különbözhetnek. Tanulmányomban a mai Magyarország területén feltárt és dokumentált római kori textilmaradványokat, lenyomatokat gyűjtöttem össze. A leleteket két csoportban tárgyalom, elsőként a Pannonia területéről előkerült, romanizált népességhez köthető maradványokról lesz szó, azután az ezekkel egykorú szarmata területek leleteiről. A helyi kelta népcsoportokhoz köthető textileket is megemlítem, melyek területi előzményként lehetnek fontosak. Célom annak a megállapítása, hogy a dokumentált anyag mennyire alkalmas mélyebb elemzésre, mi segíthetne a további kutatásban, illetve a lehetőségekhez mérten a regionális különbségeket is vizsgálom ezen a lelettípuson belül.¹

2. Kutatástörténet

Annak ellenére, hogy régészeti korokból nem csak növényi alapanyagú textilmaradványokat ismerünk, a textilek vizsgálatát több kutató az archeobotanika feladatkörébe sorolja, így a kutatástörténeti összefoglaló során a régészeti célú botanikai vizsgálatok kezdete az egyik lehetséges kiindulópont.² Magyarországon a 19. században a botanika tudományát olyan kutatók alapozták meg, mint Benkő József, Diószegi Sámuel és Kitaibel Pál. A kifejezetten régészeti célú kutatásokat a 19. század végén Deininger Imre kezdte meg, aki több őskori telep anyagát feldolgozta és értékelte.³ Habár a munkába a 20. század elején több kutató bekapcsolódott, a második világháború végéig nem került sor nagyobb számú lelőhely vizsgálatára. Erre egészen az 1960-as évekig, a komplex archeobotanikai szemlélet megjelenéséig kellett várni.⁴ Innentől egészen 1990-ig jelentős archeobotanikai eredmények születtek, a textilmaradványok kérdésében részletes, magas színvonalú publikációk jelentek meg,

¹ Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek, Kulcsár Valériának (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) munkám során nyújtott fáradhatatlan segítségét és számos, hasznos tanácsát.

² GYULAI 2010, 23–25.

³ DEININGER 1892, 1–31.

⁴ TÖRÖCSIK–NÁFRÁDI–SÜMEGI 2018, 71–97.

főképpen Füzes Miklós⁵ és Hajnal Lászlóné⁶ tollából. Füzes Miklós a textilmaradványok tanulmányozása során elvégzett vizsgálati módszerét is lépésről lépésre, részletesen közli az 1963-as publikációjában, fogódzót nyújtva így a többi kutatónak.⁷

Jelentősnek tekinthetők a makro- és mikrobotanikai eredmények is, hiszen sokszor megfigyelhetők régészeti kontextusban a rost- és a festőnövények maradványai. Számos kutató foglalkozik ezzel a területtel, köztük Gyulai Ferenc, akinek rövidebb publikációin kívül több monográfiája is megjelent ebben a témában.⁸ Az 1980-as évektől egyre sűrűbben előforduló interdiszciplináris kutatások eredményei szintén hasznosíthatók a textilek elemzése során.

Habár a vizsgálatokhoz több terület eredményei felhasználhatók, célzottan kevesen foglalkoznak ezzel a témával. Az ezredfordulótól napjainkig nem növekedett számottevően a nagyobb terjedelmű munkák száma, elsősorban rövidebb cikkek, kötetek láttak napvilágot. Ezek között számos kiváló munka található, például Makkay János,⁹ Richter Éva,¹⁰ Pásztókai-Szeőke Judit¹¹ és Sipos Enikő¹² tollából.

A római kori textiltípusok és alapanyagok feltérképezésének számos nehézsége van a szervezett kutatómunka, az egységes módszer- és nevezéktan hiányán túl is. A vizsgálandó anyagok nagy része a természetes bomlási folyamatok során megsemmisül, a megmaradó leletek pedig rossz állapotúak, hiányosak és kisméretűek. Ezek vizsgálata és konzerválása szakértelmet és technikai felkészültséget igényel, és csak korlátozott mennyiségű információt szolgáltat. Szabásmintákat, viseleti módokat aligha rekonstruálhatunk ezekből a leletekből. A nagy felületeken zajló megelőző ásatások keretei között sokszor sem idő, sem anyagi keret nincs ezek alapos feltárására, feldolgozására. A feltárt leletek közlése sokszor minden további információ nélkül, az említés szintjén történik, amely a további vizsgálatokhoz szinte semmilyen alapot nem nyújt.¹³ A rajzokon sokszor csak a megtalálás helyzetét vázolják fel sematikus jelzésekkel, így bővebb információt ez sem nyújt, holott például egy alapvető vászonkötésű maradvány szabad szemmel/minimális nagyítással beazonosítható. Az is előfordul, hogy az egy lelőhelyről összegyűjtött leleteket is eltérő mértékben dolgozzák fel, közlésük szétszórta, lábjegyzetekben történik. A későbbi kutatásokra a leletek jelentős állagromlása, megsemmisülése miatt sokszor nincs lehetőség.

Fontos tényező, hogy az itt vizsgált leletek elsősorban temetőkből kerültek elő, kivételt képez ez alól az Ikervár–Pinkóci-dűlő lelőhely [1. táblázat 12–14]. Emiatt nem számíthatunk arra, hogy a feltárt textilek a mindennapi használatban lévő textilekről reprezentatív képet nyújtanak, hiszen a temetkezésekhez használt öltözetek valószínűleg nem a napi viselet elemeiből tevődhetek össze. Ez megnyilvánulhat az anyagok finomságában, festésében és anyagában, azonban tényszerű következtetéseket csak abban az esetben lehetne levonni,

⁵ FÜZES 1963.

⁶ HAJNAL 1964; HAJNAL 1965.

⁷ FÜZES 1963, 322–323.

⁸ GYULAI 2001; GYULAI 2010.

⁹ MAKKAY 2001.

¹⁰ RICHTER 2005.

¹¹ PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2013; PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018.

¹² SIPOS 1990; SIPOS 2010; B. TÓTH–SIPOS 2018.

¹³ A textilmaradványok technikai kutatását értem ez esetben, hiszen a textilmaradvány meglete, elhelyezkedése fontos lehet egyéb rekonstrukciók szempontjából, ezért már az említésszintű dokumentáció is pozitívumnak tekinthető.

ha az összehasonlításához a telepekről is rendelkezésre állnának maradványok. Minthogy ilyenek egyelőre nincsenek, az összehasonlítástól el kell tekintenünk, a hiány tényét azonban figyelembe kell vennünk a további elemzéskor.

A kincsleletek közelében szintén számíthatnánk a textilek konzerválódására, azonban ezek az leletegyüttesek sokszor nem *in situ* kerülnek elő, így a másodlagos információk többnyire elvesznek. A szekunder maradványok (például lenyomatok) egy része a leletanyag tisztítása közben is megsemmisülhet, így fontos lenne már a felszedés közben, illetve a mosás előtt közelebbről vizsgálni a leletanyagot.

Habár az archeobotanikai minták adatai is felhasználhatók, a rostonövények termesztésére utaló jel a korban meglepően kevés, aminek okai egyelőre tisztázatlanok (gondolhatunk itt a feltárások technikai hiányosságaira, a leletanyag régészeti lelőhelyen kívüli előfordulására és megsemmisülésére is).

A textilkészítés kellékeinek tanulmányozása szintén a téma körébe tartozik. Annak ellenére, hogy ezek leírásait mind a telep-, mind a temetőpublikációk között megtaláljuk, komplex vizsgálatuk, értékelésük sokszor elmarad. Az orsógombok, szövőszéknehezékek leírásánál gyakori probléma a súly rögzítésének a hiánya, mely jelentős információkkal szolgálhat a készített fonalak és így a textilek minőségéről. A témában átfogó kutatásra Pásztókai-Szeőke Judit tett kísérletet a pannoniai leletanyag összegyűjtésével és elemzésével.¹⁴ A szarmata térségben ilyen jellegű felmérés nem született.

3. Alapfogalmak¹⁵

Régészeti korú textilek vizsgálatakor olyan alapvető adatokat rögzítenek, melyek segítségével információkat nyerhetünk a szövet alapanyagairól, készítéséről és minőségéről. Közléskor érdemes megemlíteni, hogy az anyag konzerválódott maradvány vagy csak lenyomat formájában maradt fenn, hiszen ez a további elemzéseket befolyásolja, illetve meghatározza a megállapítható adatok körét. Feltárás közben fontos leírni minden szabad szemmel könnyen látható jellemzőt is, hiszen a textilek eredeti környezetükből kikerülve, még a konserválás megkezdése előtt megsemmisülhetnek, elveszthetik színüket.

A restaurátor a hozzá került anyag vizsgálatát a szálak vizsgálatával kezdi. Ezek sodrata lehet Z (óramutató járásával egyező) vagy S irányú (óramutató járásával ellenkező) [1. tábla 1], de selyem esetében előfordulnak sodratlan szálak is. Egyes publikációk a méterenkénti sodratszámot is jelzik.

Ezután következnek a szövetszerkezeti vizsgálatok, a kötés megállapítása. Három alapvető kötési módot ismerünk, melyekből számos bonyolultabb forma levezethető. Legegyszerűbb a vászonkötés [1. tábla 2],¹⁶ melynek alapvető formája már 2-2 szállal kialakítható, ahol egy vetülék keresztez egy láncfonalat, a kötéspontok négyzetrácsmintában helyezkednek el. Ez az egyszerű minta megváltoztatható, ha az egyik vagy mindkét irányban duplán (vagy többszörösen) vezetjük a fonalat, ezek a panamakötések [1. tábla 3]. A ripszkötésnél

¹⁴ PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2007; PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2012; PÁSZTÓKAI-SZEŐKE–RADMAN–LIVAJA 2013.

¹⁵ A fejezetben szereplő információkért köszönet illeti Sipos Enikőt, a MNM textilrestaurátorát!

¹⁶ A vászonkötés elnevezést a len, illetve a pamut anyagú szöveteknél használják, gyapjúnál a posztó, selyemnél a taft szó használatos ugyanarra a kötésre. Tanulmányomban, illetve a katalógusban egységesen a vászonkötés megjelölést használtam az egyszerűség és egyértelműség kedvéért.

[1. tábla 4] bordázott mintát alakít ki a készítő azáltal, hogy több vetülékfonalat vezet be a szádnýilásba. A második csoportot alkotják a sávolykötések [1. tábla 5], ahol a kötéspontok párhuzamosan, de átlósan haladnak, egy mintaelemhez legalább 3-3 fonal szükséges. Változatai a sávátlok megváltoztatásával alakíthatók ki, így beszélhetünk haránt-, ék- és gyémántsávolyról. Kisebb maradványokon ezek a szerkezetek nem mindig állapíthatók meg biztosan, illetve sok publikáció egyszerűen a sávoly megnevezést használja, így munkámban jobbára én is csak ezt jeleztem. A csíkszövés [1. tábla 6] egy másik technikával (egy egyszerű, fából készült szerkezeten), vékonyabb szalagokban kialakított, de hasonló kötéspont-mintázatot mutató kötés. A harmadik, legbonyolultabb kötési forma az atlaszkötés, mely 5-5 fonalból kialakítható mintaelemmel bír. Minthogy a vizsgált anyagban nincs ilyen kötésű minta, a továbbiakban nem tárgyalom. A szövésen kívül még másféle technikával is készíthetők textilek, így kötéssel, horgolással, nemezeléssel és a sprang technikával is, melyre a későbbiekben fogok kitérni.

A kelme sűrűségének, minőségének leírására több metrikus adat szolgál. Ide tartozik a szálvastagság (vetülék és láncfonalé külön-külön), a kötéspont távolság és a sűrűség (vetülék/láncfonal/cm²).

Az alapanyag egyes esetekben mikroszkóppal is megállapítható. A vegyszeres vizsgálatok ugyan biztosabb eredményt nyújtanak, de ezek roncsolással járó módszerek, valamint lenyomatok esetén nem alkalmazhatóak. Segítségükkel elkülöníthetők a len, a kender és a pamut (növényi), illetve a gyapjú és a selyem (állati) alapanyagú textilek. Szerencsés esetben festékanyagok is kimutathatók, azonban figyelembe kell venni a bomlás során keletkező egyéb anyagokat, korróziós termékeket, melyek megzavarhatják az eredményeket.

4. Kelta textilek

A római kori leletek elemzése előtt érdemes megvizsgálni a területi előzményeket, a kelta törzsek textilkészítését is. A témában elérhető anyag mennyisége minimális, a dokumentált maradványok kis számúak és rossz megtartásúak, számszerű adataikat (sűrűség, szálvastagság) kevés esetben rögzítették, így ezeket itt nem részletezem, néhány alapvető következtetés azonban mégis levonható.

A kelta textilek anyagára vonatkozóan csak egyetlen lelőhelyről származó adat áll a rendelkezésünkre, Ikervár–Pinkóci-dűlőről [1. táblázat 12–14],¹⁷ ahol egy kincslelet részeként kerültek elő textildarabok. Ezeket len-, illetve gyapjúsálakból szőtték, melyek nyersanyaga könnyen elérhető volt a kelták letelepedési területén.

A szövetek az említett lelőhelyen levezetett vászonkötéssel készültek, egyszerű vászonkötésre példát többek közt Battonya–Vadaszán tanyán találunk [1. táblázat 6].¹⁸ Bodroghalom–Medvetanyán Lise Bender Jørgensen két esetben is köpperanyagot határozott meg, ami sávolykötést jelent [1. táblázat 7–8].¹⁹ Más kötésfajtaival készült anyagról nem tudok a magyarországi kelta leletanyagban, de további előkerülésük sem kizárt.

¹⁷ MARTON 2019, 135–140.

¹⁸ MFM RGy. Ltsz. nélkül. A szövet kötési módját T. Knotik Márta határozta meg. Az információt, illetve a múzeum textilgyűjteményének további adatait az intézmény főmuzeológusa, Tóth István bocsátotta a rendelkezésemre, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ B. HELLEBRANDT 1993, 19, 23.

A kelta leletanyag textilmaradványai esetében csak kis számú Z sodratú szálát ismerünk. Az S sodratú szálak jelenlétét sem zárhatjuk ki teljesen, de a helyi kelta leletanyagban való jelenlétükre közvetlen bizonyíték egyelőre nincsen.

A kelta textilanyagban bizonyosan festett maradványt eddig még nem határoztak meg, azonban az ikervári textilek egyike esetében egyértelműen megállapítható, hogy festetlen volt [1. táblázat 13].²⁰

Lényeges lenne az anyag területi különbségeinek vizsgálata, erre azonban a jelenleg elérhető adatok elenyésző száma miatt nem vállalkoztam.

5. Pannoniai textilek

Anyaggyűjtésem során 18 lelőhelyről közel 90 textilmaradványra utaló adatot találtam. Többségük épített sírokból származik, a halotti öltözék vagy a halotti lepel részét képezték, de ismerünk bulla belsejében megőrződött maradványt is. Nagy részük jól vizsgálható, anyaguk sok esetben megállapítható volt.

Helyi rosnövényként ez idő tájt a len és a kender vehető számításba,²¹ ez előbbi viszonylag nagy számban, az utóbbi két lelőhelyen²² fordult elő. Természetesen az, hogy a fent említett két növény termesztető volt a helyi klimatikus viszonyok között, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a vizsgált szövetek helyi készítésűek voltak. Könnyebben megállapítható, hogy mely anyagok származtak biztosan importból ebben az időszakban. Ez a selyem és a pamut, ez utóbbi egyelőre nem ismert a pannoniai leletanyagban. Selyem vagy részben selyem alapanyagú textilek nagy arányban fordulnak elő a régióban, például Szöny/Brigetio²³ [2. táblázat 85–86] és Heténypuszta–Kápolna/Iovia²⁴ [2. táblázat 34, 36–44] lelőhelyeken. A kevert anyagú kelmék között megfigyelhető a gyapjúval kevert selyem²⁵ és a gyapjúval kevert len.²⁶ Az előbbi az import selyem újrászövésével készülhetett, valószínűleg helyben, helyi gyapjúból, ez a drága import kelme mennyiségének növelésére szolgált.²⁷ Tisztán gyapjúból készült szövetek szintén előfordulnak,²⁸ melyek esetében nem feltétlenül kell importot feltételeznünk, de ezt egyértelműen kizárni sem lehet. Kiemelendő az a Heténypusztán előkerült szövetdarab, amely selyem- és aranyszálak összeszövésével készült, részletes elemzését Sipos Enikő végezte el [2. táblázat 40].²⁹

A vizsgált maradványok legnagyobb részben vászonkötésűek, de megjelenik a sávolykötés, a vászonkötésből levezetett ripsz és a félpanama, illetve a két csíkszövött lelet Szönyből.³⁰ Az egyik szőnyi maradvány [1. tábla 7] a vizsgáltak között egyedi kötési módszer-

²⁰ MARTON 2019, 139.

²¹ GYULAI 2001, 118.

²² Paloznak–Hampaszkut [2. táblázat 51] (PALÁGYI 1972, 110), Ságvár–Tömlöchegy [2. táblázat 74] (BURGER 1966, 113).

²³ HAJNAL 1965, 261.

²⁴ SIPOS 1990, 9–12.

²⁵ Heténypuszta–Kápolna [2. táblázat 38] (SIPOS 1990, 10), Budapest III.–Jablonkai út [2. táblázat 8] (HAJNAL 1964, 191–192).

²⁶ Budapest III.–Jablonkai út [2. táblázat 16] (HAJNAL 1964, 191).

²⁷ HOPPÁL 2017, 2–3.

²⁸ Például Pécs–Geisler Eta utca 14./Sopianae [2. táblázat 63–65] (FÜLEP 1984, 302).

²⁹ SIPOS 1990, 7–14; SIPOS 2003, 47–50.

³⁰ HAJNAL 1965, 260–261.

rel készült [2. táblázat 87].³¹ Pécs–Geisler Eta utca 14. lelőhelyen két sprang technikával, gyapjúból készült maradvány került elő [2. táblázat 65, 71].³² Ez utóbbi egy laza, fonott csipke, amely főleg azért jelentős, mert elkészítéséhez a hagyományos álló szövőszéktől eltérő eszközt használtak, melyet a néprajzi irodalomban főkötőfának neveznek,³³ de már ókori görög ábrázolásokról is ismerjük. A textilek mellett találunk egyszerű, kétágú cérna/fonalmaradványokat is [2. táblázat 24].

Nagy sűrűség szerinti megoszlást mutatnak a szövetek,³⁴ a 14/12/cm²-estől egészen a 80–100/80–100/cm²-ig. Nem minden esetben találkozunk számszerű adattal, sokszor csak a sűrű/laza szövésű jelzést használják a kutatók. A nagyobb sűrűségű szövetek általában magasabb minőséget képviselnek.

A fonalak vastagságára történő utalás csak elvétve figyelhető meg a textilmaradványoknál, a textilek szálaire vonatkozó adatok 0,18 és 0,55 mm között mozognak, az egyetlen lemért fonal pedig 1,28–1,4 mm vastagságú.

A sodratra több adatunk van, meglepő módon mind a len, mind a gyapjúsálak között vannak S és Z irányú sodratok is. Ez azért különleges, mert a korábbi kutatások szerint a sodrat iránya kultúránként, közösségenként meghatározott volt. A különböző emberek által sodort szálak így biztonságosan összedolgozhatók voltak egymással. A selyem esetében a Z irány mellett³⁵ sodratlan szálakat is megfigyeltek.³⁶ A Z sodratú és sodratlan selyemszálak egy textilen belül is előfordulhatnak, ilyenkor az egyik a vetülék, a másik a láncfonal.

Az anyagokon több esetben festés nyomai is megfigyelhetők.³⁷ A növényi eredetű festékek közül találunk barnát,³⁸ lilát és feketét,³⁹ az állati eredetűek pedig a bíbor⁴⁰ és a vörös.⁴¹ A festett szövetek közül egyetlen esetben figyelhető meg mintás anyag: a heténypusztai anyagból származik egy kék, illetve festetlen, világos csíkos textil [2. táblázat 39]. A fentiek közül a bíbor és a lila (kermes,⁴² indigó és buzér egymásra festésével előállítva) utal import textiliára. Festetlenül sárba helyezett textiliára szintén van adatunk.⁴³

6. Szarmata textilek

A gyűjtés során közel 50 szarmatához köthető lelőhely 150 textilmaradványát vettem katalógusba. A leletek nagy része csak említés szintjén jelenik meg a dokumentációban, ezeknek további vizsgálatára lenne szükség.

³¹ HAJNAL 1965, 262–263.

³² FÜLEP 1984, 302.

³³ ORTUTAY 1977, 211–216.

³⁴ Nemszövött vagy kötött kelme maradványa tudomásom szerint ismeretlen e területről és korszakból.

³⁵ Heténypuszta–Kápolna [2. táblázat 34, 42–44] (SIPOS 1990, 10–14).

³⁶ Szőny [2. táblázat 85–86] (HAJNAL 1964, 261), Heténypuszta–Kápolna [2. táblázat 34, 42–44] (SIPOS 1990, 9–12).

³⁷ Nem minden esetben festették az anyagot, ez szintén kimutatható megfelelő módszerekkel és elégséges minőségű mintából.

³⁸ Szőny [2. táblázat 83, 87] (HAJNAL 1964, 260–263), Heténypuszta–Kápolna [2. táblázat 40] (SIPOS 1990, 12), Budapest III.–Jablonkai út [2. táblázat 14–15] (HAJNAL 1965, 192).

³⁹ Mindkettőt a Budapest III.–Jablonkai úti sírokból találták [2. táblázat 16, 17] (HAJNAL 1965, 192).

⁴⁰ Heténypuszta–Kápolna [2. táblázat 40] (SIPOS 1990, 11).

⁴¹ Szőny [2. táblázat 86] (HAJNAL 1964, 261–262).

⁴² Eredetileg szíriai területeken megjelenő, de Egyiptomban is sűrűn használt festőanyag.

⁴³ Budapest III.–Vályog utca [2. táblázat 23] (PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018, 167), Pécs–Postapalota [2. táblázat 53–56] (FÜLEP 1984, 302).

Az anyagvizsgálatokból kiindulva a len,⁴⁴ illetve egy aranyszálas díszítés⁴⁵ meglelte a biztos. Több lelőhelyen előfordul pamutként meghatározott maradvány,⁴⁶ de ezen meghatározások nagy része bizonytalan. A gyapotból készülő pamut ebben a korszakban kizárólag importból származhatott. Az, hogy ez a nyersanyag vagy az elkészült textil behozatalát jelenti-e, nem tudjuk. A selymet [3. táblázat 44, 97, 126] és a gyapjút feltételeken említik [3. táblázat 120], valamint egy nemz/posztómaradvány jelenlétére is találunk utalást a szakirodalomban [3. táblázat 34].⁴⁷

A selyem a Magyarországtól keletre (főleg Ukrajna területén) feltárt szarmata sírokban viszonylag gyakori leletnek számít. Jelentős leletek kerültek elő a Szokolova Mogila (Ukrajna) kurgánból, vizsgálatukat A. K. Jelkina végezte. Az anyagok nagy része aranyszálas hímzéssel díszített selyem (a fémszálas változó vastagságúak, minőségűek), de előfordul a lenvászon is. Egy kerci lelőhelyen gyapjúból készült szövet maradványát is feltárták. Innen szintén ismerünk fémszállal díszített, lilára festett szövetet. Szokolova Mogila (Ukrajna) lelőhelyen rózsaszín és vörös festés fordul elő rózsaszín sáfránnyal, illetve festőbuzérral festve.⁴⁸ Szvatova Lucska (Ukrajna) 3. kurgánjában lila festésű, aranyszállal díszített selyemdarabot találtak. Nogajcsik (Ukrajna) 5. kurgánjában sodratlan selyemszállból készült maradványok kerültek elő. Uszty-Al'ma (Ukrajna) lelőhelyen több maradványt találtak, melyek nagy része gyapjú (Z és S sodrat), de előfordul selyem (sodratlan) is, a fentiekhez hasonló aranyszálas és az egyedül itt jellemző ezüstszálas díszítéssel. A szövetek legnagyobb része a barna és a piros árnyalatai között váltakozott, ez utóbbiakat festőbuzérral festették, valószínűleg nyers gyapjú állapotában. Megjelenik ezen kívül a lila, a kék (valószínűleg indigó), illetve a sárga szín (festő rezedá) is.⁴⁹ A fenti párhuzamok alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy a magyarországi szarmata területeken is használhatták a selymet,⁵⁰ és a díszesebb, fémszálas, festett textíliák hiánya is inkább tudható be tafonómiai okoknak.

Nem hiányoznak azonban a magyarországi leletanyagból a változatos kötésformák sem. A rómaihoz hasonlóan a szarmata textileknél is a vászonkötés a legjellemzőbb, ami két ripszkötésű darabbal képviseli magát a leletanyagban.⁵¹ Sávolykötésre szintén van példa,

⁴⁴ Például Vecsés–56. lh. [3. táblázat 149] (DINNYÉS 1998, 80), Szeged–Makkoserdő [3. táblázat 119] (MFM RGy. Ltsz. nélkül, T. Knotik Márta által meghatározott, közöletlen textilmaradvány), Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Nevelős-homokbányától D-re lh. [3. táblázat 110, 113] (JAM RGy. Ltsz. nélkül, Harazin-Szabó Krisztina által meghatározott, közöletlen textilmaradvány). Az utóbbi információt és a nyíregyházi múzeumban őrzött egyéb textilmaradványok adatait Istvánovits Eszter régész, főmuzeológus bocsátotta a rendelkezésemre, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁵ Szentcs-Schweidel utca [3. táblázat 121] (VÖRÖS-SZABÓ 2019, 52–53).

⁴⁶ Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Nevelős-homokbányától D-re lh. [3. táblázat 105–107, 109, 112, 114, 116], Nyíregyháza–Felsősim, Gyebás-tanyától ÉK-re lh. [3. táblázat 97–98]. Ezeket a meghatározásokat Harazin-Szabó Krisztina textil/bőrrestaurátor végezte a Jósza András Múzeum részére, akinek hozzájárulását az adatok felhasználásához ezúton is köszönöm. A táblázatban jelöltem a kérdőjeles pamutnak meghatározott darabokat, de a csak kötés vagy szerkezet alapján kérdőjelesen pamutnak jelzettet nem.

⁴⁷ BORSOS 1991, 231.

⁴⁸ KOVCHANENKO 1986, 46–48.

⁴⁹ GLEBA-KRUPA 2012, 407–409.

⁵⁰ HENDZSEL et al. 2018, 34.

⁵¹ Szőreg–Homokbánya [3. táblázat 124] (VÖRÖS 1986, 20), Budapest XVII.–Rákócscsaba-Péceli út [3. táblázat 6] (NAGY 2018, 65).

egy darab pedig sprang technikával készült.⁵² A szarmata anyagban is egyszerű, kétágú cérnák/fonalak fordulnak elő.⁵³ A kötésen túl további szerkezeti jellemzőt is sikerült megállapítani egy vászonkötésű darabnál, amely redőzött/hajtott volt.⁵⁴

Az anyagok sűrűségükre nézve változatosak, de konkrét adattal csak két esetben rendelkezünk,⁵⁵ általánosságban a sűrű szövésű, laza szerkezetű stb. megnevezések szerepelnek. A sodratra kevés publikáció utal, ennek ellenére mind a Z, mind az S sodratú lenszállal találkozhatunk. A fonal S sodratú, alapszállai Z sodratúak. A szálak vastagsága 0,37–1,2 mm között mozog, ez az adatmennyiség azonban nem reprezentatív.

A festett szarmata maradványok kevésbé diverz képet mutatnak, mint a római leletek. Egy esetben fehérített kelmét találtak, ami egy egyszerű módja a kelme színe megváltoztatásának, és bármilyen hozzáadott anyag nélkül, víz és napfény segítségével elvégezhető eljárás [3. táblázat 130].⁵⁶ Szentés–Schweidel utca lelőhelyen egy nagyon gazdagnak tűnő, bíbor, vörös, lila, és kék színekben pompázó darabot dokumentáltak a feltárók, melyet aranszáll szőtt át [3. táblázat 121].⁵⁷

A fentiekből látszik, hogy a szarmata textilek kutatása kezdeti ponton áll. Több esetben szűkebb időhatárokhoz lehet kötni a sírokat, melyekből a leletek előkerültek, a hiányos adat-sorok azonban nem teszik lehetővé az időbeli, technikai változások megfigyelését.

7. A pannoniai és szarmata leletek összehasonlítása, elemzése

Ahogy már említettem, a textilkészítés lépései az elkészülő ruházat funkciójának megfelelően alakultak ki. A fent vizsgált esetekben a szövet funkciója a reprezentáció, a halott felékitése, de legalábbis tisztességes eltemetésének kelléke volt. A pannoniai sírokból talált textilleletek nagy változatosságának, értékének, finomságának részben ez lehet az oka. Feltűnően nagy a különböző selymek mennyisége, ami a magyarországi szarmata sírokból kevéssé ismert. Ugyanígy nem ismerünk többféle anyagú textileket, így gyapjúval szőtt selymet vagy lent sem. Figyelembe kell vennünk azonban a szarmata sírok erős rablottságát, ami az összehasonlítás hitelét kérdésessé teszi. Az egyértelműen gazdagságot szimbolizáló aranszállal szőtt darabok mindkét területen megjelennek, habár csak egy-egy lelőhelyen.⁵⁸

A gyapjú mind a provincia területén, mind a szarmata területeken előfordul (bár az utóbbi régióból kevés ilyen textilmaradvány ismert), míg a kender rostnövényként való használatára csupán római területeken vannak adataink. Minthogy mindkét alapanyag könnyen elérhető a Kárpát-medence területén, ezért további maradványok felbukkanására lehet számítani, illetve valószínűleg a már előkerült, de még nem kellően vizsgált leletek közül is ide sorolható lesz több darab. A főleg nyíregyházi lelőhelyeken dokumentált pamutszövetdarabok

⁵² Hévízgyörk [3. táblázat 32] (BORSOS 1991, 230).

⁵³ Tiszadob–Sziget [3. táblázat 130] (MFM RGy. Ltsz. nélkül, T. Knotik Márta által meghatározott, közöletlen maradvány).

⁵⁴ Madaras–Halmok [3. táblázat 70] (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 102).

⁵⁵ Budapest XVII.–Rákócscaba–Péceli út [3. táblázat 6] (NAGY 2018, 65), Gáva–Kató-halom [3. táblázat 31] (JÓSA 1915, 202).

⁵⁶ FÜZES 1963, 336.

⁵⁷ VÖRÖS–SZABÓ 2019, 52–54.

⁵⁸ Szentés–Schweidel utca [3. táblázat 121] (VÖRÖS–SZABÓ 2019, 52–54), Heténypuszta–Kápolna [2. táblázat 40] (SIPOS 1990, 7–14).

különlegesnek tekinthetők. Az előállításukhoz szükséges gyapotot abban az időben nem termesztették a Kárpát-medencében. A gyapottermesztés első bizonyítéka a mai Pakisztánból származik, innen indulva terjedt el Kínában és Indiában, ez utóbbiról már írott forrásaink is vannak a római korból. Ebben az időben termesztettek már gyapotot Egyiptomban és az Arab-félsziget egyes részein is, illetve Afrika délebbre fekvő területein.⁵⁹ Azt, hogy ezen területek közül melyiken állították elő az alföldi szarmata lelőhelyeken talált textilek alapanyagát, egyelőre nem tudjuk.

A kötés szempontjából szintén mindkét terület – a provincia, illetve a szarmata Barbaricum – nagy változatosságot mutat, de alapvetően a vászonkötés dominál. Ennek nagy valószínűséggel funkcionális okai vannak, hiszen az egyszerű vászonkötés a legegyszerűbben, leggyorsabban elkészíthető és legtartósabb szövetfajta. Az ebből a kötéstípusból levezethetők a még mindig tartós, de már díszesebb, némileg bonyolultabb kötésformák, a ripsz és a félpanama. Az előbbi mindkét területen, az utóbbi csak a romanizált részeken fordult elő eddig. Második legnagyobb arányban a sávolykötés jellemző, amely még mindig egy viszonylag stabil szövetet adó kötési mód, bár elkészítése bonyolultabb. Ez a kötés jelenti a legnagyobb lehetőséget a változatosságra, így a leletek között is szinte minden sávoly másféle, a halszállkatípus egy mintája például szarmata területen került elő [3. táblázat 14], de a mintahalmaz jelenlegi mérete további következtetések levonására nem ad lehetőséget. A csikszövés Pannoniában jellemző szövési módnak tűnik, míg a szarmatáknál egyelőre nem dokumentálták. A sprang technikával készült csipke ellenben mindkét területen megjelenik. A szarmatáknál egyedül Hévizgyörkön [3. táblázat 32] találtak ilyen technikával készült maradványt, ennek alapanyaga a len, és nyersanyaga alapján akár helyi termék is lehetett, a szálak sodrata S (hogy ez mire utal, egyelőre bizonytalan).⁶⁰ Pannoniában szintén egy lelőhelyről, Pécs–Geisler Eta utca 14-ből ismerünk két leletet, melyek gyapjúból készültek [3. táblázat 65, 71]. A szálak Z sodratúak, erősen sodrottak és nagyon finom szálúak, az így készült csipke magas minőségű volt.⁶¹

A sűrűség és szálvastagság összehasonlítása nem vezetett komolyabb eredményre. Mindkét területen előfordulnak finomabb szövésű, vékonyabb szálú anyagok és fordítva. A nagyon kevés esetszám miatt a két terület számadatainak összevetéséből nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket.

A sodrásirány vizsgálatakor a sodratlan selyemszálak nem kapnak szerepet, hiszen ezek csak római területen fordulnak elő. Ezek egyrészt inkább az alapanyag, mintsem a kultúra sajátosságait jelzik, másrészt import anyagoknak tekinthetők.⁶² A len sodrásakor a feltételezett, szigorúan egyirányú sodrat itt nem állja meg a helyét. Ennek oka kérdéses, de nem feltétlenül kell rögtön importra gondolnunk. Az ellentétes irányú sodratok kisebb néptörzseket, egységeket jelezhetnek, ahol eltérők voltak a szokások, hagyományok, hiszen az egyirányú sodratok csak akkora közösségekben jelentősek igazán, ahol még mindannyian közös munkával készítik a ruházathoz az alapanyagot. Pásztorikai-Szeőke azonban felhívja a figyelmet arra, hogy Európában a bronzkortól a Z sodrat jellemző a lenből készült fonalakra

⁵⁹ BOUCHAUD–TENGBERG–PRÄ 2011, 405–407.

⁶⁰ BORSOS 1991, 230.

⁶¹ FÜLEP 1984, 302.

⁶² A gyengébb minőségű vadselyem esetében beszélünk sodrott fonalakról is, a magasabb minőségű sodratlan selyemszál azonban ebben az időszakban szinte biztosan kínai eredetű (HOPPÁL 2017, 2–3).

(amely egyébként a len természetes fordulatával egyezik meg, erősebb szálat ad, és így a legpraktikusabb mód). Az S sodrat újra csak a római korban jelenik meg. Itt a szerző szerint vagy importált árut vagy bevándorolt mesterembert jelez.⁶³ Felmerül a kérdés, hogy szarmata területekre milyen közvetítéssel jutott el a szintén S sodratú szálakból készült áru. Újfent feltételezhetjük az import, illetve a külföldről idetelepedett fonók jelenlétét. Nem hanyagolhatjuk el viszont a tényt, hogy a szarmata textilmaradványok között a Z sodratú lenszála sincs sokkal több példa, így könnyen lehetséges, hogy nem a Z, hanem az S szálirány volt az uralkodó. Ennek bizonyításához vagy cáfolásához további adatok szükségesek. A római területen dokumentált leletek a Z sodratú lenszálak dominanciáját mutatják, feltételezhetően ez volt az uralkodó sodratirány. Az S sodrat pedig a valamilyen módon idegen eredetű szálat jellemezhet. A fenti változatosság különösen figyelemreméltó annak fényében, hogy a területen élő keltáknál az eddigi leletek tanúsága szerint csak a Z sodrat fordult elő a vaskorban.

A magyarországi szarmata lelőhelyek közül egyetlen esetben beszélhetünk biztosan festett textíliáról, a Szentese–Schweidel utcai lelőhelyen [3. táblázat 121], melyet a feltárók a 2. század elejére kelteztek. Itt maga a textil nem, csak a festékszemesék és a fémszálak maradtak meg. A megmaradt és dokumentált színek a bíbor, a vörös, a kék és a lila, melyek valószínűleg mintát alkottak.⁶⁴ A bíbor szín alapvetően állati eredetű festékanyagra utal, azonban anyagvizsgálatokat nem végeztek a maradványokon, így további következtetéseket ez esetben nem lehet levonni. Ezzel ellentétben a római anyagban előfordult egy szintén bíborszínű,⁶⁵ minden valószínűség szerint állati eredetű festékkel festett selyemmaradvány beleszőtt aranyszállal, amely nagyfokú hasonlóságot mutat a szentesi lelettel.⁶⁶ Szintén állati eredetű festékanyaggal színezett, vörös maradvány került elő Szönyben [2. táblázat 86].⁶⁷ Ennek az alapanyaga selyem volt, de a festés Pannoniában is beszerezhető alapanyaggal történt (nagy valószínűséggel *Porphyrophora polonica* tetűfajtaival). Ennélfogva az import anyag helyi festését nem zárhatjuk ki.⁶⁸

A növényi eredetű festékek között is elkülöníthetünk helyben is előállítható, illetve import festékeket. A Budapest III.–Jablonka utcai egyik maradvány lila színét indigó, kermes és buzérfestéssel állították elő. Ezek közül a kermes a közlő véleménye szerint nem helyi eredetű, így annak ellenére, hogy a szövet gyapjúból és lenből készült, nem valószínű, hogy helyi termék [2. táblázat 16].⁶⁹ Elméletileg lehetséges a festékanyag importálása, és a helyileg készült szövet festése, azonban ebben az esetben egy három lépcsőben festett, finomszálú kelméről beszélhetünk. A minőségi faktora tehát megvan ahhoz, hogy import áruként jelenhessen meg ez a textil. Említhetők még a barna, illetve a fekete festésű darabok, ezek festékanyagáról azonban nem tudunk közelebbit, csupán annyit, hogy növényi anyagokkal történt a színezésük (a barna esetében tannintartalommal rendelkező növényről lehet szó). E két színhez szükséges alapanyag, növény pedig bőven előfordul a vizsgált területeken.

⁶³ PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018, 168–169.

⁶⁴ VÖRÖS-SZABÓ 2019, 52–54.

⁶⁵ Heténypuszta [2. táblázat 40] (SÍPOS 1990, 13).

⁶⁶ SÍPOS 1990, 14.

⁶⁷ HAJNAL 1964, 192.

⁶⁸ HAJNAL 1965, 261–262.

⁶⁹ HAJNAL 1964, 192.

Fontos megjegyezni, hogy önmagában a barna szín nem jelenti az eredeti kelme barna festését, hiszen a növényi rostok bomlásának termékei is barna színt adnak az anyagnak.⁷⁰

8. Összegzés

A római korból előkerült textilek kis számuk és változó szintű vizsgálatuk miatt alkalmatlanok messzemenő következtetések levonására. Ennek megváltozásához már az ásatási munkától kezdve nagy figyelmet kellene fordítani az aprólékos feltárássra, a feltárt leletek helyszíni dokumentációjára (alapvető méretdatok, szín, kötés, ha szabad szemmel megállapítható). A rajzokon nemcsak a vázlatos elhelyezkedést kellene feltüntetni, hanem fontos lenne a valós információkat pontosan jelölni. A jó minőségű makrofotók készítése szintén fontos eredményeket hozna a kutatásba. Ha nincs is lehetőség már konzervált leletek részletes anyagvizsgálatára, egyes alapvető információk (szálvastagság, sodrat) rögzítése, közlése szintén nagy segítség lehet. A jelenlegi kutatási szinten is lehetséges azonban pár alapvető következtetés levonása, így például a tény, hogy a szarmata területek sem maradnak el a kötés változatosságában a római területektől. Emellett mindkét területen kimutathatók import anyagok. A készítéstechnika vizsgálata szempontjából fontos megállapítás, hogy a lensodratok mindkét irányú jelenléte tetten érhető mindkét területen. Ez a technika a megelőző korban itt egyáltalán nem volt jellemző, de fontos kulturális és így eredetjelző lehet (ha elkerüljük az elhamarkodott következtetéseket). A hasonló korú textileknél a festékaanyag kimutatása nem egyszerű dolog, de már több esetben volt rá példa, így remélhetőleg a jövőben is folynak majd hasonló vizsgálatok, hiszen ez megint csak egy olyan információ, amely önmagánál sokkal többre utalhat. A római kori textileken túl a kelta kori előzmények elemzése is fontos eredményeket hozna, ez a kutatási terület azonban ma még igen elhanyagolt. Habár a keleti előzményekre valamivel több információ áll a rendelkezésünkre, ezek inkább az eddig feltárt leletanyag gazdagságából, különlegességéből fakadnak, és nem a szervezett kutatás meglétéből adódnak, így a további vizsgálatok itt is jelentős eredményeket hozhatnak. Összefoglalva elmondható, habár az őskori és a római kori textilek egyelőre kevésbé kutatottak, mégis nagy potenciál van a témában, nem szabad csupán azért elhanyagolnunk, mert a leletanyag első ránézésre kevésbé látványos, és nehezen kutatható.

IRODALOM

- ALMÁSSY 2012 = Almássy K.: A Mátraszőlős–királydombi kelta temető I. A sírok leírása. *JAMÉ* 54 (2012), 71–215.
- BALOGH 2015 = Balogh, Cs.: Sarmatian cemetery at Makó-Igási járandó (County Csongrád, Hungary). In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6.* Főszerk.: Türk A. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 3.1] Budapest–Esztergom 2015, 257–320.
- BORSOS 1991 = Borsos H.: A hévízgyörki szarmata leletek restaurálásáról. *StudCom* 22 (1991), 225–240.

⁷⁰ ENDREI–HAJNAL 1959, 6–8.

- BOUCHAUD–TENGBERG–PRÀ 2011 = Bouchaud, C. – Tengberg, M. – Prà, D. P.: Cotton cultivation and textile production in the Arabian Peninsula during antiquity. The evidence from Madâ'in Sâlih (Saudi Arabia) and Qal'at al-Bahrain (Bahrain). *Vegetation History and Archaeobotany* 20 (2011), 405–417.
- SZ. BURGER 1966 = Sz. Burger, A.: The late Roman cemetery at Ságvár. *ActaArchHung* 18 (1966), 99–278.
- SZ. BURGER 1972 = Sz. Burger A.: Római kori temető Majson. *ArchÉrt* 99 (1972), 64–100.
- DEININGER 1892 = Deininger, I.: Adatok kultúrnövényeink történetéhez. A Lengyel-i őskori telep növénymaradványai. *Keszthelyi Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet Évkönyve* 1891 (1892), 1–31.
- DINNYÉS 1980 = Dinnyés I.: II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. *StudCom* 9 (1980), 187–234.
- DINNYÉS 1991 = Dinnyés I.: A hévízgyörki szarmata sírok. *StudCom* 22 (1991), 145–202.
- DINNYÉS 1998 = Dinnyés I.: Vecsés 56. lelőhely (Ferihegy-dűlő) szarmata sírjai. *RKM* 1998 (2001), 77–86.
- DINNYÉS 2016 = Dinnyés I.: Szarmata sírleletek Abonyból. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Kovács L. – Révész L. Budapest 2016, 113–136.
- EKE 2008 = Eke I.: A Szegvár–Kontra-parti késővaskori telep. *ZM* 17 (2008), 149–164.
- ENDREI–HAJNAL 1959 = Endrei W. – Hajnal L.: Ókori lenvásznak vizsgálata. *Magyar Textiltechnika* 11/1 (1959), 6–8.
- FACsar–SKOFLEK–SALAMON 1977 = Facsar, G. – Skoflek, I. – Salamon, Á.: Eine Kapsel Frucht (Antirrhinum) aus einer römischen Bulla und Bullen aus Bestattungen von Intercisa. *Antaeus* 7 (1977), 93–110.
- FÜLEP 1984 = Fülep, F.: *Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population*. Budapest 1984.
- FÜZES 1963 = Füzes F. M.: A vörsei langobard temető növényleletei. *VMMK* 1 (1963), 311–339.
- GLEBA–KRUPA 2012 = Gleba, M. – Krupa, T.: Ukraine. In: *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*. Eds.: Gleba, M. – Mannering, U. Oxford 2012, 399–425.
- GULYÁS 2011 = Gulyás Gy.: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *StudCom* 31 (2011), 125–253.
- GYULAI 2001 = Gyulai F.: *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti növénytan vizsgálatok alapján*. Budapest 2001.
- GYULAI 2010 = Gyulai, F.: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages*. Budapest 2010.
- HAJNAL 1964 = Hajnal L.: Újabb aquincumi múmiasír textilanyagának vizsgálata. *ArchÉrt* 91 (1964), 206–207.
- HAJNAL 1965 = Hajnal, L.: Textiles from the graves of Late Roman Brigetio. *ActaAntHung* 13 (1965), 259–266.
- B. HELLEBRANDT 1993 = B. Hellebrandt M.: Kelta temető feltárása Bodroghalom Medvetanyán. *HOMÉ* 30–31 (1993), 15–52.

- HENDZSEL et al. 2008 = Hendzsel, I. – Istvánovits, E. – Kulcsár, V. – Ligeti, D. – Óvári, A. – Pásztókai-Szeőke, J.: „On the Borders of East and West”: A Reconstruction of Roman Provincial and Barbarian Dress in the Hungarian National Museum. In: *Dressing the Past*. Eds.: Gleba, M. – Munkholt, C. – Nosch, M. [Ancient Textiles 3.] Oxford 2008, 29–42.
- HOPPÁL 2017 = HOPPÁL K.: Ókori távolsági kapcsolatok szárazföldön és vízen. *Magyar Régészet* 2 (2017), 1–6.
- HORVÁTH 1972 = Horváth L.: A balatonfőkajári kelta temető leletmentése. *VMMK* 11 (1972), 93–107.
- HORVÁTH 1979 = Horváth L.: *A magyarszerdahelyi kelta és római temető*. [ZGy 14.] Zalaegerszeg 1979.
- HORVÁTH 2005 = Horváth, L.: Grave of a Celtic Warrior from Magyarszerdahely (Zala County). *ZM* 14 (2005), 61–73.
- ILON–NAGY 2010 = Ilon G. – Nagy M.: Két újabb kelta kori temető Vas megyéből. Jelentés a Bucsú–Rétmelléki dűlőben és a Gencsapáti–Besenyő szigeten végzett feltárások eredményeiről. *Savaria* 33 (2010), 69–91.
- JÓSA 1915 = Josa A.: Ásatások a gávai Katóhalmon és környékén. *ArchÉrt* 35 (1915), 197–210.
- JUHÁSZ 1978 = Juhász I.: Szarmata temető Endrődön. *BMMK* 5 (1978), 87–114.
- KOVPANENKO 1986 = Ковпаненко, Г. Т.: *Сарматское погребение I в. н. э. на Южном Буге*. Киев 1986.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 1992 = Köhegyi M. – Vörös G.: 3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged-Algyőn. *MFME* 35 (1992), 63–116.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011 = Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1.] Szeged 2011.
- LASSÁNYI 2005 = Lassányi G.: A helyi lakosság temetőjének részlete Aquincum polgárváros területén. *BudRég* 39 (2005), 111–123.
- MAKKAY 2001 = Makkay, J.: *Textile impressions and related finds of the Early Neolithic Körös culture in Hungary. With an Appendix: The ritual spinning*. Budapest 2001.
- MAKOLDI 2009 = Makoldi M.: Hejőpapi, megyei hulladéklerakó. *RKM* 2008 (2009), 197.
- MARTON 2019 = Marton E.: Textilmaradványok azonosítása – Ikervári bronzkincs. In: *Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában*. Szerk.: Bartosiewicz L. – T. Bíró K. – Sümegi P. – Törőcsik T. [GeoLitera] Szeged 2019, 133–140.
- L. NAGY 1935 = L. Nagy L.: *Aquincumi múmiatemetkezések*. [DissPan I/4.], Budapest 1935.
- NAGY 1999 = Nagy, M.: Two bronze statuettes from Tác-Fővenyuszt. *Antaeus* 24 (1999), 320–332.
- NAGY 2018 = Nagy M.: *A Budapest XVII. Rákosszaba, Péceli úti császárkori barbár temető (Kr. u. 2-4. század) I*. Budapest 2018.
- NAGY–SÜMEGI 2016 = Nagy M. – Sümegi P.: „Kulcs” egy 2500 éves vaskori időkapzsula felnyitásához. *Életünk* 54/3 (2016), 62–78.
- NÉMETH–TOPÁL 1991 = Németh M. – Topál J.: Verses szarkofág mumifikált temetkezéssel a Bécsi-úti sírmezőből. *BudRég* 27 (1991), 73–84.

- ORTUTAY 1977 = *Magyar néprajzi lexikon* 2. Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1977.
- OTTOMÁNYI 2019 = Ottományi K.: *A pátyi temető római sírjai (Malom-dűlő)*. Szentendre 2019.
- PALÁGYI 1972 = Palágyi S.: A paloznaki és a túskevári szarkofág. *VMMK* 11 (1972), 109–119.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2007 = Pásztókai-Szeőke J.: Római textilművesség régészeti hagyatéka Pannoniában. In: *FiRKáK I. Fiatal római koros kutatók I. konferenciakötete. Xántus János Múzeum, Győr*; 2006. március 8–10. Szerk.: Bíró Sz. Győr 2007, 185–190.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2012 = Pásztókai-Szeőke J.: Vasból készült szövőeszközök és textilművesség a 4. századi Dunántúlon. In: *Hadak útján XX. Népvándorlaskor fiatal kutatóinak XX. összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 15–26.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2013 = Pásztókai-Szeőke, J.: Following a Clew – From Textile to Tools to Textile Production in Roman Pannonia. In: *NESAT XI. The North-European Symposium for Archaeological Textiles XI.* Eds.: Banck-Burgess, J. – Nübold, C. Leidorf 2013, 257–264.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018 = Pásztókai-Szeőke J.: Te rongyos élet – Budapest–Vályog utca 6. szám alatt feltárt sír bullájából származó textil vizsgálata. In: *Relationes Rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére.* Szerk.: Korom A. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10.] Budapest 2018, 167–174.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE–RADMAN-LIVAJA 2013 = Pásztókai-Szeőke J. – Radman-Livaja, I.: Textilműhely az Iseum területén. In: *A savariai Isis szentély.* Szerk.: Sosztarits O. – Balázs P. – Csapláros A. [Sistrum A.1.] Szombathely, 255–268.
- RICHTER 2005 = Richter É.: Textil- és négyzetrendszeres fonatlenyomatok az Alföld neolitikumából. In: *Hétköznapok Vénuszai. Tanulmánykötet a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum állandó régészeti kiállításának megnyitása alkalmából.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Hódmezővásárhely 2005, 123–144.
- SCHILLING–BENDŐ–VÁCZI 2015 = Schilling L. – Bendő Zs. – Váczi T.: Rangos szarmata temetkezés Szolnok-Szücs-tanya lelőhelyről. In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6.* Főszerk.: Türk A. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 3.1] Budapest–Esztergom 2015, 227–256.
- SIPOS 1990 = Sipos E.: Heténypusztai római kori textilek vizsgálata. *Textilipari Múzeum Évkönyve* 7 (1990), 7–14.
- SIPOS 2010 = Sipos E.: Textilrestaurálási esettanulmányok. *Isis* 10 (2010), 43–50.
- SÓSKUTI 2016 = Sóskuti K.: Középső bronzkori, szarmata, avar-, Árpád-kori településnyomok, valamint szarmata és avar kori temetkezések Makó, Dáli-ugarról. *RKM* 2011–2014 (2016), 76–96.
- SZABÓ 1989–1990 = Szabó J. Gy.: Késő római kori – kora népvándorlás kori sír és teleprészlet Füzesabony határában. *Agria* 25–26 (1989–1990), 175–194.
- SZABÓ–NÉMETH 2000 = Szabó, M. – Németh, P. G.: Keltische Gräber in Somogytúr. *ActaArchHung* 51 (2000), 249–268.
- B. TÓTH–SIPOS 2018 = B. Tóth Á. – Sipos E.: Pliszírozott női ruha a szentenderi langobard temetőben? I. A textilmaradványok vizsgálata. In: *„Vadrózsából tündérsípót*

- csináltam”. *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szölösi K. – Almássy K. – Kulcsár V. [A Jósza András Múzeum Kiadványai 73.] Nyíregyháza 2018, 477–490.
- TÖRÖCSIK–NÁFRÁDI–SÜMEGI 2015 = Töröcsik T. – Náfrádi K. – Sümegi P.: *Komplex archeobotanika*. Szeged 2015.
- TROGMAYER 1960 = Trogmayer O.: Szarmata temető Dócon. *MFME* 1958–1959 (1960), 59–70.
- K. TUTKOVICS 2015 = K. Tutkovics E.: Szarmata temetkezések a bükkábrányi lignitbánya területén. Bükkábrány-Bánya, XI/A lelőhely szarmata sírjai. *HOMÉ* 54 (2015), 221–274.
- VADAY 1974 = Vaday, A.: Ein „barbarisches” Skelettgrab von Zagyvarékas (Komitat Szolnok). *Antaeus* 5 (1974–1975), 81–88.
- VADAY 1978–1979 = Vaday, A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós, Surján. *Antaeus* 8–9 (1978–1979), 57–71.
- VADAY 1985 = Vaday, A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. *ActaArchHung* 37 (1985), 345–390.
- VADAY 1989 = Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*. [Antaeus 17–18.] Budapest 1989.
- VADAY–DOMORÓCZKI 2001 = Vaday A. – Domboróczki L.: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. *Agria* 37 (2001), 5–203.
- VADAY–SZŐKE 1983 = Vaday A. – Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. *ComArchHung* 3 (1983), 79–125.
- VARGA 2020 = Varga S.: Ásatások a Kenyere-ér partján. Egy 3. századi germán harcos sírja a szarmaták között. In: *Korok, kultúrák, lelőhelyek*. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely 2020, 35–50.
- VÖRÖS 1986 = Vörös G.: Hunkori leletek a Szeged–Szőregi homokbányából. *MFME* 32 (1986), 15–30.
- VÖRÖS 2015 = Vörös G.: Szarmata temetőrészlet Kunfehértóról a 2–3. századból. *Halasi Múzeum* 4 (2015), 65–86.
- VÖRÖS–RÓZSA 2014 = Vörös G. – Rózsa Z.: Szarmata temetőrészletek Kardoskúton. *Mozai-kok Orosháza és vidéke múltjából* 11 (2014), 3–50.
- VÖRÖS–SZABÓ 2019 = Vörös G. – Szabó J. J.: *Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről. Friss régészeti adatok a Tiszántúl római kori benépesítéséhez*. [KJMF 1.] Szentes 2019.
- ZOLTAI 1941 = Zoltai, L.: *Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy*. [DissPan 2.] Budapest 1941.

Textile remains in Hungary during the Roman Age

This study aimed to collect and analyze textile remains of the Roman Age unearthed at archaeological sites of Hungary. I have separated the remains into two groups, those that were found in the area of the former province Pannonia, and those that can be linked to the Sarmatians of the Great Hungarian Plain. I have examined (where available) the material, weave pattern, yarn twist (both direction and twist number), the density of the fabric, yarn thickness, and possible dyes. Data of the two groups were then compared. Additionally, I have collected textile remains of the Celtic tribes from Hungarian sites, as an antecedent of the above-mentioned groups in this region. The main purpose of the study was to discover possible differences as well as similarities in the textile-making techniques of two vastly different cultural entities. Another goal was to determine if the current excavation methods and documenting are even suitable for such a purpose as the above and if any further research is either necessary or possible. We can conclude that though the Celtic material of the region is quite simple and uniform, both the Romanized and the Sarmatian territories' finds are rather varied. Several types of plain and twill weave appear, as well as a simple type of lace. Yarns of linen, wool, and on the Great Plain even cotton, are twisted in both directions. As for silk, both Z-spun and untwisted versions were found. In the Sarmatian material, there was no concrete dyestuff discovered, but in the Pannonian region, we find several brightly colored and thoroughly examined pieces. Based on quality and material, several imported pieces could be separated. Due to the low number of the examined pieces, this study is by no means conclusive, but nonetheless gives an interesting picture of the textile making of the area, and can be used for further research.

Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
1. Balatonfőkajár	5	mar.							HORVÁTH 1972
2. Balatonfőkajár	5	mar.		vászon (?)					HORVÁTH 1972
3. Balatonfőkajár	10	mar.							HORVÁTH 1972
4. Balatonfőkajár	10	mar.							HORVÁTH 1972
5. Balatonfőkajár	10	mar.							HORVÁTH 1972
6. Battonya–Vadaszán tanya	5	mar.		vászon			Z		MFM, T. Knotik M. megh.
7. Bodroghalom–Medvetanya	10	mar.		sávoly (köpper)					B. HELLEBRANDT 1993
8. Bodroghalom–Medvetanya	szórv.	mar.		sávoly (köpper)	kicsi				B. HELLEBRANDT 1993
9. Bucsú–Rétmelleki dűlő	170	mar.							ILON–NAGY 2010
10. Hejőpapi–Személerakó	8	mar.		vászon	nagy		Z		MAKOLDI 2009
11. Hejőpapi–Személerakó	8	mar.			kis				MAKOLDI 2009
12. Ikervár–Pinkóci-dűlő	50	mar.	len	vászon		1 mm	Z		MARTON 2019
13. Ikervár–Pinkóci-dűlő	50	mar.	gyapjú	levezetett vászon		0,8-1 mm	Z	festetlen	MARTON 2019
14. Ikervár–Pinkóci-dűlő	50	mar.	gyapjú	Lousine			Z		MARTON 2019
15. Magyarszerdahely	63	mar.		vászon	5/5/cm ²		Z (?)		HORVÁTH 2005
16. Mátraszőlős–Királydomb	46	mar.							ALMÁSSY 2012
17. Mátraszőlős–Királydomb	27	mar.							ALMÁSSY 2012
18. Mátraszőlős–Királydomb	5	mar.							ALMÁSSY 2012
19. Mátraszőlős–Királydomb	10	l.							ALMÁSSY 2012
20. Mátraszőlős–Királydomb	11	l.							ALMÁSSY 2012
21. Mátraszőlős–Királydomb	10	mar.							ALMÁSSY 2012
22. Mátraszőlős–Királydomb	11	mar.		vászon (?)					ALMÁSSY 2012
23. Mátraszőlős–Királydomb	11	l.							ALMÁSSY 2012
24. Mátraszőlős–Királydomb	11	mar.							ALMÁSSY 2012
25. Mátraszőlős–Királydomb	10	mar.							ALMÁSSY 2012
26. Mátraszőlős–Királydomb	10	l.							ALMÁSSY 2012
27. Mátraszőlős–Királydomb	3	l.							ALMÁSSY 2012
28. Somogytúr	2	mar.		vászon (?)					SZABÓ–G. NÉMETH 2000
29. Szegvár–Kontrapart	272	l.							EKE 2008

1. táblázat: Magyarországi textíliák a késő vaskorból

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
1.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.		vászon	36/12/ cm ²		Z, I		NÉMETH–TOPÁL 1991
2.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.		szál	27/10/ cm ²		S, S		NÉMETH–TOPÁL 1991
3.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.		szál	22/12/ cm ²		S, S		NÉMETH–TOPÁL 1991
4.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.		vászon	19/23/ cm ²		S, S		NÉMETH–TOPÁL 1991
5.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.	n.		18/15/ cm ²		S, S		NÉMETH–TOPÁL 1991
6.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.			17/19/ cm ²		S, S		NÉMETH–TOPÁL 1991
7.	Budapest III.–Bécsi utca (Aquincum)	26	mar.			14/15/ cm ²		S, S		NÉMETH–TOPÁL 1991
8.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	selyem, gyapjú						HAJNAL 1964
9.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	len	vászon	32/16/ cm ²		Z		HAJNAL 1964
10.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	len	félpanama			Z		HAJNAL 1964
11.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	len	vászon	16/18/ cm ²		Z		HAJNAL 1964
12.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	len	vászon	16/18/ cm ²		Z		HAJNAL 1964
13.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	len	félpanama	14/15/ cm ²		Z		HAJNAL 1964
14.	Budapest III.–Jablonkai út (Aquincum)	1	mar.	gyapjú	ripsz	80-100/ 80-100/ cm ²	vékonyszálú	Z	barna (n.)	HAJNAL 1964

Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
15. Budapest III.–Jablontkai út (Aquincum)	1	mar.	gyapjú					barna (n.)	HajNAL 1964
16. Budapest III.–Jablontkai út (Aquincum)	1	mar.	gyapjú, len	vászón	nagy	vékonyszálú	S	lila (n.)	HajNAL 1964
17. Budapest III.–Jablontkai út (Aquincum)	1	mar.	gyapjú	ripsz	22/44/cm ²		Z	fekete (n.)	HajNAL 1964
18. Budapest III.–Jablontkai út (Aquincum)	1	mar.	len	vászón	32/28/cm ²		Z	festetlen	HajNAL 1964
19. Budapest III.–Jablontkai út (Aquincum)	1	mar.	len	vászón	22/24/cm ²		Z	festetlen	HajNAL 1964
20. Budapest III.–Kunigunda útja 39.	6	mar.		vászón	16/16/cm ²				LASSANYI 2005
21. Budapest III.–Szemlőhegy (Aquincum)	1	mar.	len						L. NAGY 1935
22. Budapest III.–Szemlőhegy (Aquincum)	1	mar.	selyem						L. NAGY 1935
23. Budapest III.–Vályog utca	6	mar.		vászón	18-20/ 20-22/cm ²	0,25-0,55 mm	S	festetlen	PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018
24. Budapest III.–Vályog utca	6	mar.		szál, kétágú		1,28-1,4 mm	S, Z		PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018
25. Dunaiúváros (Intercisa)	100	mar.							FACSAR-SKOFLEK-SALAMON 1977
26. Dunaiúváros (Intercisa)	szórv.	mar.							FACSAR-SKOFLEK-SALAMON 1977
27. Dunaiúváros (Intercisa)	szórv.	mar.							FACSAR-SKOFLEK-SALAMON 1977
28. Dunaiúváros (Intercisa)	szórv.	mar.							FACSAR-SKOFLEK-SALAMON 1977
29. Dunaiúváros (Intercisa)	szórv.	mar.							FACSAR-SKOFLEK-SALAMON 1977

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
30.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	33	mar.	len	vászon	18/20/ cm ²		S		SiPOS 1990
31.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	33	mar.	len	vászon	44/26/ cm ²		S		SiPOS 1990
32.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	33	mar.	len	vászon	28/17/ cm ²		S		SiPOS 1990
33.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	33	mar.	len	vászon					SiPOS 1990
34.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	33	mar.	selyem	vászon	32/28/ cm ²	0,18-0,21 mm	sn., Z		SiPOS 1990
35.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	39a	mar.	len	vászon					SiPOS 1990
36.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	39a	mar.	selyem		72/32/ cm ²		sn.		SiPOS 1990
37.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	39a	mar.	selyem	vászon	36/68/ cm ²		sn.		SiPOS 1990
38.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	41	mar.	selyem, gyapjú	vászon			sn.		SiPOS 1990
39.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	selyem		52/84/ cm ²		sn.	kék, festetlen	SiPOS 1990
40.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	selyem, arany- szál	vászon	20/65-70/ cm ²		Z	bíbor (á.), barna	SiPOS 1990
41.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	selyem	sávoly	80/84/ cm ²				SiPOS 1990
42.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	selyem	sávoly	35/35/ cm ²		sn., Z		SiPOS 1990
43.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	selyem	sávoly	51/75/ cm ²		sn., Z		SiPOS 1990

	Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
44.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	selyem	sávoly	52/52/ cm ²		sn., Z		SIPOS 1990
45.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	len	vászon	23/54/ cm ²		S		SIPOS 1990
46.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	len	vászon	20/46/ cm ²		S		SIPOS 1990
47.	Heténypuszta-Kápolna (Iovia)	53	mar.	len	vászon	14/2/cm ²		S		SIPOS 1990
48.	Majs-Merse dűlő	13	mar.							BURGER 1972
49.	Majs-Merse dűlő	52	mar.							BURGER 1972
50.	Paloznak- Hampaszkut	1	l.	kender	vászon	22/20/ cm ²	vékonyszálú	S		PALÁGYI 1972
51.	Paloznak- Hampaszkut	1	l.	kender	vászon	22/20/ cm ²	vékonyszálú	S		PALÁGYI 1972
52.	Páty-Malom-dűlő	225	l.							ÖTTOMÁNYI 2019
53.	Pécs-Postapalota	R/318	mar.	len	vászon		24/18/cm ²	Z	festetlen	FÜLEP 1984
54.	Pécs-Postapalota	R/318	mar.	len	vászon		16/14/cm ²	Z	festetlen	FÜLEP 1984
55.	Pécs-Postapalota	R/318	mar.	len	vászon		18/12/cm ²	Z	festetlen	FÜLEP 1984
56.	Pécs-Postapalota	R/318	mar.	len	vászon		15/15/cm ²	Z	festetlen	FÜLEP 1984
57.	Pécs-Székesfehérvári utca 2.	86	mar.		vászon			Z		MFm, T. Knotik M. megh.
58.	Pécs-Székesfehérvári utca 2.	86	mar.		vászon	kicsi		Z		MFm, T. Knotik M. megh.
59.	Pécs-Székesfehérvári utca 2.	86	mar.		vászon			Z		MFm, T. Knotik M. megh.
60.	Pécs-Székesfehérvári utca 2.	70	mar.		vászon	nagy	vékonyszálú	Z		MFm, T. Knotik M. megh.
61.	Pécs-Székesfehérvári utca 2.	51	mar.		vászon		vékonyszálú	I		MFm, T. Knotik M. megh.

	Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
62.	Pécs–Székesfehérvári utca 2.	L/88	mar.	gyapjú	vászón	30/25/ cm ²		S		FÜLEP 1984
63.	Pécs–Geisler Eta utca 14. (Sopianae)	L/88	mar.	gyapjú	sprang-technika		vékonyszálú	Z		FÜLEP 1984
64.	Pécs–Geisler Eta utca 14. (Sopianae)	L/91	mar.	gyapjú	vászón	30/25/ cm ²		S		FÜLEP 1984
65.	Pécs–Geisler Eta utca 14. (Sopianae)	L/91	mar.	gyapjú	sprang-technika		vékonyszálú	Z		FÜLEP 1984
66.	Pécs–István tér 12. és Geis- ler Eta utca 14. (Sopianae)	L/18	mar.	len	vászón	40/20/ cm ²		S		FÜLEP 1984
67.	Pécs–István tér 12. és Geis- ler Eta utca 14. (Sopianae)	L/45	mar.							FÜLEP 1984
68.	Pécs–István tér 12. és Geis- ler Eta utca 14. (Sopianae)	L/18	mar.	len	vászón	28/20/ cm ²		S		FÜLEP 1984
69.	Pécs–István tér 12. és Geis- ler Eta utca 14. (Sopianae)	L/18	mar.	len	vászón	36/15/ cm ²		S		FÜLEP 1984
70.	Pécs–István tér 12. és Geis- ler Eta utca 14. (Sopianae)	L/18	mar.	len	vászón	32/24/ cm ²		S		FÜLEP 1984
71.	Pécs–István tér 12. és Geis- ler Eta utca 14. (Sopianae)	L/18	mar.	len	sprang-technika			Z		FÜLEP 1984
72.	Ságvár–Tömlőhegy	9	mar.	len	vászón	28/26/ cm ²				BURGER 1966
73.	Ságvár–Tömlőhegy	9	mar.	len	vászón	30/20/ cm ²				BURGER 1966
74.	Ságvár–Tömlőhegy	143	mar.	kender	vászón	14/12/ cm ²				BURGER 1966
75.	Ságvár–Tömlőhegy	185b	mar.	gyapjú	vászón	20/20/ cm ²				BURGER 1966
76.	Ságvár–Tömlőhegy	191b	mar.	len (?)	vászón					BURGER 1966
77.	Ságvár–Tömlőhegy	200	mar.	len (?)						BURGER 1966

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
78.	Ságvár–Tömlőchegy	201	mar.	len (?)						BURGER 1966
79.	Ságvár–Tömlőchegy	220	mar.	len (?)						BURGER 1966
80.	Ságvár–Tömlőchegy	333	mar.	len (?)						BURGER 1966
81.	Ságvár–Tömlőchegy	249	mar.	len (?)	vászon					BURGER 1966
82.	Szőny (Brigetio)	1	mar.	len	vászon	18/15/ cm ²		Z	festetlen	HAJNAL 1965
83.	Szőny (Brigetio)	1	mar.	gyapjú	csíkszövés	18/15/ cm ²		Z	barna (n.)	HAJNAL 1965
84.	Szőny (Brigetio)	2	mar.	len	vászon	18/20/ cm ²		Z	festetlen	HAJNAL 1965
85.	Szőny (Brigetio)	2	mar.	selyem	vászon	12/18/ cm ²		sn.	festetlen	HAJNAL 1965
86.	Szőny (Brigetio)	2	mar.	selyem	csíkszövés	44/37/ cm ²		sn.	élénk vörös (á.)	HAJNAL 1965
87.	Szőny (Brigetio)	4	mar.	gyapjú	egyedi				barna	HAJNAL 1965
88.	Tác–Fővenypuszta	1	mar.							NAGY 1999
89.	Visegrád	?	mar.							Publikálatlan

2. táblázat: Textilleletek Pannónia területéről, a római korból

	Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
1.	Abony–Tatárhánás-dűlő	107	mar.		vászón					Gulyás 2011
2.	Abony–Tatárhánás-dűlő	71a	1.		vászón					Gulyás 2011
3.	Abony–Tatárhánás-dűlő	71b	mar.							Gulyás 2011
4.	Abony–Tatárhánás-dűlő	75	mar.							Gulyás 2011
5.	Abony–Fábián-tanya	4	mar.			nagy				Dinnvés 2016
6.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	155	mar.		ripsz					Nagy 2018
7.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	2	1.		vászón		vastag			Nagy 2018
8.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	214	mar.		ripsz	16/24/cm ²	0,37-0,4 mm	Z		Nagy 2018
9.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	221	1.			nagy				Nagy 2018
10.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	226	1.							Nagy 2018
11.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	229	1.			kicsi				Nagy 2018
12.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	237	1.							Nagy 2018
13.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	240	1.							Nagy 2018
14.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	61	1.		sávoly (halszáka)					Nagy 2018
15.	Budapest XVII.–Rákoscsaba, Péceli út	65	1.		vászón	nagy	vékony			Nagy 2018
16.	Budapest XXIII.–Soroksár Vető VII. dűlő	157	mar.							Publikátlan
17.	Bükkábrány–Bánya	137	mar.							Tutkovics 2015
18.	Bükkábrány–Bánya	95	1.							Tutkovics 2015

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
19.	Cegléd-Bába-Molnár-dűlő	188	mar.							Gulyás 2011
20.	Derecske-Darabos-dűlő	854	l.							Publikálatlan
21.	Derecske-Darabos-dűlő	854	mar.							Publikálatlan
22.	Derecske-Darabos-dűlő	1071	mar.							Publikálatlan
23.	Dóc-Kovács István földje	8	mar.							Trogmayer 1960
24.	Endrőd-Kocsor-hegy	40	mar.							Juhász 1978
25.	Endrőd-Szujókereszt	11	l.							Vadai-Szőke 1983
26.	Endrőd-Szujókereszt	85	mar.				vastagszállú			Vadai-Szőke 1983
27.	Endrőd-Szujókereszt	85	mar.			nagy	vékonyzállú			Vadai-Szőke 1983
28.	Endrőd-Szujókereszt	129	l.							Vadai-Szőke 1983
29.	Füzesabony-Pusztaszikszói gyümölcsös	1	mar.							Szabó 1989-1990
30.	Gáva-Kató-halom	1	mar.		vászon	16/16/ cm ²				Jósa 1915
31.	Hévízgyörk	28	mar.	len	sprang-technika			S		Borsos 1991
32.	Hévízgyörk	28	mar.				1,2-0,5 mm			Dinnés 1991
33.	Hévízgyörk	28	mar.	nemez (?)	nemzővőtt					Borsos 1991
34.	Hódmezővásárhely-Kenyere-ér, Bereczki-tanya	309	l.							Varga 2020
35.	Hortobágy-Poroshát	10	l.							Zoltai 1941
36.	Hortobágy-Poroshát	11	l.	vászon						Zoltai 1941
37.	Hortobágy-Poroshát	17	mar.							Zoltai 1941
38.	Hortobágy-Poroshát	17	l.							Zoltai 1941
39.	Hortobágy-Poroshát	2	mar.							Zoltai 1941
40.	Hortobágy-Poroshát	20	mar.							Zoltai 1941
41.	Hortobágy-Poroshát	27	mar.							Zoltai 1941

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
42.	Hortobágy–Poroshát	27	mar.			nagy	vékony			ZOLTAI 1941
43.	Hortobágy–Poroshát	3	mar.	selyem (?)						ZOLTAI 1941
44.	Hortobágy–Poroshát	31	l.							ZOLTAI 1941
45.	Hortobágy–Poroshát	31	l.							ZOLTAI 1941
46.	Hortobágy–Poroshát	31	mar.							ZOLTAI 1941
47.	Hortobágy–Poroshát	5	mar.							ZOLTAI 1941
48.	Hortobágy–Poroshát	6	mar.							ZOLTAI 1941
49.	Jászdózsa–Hosszúhát, a Kápolna-halomtól É-ra	4	mar.							VADAY 1989
50.	Kálló	2	mar.		szál					VADAY 2015
51.	Kálló	2	mar.		vászon (?)					VADAY 2015
52.	Kálló	2	mar.		vászon					VADAY 2015
53.	Kámánháza–Vitéz sor	5	mar.							Publikálatlan
54.	Kardoskút–Rostás János tanyája	48	mar.			kicsi				VOROS–ROZSA 2014
55.	Kótaj–Verba-tanya	16	mar.							Publikálatlan
56.	Kótaj–Verba-tanya	53	mar.		sávoly					JAM, Harazin-Szabó K. megh.
57.	Kótaj–Verba-tanya	57	mar.							Publikálatlan
58.	Kótaj–Verba-tanya	61	mar.	pamut (?)	sávoly (szövet-szél)			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
59.	Kunfélértő–Kovács-tanya	2	mar.		szálak					VOROS 2015
60.	Kunszentmárton–Körtvélyesi-part	1	mar.							VADAY 1989
61.	Lajosmizse–Kónya-major	23	mar.							Publikálatlan
62.	Lajosmizse–Kónya-major	5	l.							Publikálatlan

	Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
63.	M3/214 lh.	80	mar.	len/ pamut (?)	vászón			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
64.	Madaras-Halmok	13	I.		vászón					KÓHEGYI-VÓROS 2011
65.	Madaras-Halmok	256	I.							KÓHEGYI-VÓROS 2011
66.	Madaras-Halmok	60	I.							KÓHEGYI-VÓROS 2011
67.	Madaras-Halmok	257	I.		vászón					KÓHEGYI-VÓROS 2011
68.	Madaras-Halmok	306	I.		vászón	kicsi				KÓHEGYI-VÓROS 2011
69.	Madaras-Halmok	307	I.		vászón, redőzött	kicsi				KÓHEGYI-VÓROS 2011
70.	Madaras-Halmok	384	I.							KÓHEGYI-VÓROS 2011
71.	Madaras-Halmok	415	mar.		vászón					KÓHEGYI-VÓROS 2011
72.	Madaras-Halmok	415	I.		vászón					KÓHEGYI-VÓROS 2011
73.	Madaras-Halmok	60	mar.		szál					KÓHEGYI-VÓROS 2011
74.	Madaras-Halmok	624	I.		vászón					KÓHEGYI-VÓROS 2011
75.	Makó-Dáli ugar	471	I.							SÓSKUTI 2016
76.	Makó-Igási járandó (M43 autópálya 25. lh.)	2	mar.							BALOGH 2015
77.	Makó-Igási járandó (M43 autópálya 25. lh.)	6	mar.		vászón					BALOGH 2015
78.	Máriapócs- Kegyetemplom	2	mar.	pamut (?)	vászón	nagy		Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
79.	Martfű-Pacsirta/ Dózsa utca	13	mar.		vászón (?)					VADAY 1989
80.	Mezőszemere-Kismari-fe- nek	30	mar.							VADAY-DOMBORÓCZKI 2001
81.	Mezőszemere-Kismari-fe- nek	32	mar.							VADAY-DOMBORÓCZKI 2001

	Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
82.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	33	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
83.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	33	l.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
84.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	36	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
85.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	41	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
86.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	42	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
87.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	55	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
88.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	56	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
89.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	56	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
90.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	56	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
91.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	56	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
92.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	58	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
93.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	29	mar.							VADAY–DOMBORÓCZKI 2001
94.	Mezőszemere–Kismari-fé-nék	76	mar.		vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
95.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	252	mar.		vászon			Z (?)		JAM, Harazin-Szabó K. megh.

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
96.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	200	mar.	pamut/ selyem (?)	sávoly			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
97.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	192	mar.	pamut	vászón			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
98.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	103	mar.		vászón	nagy		Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
99.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	29	mar.		vászón	kicsi		Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
100.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	117	mar.		sávoly			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
101.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	253	mar.		sávoly			S		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
102.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	18	mar.		sávoly			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
103.	Nyíregyháza–Felsősimai–Gyebrás-tanyától ÉK-re	71	mar.		vászón			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
104.	Nyíregyháza–Rozsátszölő–Nevelős-homokbányától D-re	56	mar.	pamut (?)	vászón	nagy		Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
105.	Nyíregyháza–Rozsátszölő–Nevelős-homokbányától D-re	250	mar.	pamut (?)	vászón			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
106.	Nyíregyháza–Rozsátszölő–Nevelős-homokbányától D-re	44	mar.	pamut	vászón			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
107.	Nyíregyháza–Rozsátszölő–Nevelős-homokbányától D-re	49	mar.		vászón			S,Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
108.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	41	mar.	pamut (?)	sávoly			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
109.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	49	mar.	len	vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
110.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	64	mar.		vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
111.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	40	mar.	pamut (?)	vászon			S		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
112.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	48	mar.	len (?)	vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
113.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	205	mar.	pamut (?)	vászon			S		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
114.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	47	mar.		vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
115.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	198	mar.	pamut	vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
116.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	45	mar.		vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
117.	Nyíregyháza–Rozsátszőlő– Nevelős-homokbányától D-re	205	mar.		vászon			Z		JAM, Harazin-Szabó K. megh.
118.	Szeged–Makkoserdő	?	mar.	len	vászon			Z (?)		MFM, T. Knotik M. megh.

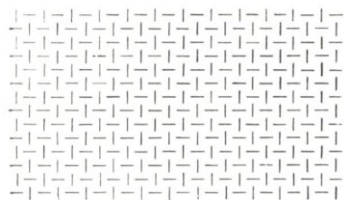
Leőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
119. Szeged–Algyő	69	mar.	gyapjú (?)	sávoly	14/14/ cm ²				KÖHEGYI–VÖROS 1992
120. Szentcs–Schweidel utca	5	I.	arany- szál, ?					bíbor, vörös, lila, kék	VÖROS–SZABÓ 2019
121. Szolnok–Szandaszőlös	1	I.							VADAY 1989
122. Szolnok–Szűcs-tanya	41	mar.		vászón					SCHILLING–BENDŐ– VÁCI 2015
123. Szőreg–Homokbánya	1	mar.		ripsz					VÖROS 1986
124. Tápiószele–Pedagógus- illetmény-földek	13	mar.		vászón	nagy				DINNYÉS 1980
125. Tápiószele–Pedagógus- illetmény-földek	14	mar.	selyem (?)						DINNYÉS 1980
126. Tápiószele–Pedagógus- illetmény-földek	4	mar.		vászón	nagy				DINNYÉS 1980
127. Tápiószele–Pedagógus- illetmény-földek	11	mar.			nagy	finomszálú			DINNYÉS 1980
128. Tiszadob–Sziget	18	mar.		vászón			I		MF, T. Knotik M. megh.
129. Tiszadob–Sziget	19	mar.		szál, kétágú			S, Z	fehértett	MF, T. Knotik M. megh.
130. Tiszalök–Kövestelek	270	mar.		vászón					JAM, Harazin–Szabó K. megh.
131. Tiszalök–Kövestelek	250	mar.		vászón			Z		JAM, Harazin–Szabó K. megh.
132. Törökszentmiklós–Surján (Surján–Újtelep)	2	mar.							VADAY 1978–79
133. Törökszentmiklós–Surján (Surján–Újtelep)	7	mar.		vászón (?)					VADAY 1978–79
134. Törökszentmiklós–Surján (Surján–Újtelep)	8	mar.							VADAY 1978–79

	Lelőhely	Obj.	Lelet	Anyag	Kötés	Sűrűség	Szálvastagság	Sodrat	Festés	Forrás
135.	Törökszentmiklós–Surján (Surján-Újtelep) 21. lh.	54	mar.		vászon					VADAY 1985
136.	Törökszentmiklós–Surján (Surján-Újtelep) 21. lh.	79	mar.							VADAY 1985
137.	Törökszentmiklós–Surján (Surján-Újtelep) 9. lh.	3	mar.		vászon					VADAY 1985
138.	Törökszentmiklós–Surján (Surján-Újtelep) 9. lh.	3	mar.		vászon					VADAY 1985
139.	Üllő–5. lh.	4900	mar.							Publikálatlan
140.	Üllő–5. lh.	4913	l.							Publikálatlan
141.	Üllő–5. lh.	4925	mar.		szál					Publikálatlan
142.	Üllő–5. lh.	4925	mar.		szál					Publikálatlan
143.	Üllő–5. lh.	7046	mar.							Publikálatlan
144.	Üllő–5. lh.	7516	mar.							Publikálatlan
145.	Üllő–5. lh.	7735	mar.							Publikálatlan
146.	Üllő–5. lh.	4889	mar.							Publikálatlan
147.	Üllő–5. lh.	839	mar.							Publikálatlan
148.	Vecsés–56. lh. (Feri-hegy-dűlő)	3	mar.	len	vászon					DINNYÉS 1998
149.	Zagyvarékas–Szolnoki utca	1	mar.							VADAY 1974

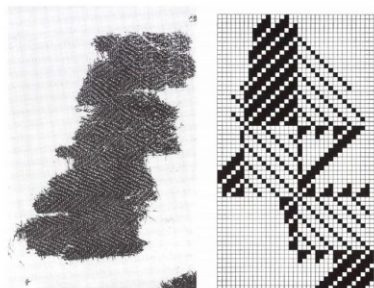
3. táblázat: Textilleletek szármata lelőhelyekről

1

2

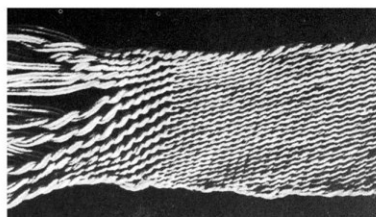
3

4

5

6

1. tábla 1.: S és Z sodratú modern kori gyapjúfonalak (PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2018, 173);
2.: Vászonszövésű textil rajza, Brigetio (HAJNAL 1965, 260); 3.: Sávolykötéssel kialakított
selyemdamaszt és értelmező rajza Heténypusztáról (SIPOS 1990, 14); 4.: Csíkszövés
készült textilraja, Brigetio (HAJNAL 1965, 262); 5.: Textílfajta mintarajza, Brigetio
(HAJNAL 1965, 263); 6.: Sprang technikával készült öv részlete (OTTOMÁNYI 1977, 204)

Szarmata településekről származó üvegelemek a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében

1. Bevezetés¹

A Dunántúl területét magában foglaló Pannonia provincia üvegedényeivel kapcsolatos kutatások immár sok évtizedes múltra tekintenek vissza.² A Pannonia, Dacia és Moesia provinciák közé ékelt (éppen ezért kiemelt kereskedelmi fontosságú) Alföld területén a császárkorban itt élt szarmaták leletanyagáról viszont sajnos nem mondható el hasonló. Noha számos lelőhelyről ismertek üvegedények, velük foglalkozó monográfia, de még önálló tanulmány sem jelent meg egészen a közelmúltig.³ Az üvegek az Alföldön szórványosan már az 1. századtól megjelentek, és folyamatosan jelen vannak a szarmata települések és temetők leletei között. Legnagyobb mennyiségben a 3. század végétől érkeztek, döntően Pannonia területéről. E témában főként a temetőkből ismert leletanyaggal kapcsolatos elemzések készültek, a sírleletekhez képest a települések jelentékeny anyagára a kutatás másodlagos forrásként tekint. Erre magyarázatul szolgál, hogy a településekről általában töredékes állapotú üvegek kerülnek elő, melyeknek már a pusztta megtalálása is komoly kihívást jelent. Az érdemi feldolgozó munka azonban megindulni látszik. A sírokból származó darabok kapcsán hamarosan további előrelépés várható: Fenyvesi Bianka közeljövőben várhatóan cikként is publikálandó szakdolgozatában közel 90, szarmata sírokból ismert üvegedényt közöl.⁴ Szebenyi Tamás nemrég tette közzé Ecser 7. lelőhely telepének üvegleleteit,⁵ illetve ugyancsak ő készíti elő Üllő 5–9. lelőhely üvegedényeinek feldolgozását.

Jelen munkám egy újabb lépéssel szeretne hozzájárulni egy átfogóbb kép kialakításához, a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található szarmata településekről származó

¹ Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² A Pannonia provincia területén talált üvegedények első monografikus gyűjtését Benkő Andrea végezte el második világháború előtt, de annak kitörése megakadályozta a kiadásban. 1962-ben csak a katalógus és a képanyag jelenhetett meg a leletanyag értékelése nélkül (BENKŐ 1962), amely munkát később Barkóczi László végezte el (BARKÓCZI 1988). A legutóbbi jelentős összefoglalást Dévai Kata a késő római sírokban talált pannoniái üvegeket feldolgozó, egyelőre kiadatlan doktori disszertációja jelenti (DÉVAI 2012).

³ Leginkább néhány, főként a hun kori Kárpát-medencét érintő tanulmány kapcsán kapott némi figyelmet az Alföld területe, lásd BARKÓCZI–SALAMON 1968; KISS 1999.

⁴ Ezúton is köszönöm szóbeli tájékoztatását!

⁵ SZEKENYI 2020a.

üvegleletek közlésével.⁶ Ehhez az ötletet éppen Szebenyi Tamás Ecser 7. és Üllő 5–9. lelőhelyekkel kapcsolatos, a Párducz 111. konferencián⁷ elhangzott előadása adta. Szebenyi az azóta publikált Ecser 7. lelőhelyen 59 új üvegtöredéket azonosított és dolgozott fel. Ezek 93,23%-a a településről, 6,77%-a sírokból származik,⁸ míg Üllő 5–9. lelőhelyen megoszlásuk 2,9% (2 db) és 97,1% (66 db) a települések javára.⁹

2. Katalógus¹⁰

1. Balástya M5 14. lh. (7/17 lh.) (Ásatásvezetők: Béres M. – Farkas Cs., 1998)

2011.108.4930. (90. obj.) [1. tábla 1]

Szintelen, áttetsző, változó falvastagságú, ívelt falú edény oldaltöredéke. Felülete kopott, kisebb-nagyobb gödrökkel tagolt, a törésfelületek élei is lekerekítetté váltak.

H.: 1,3 cm; falv.: 0,17–0,22 cm.

2. Balástya M5 14. lh. (7/17 lh.) (Ásatásvezetők: Béres M. – Farkas Cs., 1998)

2011.108.4937. (101. obj.) [1. tábla 2]

Szintelen, átlátszó, ívelt falú, közepes vastagságú, a párhuzamostól kissé eltérő szögű, két különböző szélességű kerékvéssett díszítéssel ellátott edény oldaltöredéke. Anyaga kissé buborékos, felülete gödrökkel tagolt.

H.: 2,4 cm; falv.: 0,11–0,15 cm.

3. Balástya M5 14. lh. (7/17 lh.) (Ásatásvezetők: Béres M. – Farkas Cs., 1998)

2011.108.4940. (40. szelvény, szórvány) [1. tábla 3]

Szintelen, átlátszó, ívelt falú, közepes vastagságú, enyhén buborékos anyagú edény oldaltöredéke.

H.: 1,8 cm; falv.: 0,11–0,21 cm.

4. Balástya 168. lh., MOL-CSMÉ 18. lh. (Ásatásvezető: Gulyás Gy., 2008)

2009.6.424. (10. obj., 10. SNR) [1. tábla 5]

Sárga, áttetsző, vastag falú edény erősen ívelt falú oldaltöredéke. Anyagában kevés buborékot tartalmaz, felülete kopott.

H.: 3,5 cm; falv.: 0,28–0,36 cm.

BALOGH-LÓRINCZY 2010, 25–28, 55. kép 2.

5. Csanádpalota–Országhatár, M43 56. lh. (Ásatásvezető: Pópity D., 2011)

2013.1.4910. (366. obj., 782. SNR) [1. tábla 4]

Szintelen, az irizált felülettől opak, közepes falvastagságú edény 7 íveletlen oldaltöredéke. Felszínük igen repedezett, köztük barna szennyeződéssel.

H.: 0,5–0,9 cm; falv.: 0,16–0,18 cm.

6. Csengele–Bogárhát, M5 2. lh. (12/14a lh.) (Ásatásvezetők: Horváth F. – Vályi K., 1998)

2004.2.370. (9. obj.) [1. tábla 6]

Szintelen, áttetsző, vékony, ívelt falú edény oldaltöredéke. Felülete kopott, barna anyaggal nagyon erősen szennyezett. A töredék közepe táján egy ívelt bekarcolt vonal (dísz?) látható.

H.: 2,4 cm; falv.: 0,12–0,19 cm.

⁶ Az ásatási anyagok feldolgozásra átengedéséért köszönettel tartozom Balogh Csillának, Benedek Andrásnak, Béres Máriának, Farkas Csillának, Gallina Zsoltnek, Horváth Ferencnek, Kulcsár Valériának, Mészáros Patrícianak, Paluch Tibornak, Pintér-Nagy Katalinnak, Pópity Dánielnek, Sósuti Kornélnak, Szalontai Csabának, Varga Sándornak, Vályi Katalinnak, Wilhelm Gábornak.

⁷ *Temetőből és településről származó üvegedények Üllő 5–9. és Ecser 7. lelőhelyéről* című előadás. Párducz 111 – Konferencia Párducz Mihály (1908–1974) emlékére. Szeged, 2019. november 4.

⁸ SZEZENYI 2020a, 66.

⁹ Az erről szóló, a VIROKONF – Fiatal Római Koros Kutatók 14. (virtuális) Konferenciáján *Római import üvegedények Üllő 5–9. és Ecser 7. lelőhelyek szarmata településeiről* címmel 2020. november 6-án elhangzott előadás online formában is megtekinthető a <https://www.youtube.com/watch?v=bntSXJ1qseg> címen (a letöltés dátuma: 2021.03.17. 14:23) (a továbbiakban: SZEZENYI 2020b).

¹⁰ A tárgyleírásokat a DÉVAI 2013 terminológiája alapján közlöm.

7. Csengele–Bogárhát, M5 2. lh. (12/14a lh.) (Ásatásvezetők: Horváth F. – Vályi K., 1998)

2004.2.1659. (102. obj.) [1. tábla 7]

Szintelen, az irizált felülettől opak, közepes falvastagságú, ívelt falú, két sekély becsiszolt oválissal díszített Kowalk típusú pohár oldaltörédeke. Felszíne nagyméretű ovális gödrökkel és két hosszú, szabálytalan árokkal borított.

M.: 2,9 cm; falv.: 0,12–0,24 cm.

8. Csengele–Bogárhát, M5 2. lh. (12/14a lh.) (Ásatásvezetők: Horváth F. – Vályi K., 1998)

2004.2.7510. (475. obj.) [2. tábla 1]

Zöldes, áttetsző, nagy falvastagságú, anyagában buborékos illatszeres üveg szájrésze. Pereme lekerekített, gyűrűs kialakítású, nyaka egyenes indítású, felszíne kopott, apró karcolásokkal borított.

M.: 1 cm; pátm.: 2,4 cm; belső átm.: 1,1 cm; pv.: 0,46–0,55 cm; falv.: 0,22–0,29 cm.

9. Domaszék–Szegedi-határszél (Ásatásvezető: Paluch T., 2014)

2015.6.3528. (51. obj., 51. SNR) [1. tábla 8]

Zöldes, áttetsző, közepes falvastagságú, enyhén ívelt falú, csillag alakban a felületből kicsipett díszítéssel ellátott edény oldaltörédeke, anyagában helyenként nagy buborékokkal. Felülete kopott, karcos.

H.: 1,6 cm; falv.: 0,08–0,13 cm.

10. Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.) (Ásatásvezetők: Paluch T. – Szalontai Cs., 2001)

2012.14.10170. (126. obj., 51. SNR) [2. tábla 7]

Szintelen, áttetsző, helyenként irizált felületű, közepes falvastagságú, kettősen ívelt falú, egymással tompaszöget bezáró kerékvésett díszítéssel ellátott pohár (?) oldaltörédeke. A vésett dísz felett közvetlenül egy keskeny, sűrűn bekarcolt vonalköteggel, jóval feljebb egy szélesebb, közepén néhol tagolt bekarcolt sávval, annak két oldalán pedig egy-egy összetartó/széttartó bekarcolt vonallal ellátott. Az előbbinek talán inkább díszítőfunkciója lehetett. Felülete egyenetlen, anyagában kevés buborékkal.

H.: 3,2 cm; falv.: 0,1–0,14 cm.

11. Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.) (Ásatásvezetők: Paluch T. – Szalontai Cs., 2001)

2012.14.10174. (126. obj.) [1. tábla 9]

Kék, áttetsző, irizáló felületű, közepesen vastag, enyhén ívelt falú, felül ritkásabban, alatta három sávban sűrűn elhelyezett bekarcolt vonalkötegekkel díszített edény oldaltörédeke. Anyagában helyenként nagy buborékok, felszínén több helyen apró ütések, karcolások láthatók. Római kori volta bizonytalan.

H.: 1,5 cm; falv.: 0,13–0,17 cm.

12. Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.) (Ásatásvezetők: Paluch T. – Szalontai Cs., 2001)

2012.14.10198. (276. obj.) [2. tábla 4]

Szintelen, áttetsző, irizáló felületű, közepesen vastag, enyhén ívelt falú, egy változó vastagságú vésett szalaggal, alatta egy derékszögben vagy tompaszögben megtörő vékonyabb, ez mellett egy széles, ferde, lekerekített végű vésett szalaggal díszített pohár (?) oldaltörédeke. Felülete egyenetlen, karcos, bal szélén egy kiterjedt légzárvány-nyal.

H.: 3,9 cm; falv.: 0,15–0,21 cm.

13. Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.) (Ásatásvezetők: Paluch T. – Szalontai Cs., 2001)

2012.14.10229. (276. obj.) [2. tábla 5]

Sárgás, áttetsző, irizáló felületű, vékony falú, enyhén behúzott, lekerekített peremű, nagyon buborékos anyagú üvegedény peremtörédeke. Kívül a perem alatt vésett díszítés látható, amellyel alatta rátett szalagdísz hatását érték el. A perem belül üreges, csepp átmetszetű.

H.: 2,4 cm; pátm.: kb. 8,2 cm; falv.: 0,04–0,08 cm.

14. Kiskundorozsma–Daruhalom III., M5 82. lh. (26/97a lh.) (Ásatásvezetők: Mészáros P. – Sósuti K., 2005)

2007.4.2315. (173. obj.) [2. tábla 2]

Zöldes, áttetsző, vékony, enyhén ívelt falú, buborékos anyagú edény apró oldaltörédeke. Törésfelületein több helyütt élesre hasadozott, repedt felületű, helyenként barna lerakódások.

H.: 1,2 cm; falv.: 0,06–0,12 cm.

15. Kiskundorozsma–Daruhalom III., M5 82. lh. (26/97a lh.) (Ásatásvezetők: Mészáros P. – Sóskuti K., 2005)
2007.4.2320. (186. obj.) [3. tábla 1]
Zöld, áttetsző, vastag falú díszítetlen edény 48 apró oldaltöredéke. Felületük érdes, anyaguk enyhén buborékos.
H.: 0,5–1,8 cm; falv.: 0,37–0,67 cm.
16. Kiskundorozsma–Daruhalom III., M5 82. lh. (26/97a lh.) (Ásatásvezetők: Mészáros P. – Sóskuti K., 2005)
2007.4.2338. (344. obj.) [2. tábla 6]
Színtelen, áttetsző, vastag falú díszítetlen edény 3 apró oldaltöredéke. Felületük egyenetlen, foltokban barna lerakódások.
H.: 0,5–0,6 cm; falv.: 0,25–0,32 cm.
17. Kiskundorozsma–Nagyszék, M5 34. lh. (26/72. lh.) (Ásatásvezetők: Szalontai Cs. – Tóth K., 1998)
2002.1.1108. (46. obj.) [2. tábla 3]
Zöldes, opak, apró méretű, egyik oldalán lapos, erősen kopott felületű edény töredéke. A lapos oldal külső oldalának szélén három, egymástól egyenlő távolságra lévő, díszítésnek tűnő gödröcske található.
H.: 0,9 cm; falv.: 0,03–0,26 cm.
18. Kiskundorozsma–Nagyszék, M5 34. lh. (26/72. lh.) (Ásatásvezetők: Szalontai Cs. – Tóth K., 1998)
2002.1.3532. (162. obj.) [3. tábla 4]
Enyhén zöldes, átlátszó, változó vastagságú, ovális bütyökdiszes üvegedény oldaltöredéke. Felülete érdes, anyaga buborékos.
H.: 2,2 cm; falv.: 0,09–0,16 cm; bütyökm.: 0,3 cm; bütyökh.: 0,5 cm; bütyöksz.: 0,3 cm.
19. Kiskundorozsma–Nagyszék, M5 34. lh. (26/72. lh.) (Ásatásvezetők: Szalontai Cs. – Tóth K., 1998)
2002.1.15329. (1206. obj.) [3. tábla 2]
Színtelen, áttetsző, enyhén ívelt, változóan vastag falú edény 5 apró oldaltöredéke. Felületük egyenetlen, irizáló, a mélyebb gödrökben világos- és sötétbarna szennyeződéssel. Két darabon bizonytalan eredetű bekarcolt vonal, továbbá egy darabon lemélyített, íves, csúcsban végződő, egy másikon szabálytalanul kiemelkedő, J-alakban elforduló gyártási hiba, esetleg reliefjez látható.
H.: 1,4–2,1 cm; falv.: 0,19–0,26 cm.
20. Kiskundorozsma–Nagyszék II., M5 34. lh. (26/72. lh.) (Ásatásvezetők: Szalontai Cs. – Wilhelm G., 2005)
2007.5.2969. (1917. obj.) [3. tábla 3]
Enyhén zöldes árnyalatú, áttetsző, vastag falú edény lekerekített szélű, egyenes aljtöredéke. Felülete érdes, irizáló, helyenként karcos, anyaga buborékos. Az oldalfala függőleges indulású.
H.: 1,6 cm; talpátm.: kb. 5 cm; falv.: 0,23 cm.
21. Kiskundorozsma–Nagyszék II., M5 34. lh. (26/72. lh.) (Ásatásvezetők: Szalontai Cs. – Wilhelm G., 2005)
2007.5.4692. (1764. obj.) [4. tábla 1]
Színtelen, áttetsző, változó vastagságú, ívelt oldalú, egymás mellett lévő három vésett tojás alakú dísszel ellátott Kowalk típusú pohár oldaltöredéke. Felülete irizáló, egyenetlen, igen rossz állapotú, anyaga enyhén buborékos.
H.: 5,1 cm; falv.: 0,18–0,39 cm.
22. Kiskundorozsma–Nagyszék III., M5 34. lh. (26/72. lh.) (Ásatásvezetők: Sóskuti K. – Wilhelm G., 2005)
2008.1.1301. (117. obj.) [4. tábla 2]
Színtelen, átlátszó, vastag, egyenes falú, erősen irizáló felületű edény oldaltöredéke.
H.: 3,1 cm; falv.: 0,25 cm.
23. Magyarcsanád–Börcsök-dűlő, M43/46. lh. (Ásatásvezető: Benedek A., 2010–2011)
2013.7.2173. (39. obj., 45. SNR) [4. tábla 3]
Színtelen, átlátszó, vastag, ívelt falú edény oldaltöredéke. Felülete karcos, anyagában kevés buborékkal.
H.: 1,9 cm; falv.: 0,14–0,27 cm.
24. Magyarcsanád–Börcsök-dűlő, M43/46. lh. (Ásatásvezető: Benedek A., 2010–2011)
2013.7.2178. (63. obj., 105. SNR) [4. tábla 4]
Színtelen, átlátszó, vastag, ívelt falú, széles, íves vésett díszítésű edény oldaltöredéke. Felülete karcos, apró anyagában hosszúkás buborékokkal.
H.: 2,2 cm; falv.: 0,1 cm.

25. Makó–Beke-tanya, M43 20. lh. (Ásatásvezető: Balogh Cs., 2008)

2010.17.1072. (14. obj., 32. SNR) [4. tábla 6]

Szintelen, áttetsző, tömör talpgyűrűs edény (pohár?) aljtöredéke. Oldalának indítása ferdén kihajló, alja lapos, a közepe felé megvastagodó anyagú. Felülete apró gödrökkel borított, alján sugárszerű, hosszabb-rövidebb karcok láthatók.

Talpátm.: kb. 4 cm; falv.: 0,15 cm.

HEIPL 2017, 186.

26. Makó–Dáli ugar, M43/38. lh. (Ásatásvezető: Benedek A., 2013)

2014.8.3038. (94. obj., 130. SNR) [4. tábla 5]

Szintelen, átlátszó, változó vastagságú, ívelt falú edény nyaktöredéke. Felülete irizáló, anyaga buborékos.

H.: 1,6 cm; falv.: 0,08–0,18 cm.

27. Makó–Dáli ugar, M43/38. lh. (Ásatásvezető: Benedek A., 2013)

2014.8.3052. (298. obj., 341. SNR) [5. tábla 1]

Zöld, átlátszó, vastag, az oldala felé elvékonyodó, ívelt falú, félgömb alakú pohár peremtöredéke. Pereme vágott és egyenesre csiszolt, alatta ferdén vésett szalagokkal ellátott. A perem alatt az oldala hirtelen összeszűkül. Az oldalán középtájon egy, az edényt átlukasztó lepattanásból származó sérülés, amelyből további mély repedések ágaznak ki. Felülete enyhén buborékos, kopott.

H.: 3,5 cm; pátm.: kb. 9 cm; falv.: 0,12–0,36 cm.

28. Makó–Dáli ugar, M43/39. lh. (Ásatásvezető: Pópity D., 2013)

2014.9.1972. (328. obj., 389. SNR) [4. tábla 7]

Zöld, opak üvegedényhez tartozó kiszélesedő, ívben meghajló, bordázott fültöredék, esetleg szálrátétű. A keskenyebb végén négyzet, ezt leszámítva lekerekített sarkú téglalap átmetszetű. Az ív belső oldalán két árok által hármas tagolású. Felülete apró gödrökkel borított.

H.: 1,3 cm; sz.: 0,21–0,48 cm; v.: 0,17–0,36 cm.

29. Makó–Igási járandó, M43 32. lh. (Ásatásvezető: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K., 2011)

2012.29.73. (15. obj., 22. SNR) [5. tábla 2]

Szintelen, átlátszó, változó vastagságú üvegedény össze nem illő két oldaltöredéke. A nagyobbik erőteljesen profilált has, a kisebbik nyaktöredék lehet. Felülete karcos, irizáló, anyagában gömb és lencse alakú buborékok egyaránt megjelennek.

Római kori volta bizonytalan.

H.: 2,6–5,4 cm; falv.: 0,08–0,3 cm.

30. Makó–Igási járandó, M43 33. lh. (Ásatásvezető: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K., 2011)

2012.30.623. (15. obj., 18. SNR) [5. tábla 3]

Zöld, áttetsző edény gyűrűs talptöredéke az edény oldalának laposan induló töredékével. Az edény alja egyenes, szálrátétből készült talpgyűrűje széles, lapos, szélei lekerekítettek. Felülete irizáló, egyenetlen, anyaga erősen buborékos.

Talpátm.: kb. 7 cm; falv.: 0,25 cm.

31. Makó–Igási járandó, M43 33. lh. (Ásatásvezető: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K., 2011)

2012.30.2426. (107. obj., 131. SNR) [6. tábla 1]

Zöld, áttetsző, közepes falvastagságú palack perem- és válltöredéke. A pereme melegen lekerekített, ferdén kihajló, vastagsága és átmérője nem egységes. Nyaka erősen szűkülő, válla csapott. Erősen buborékos anyagában sziget-szerű egyenetlenségek láthatók, felülete irizáló.

H.: 5,6 cm; pátm.: 2,3–2,5 cm; belső átm.: 1,1 cm; peremv.: 0,14–0,24 cm; falv.: 0,03–0,2 cm.

32. Makó–Járandószék, M43 36. lh. (Ásatásvezető: Paluch T., 2011)

2012.31.3771. (22. obj., 18. SNR) [5. tábla 4]

Zöld, átlátszó, közepesen vastag, enyhén ívelt falú edény oldaltöredéke. Egy részén egyenes törésfelülettel lehasadt. Felülete több helyen erős karcnyomos, anyaga buborékos.

H.: 2,4 cm; falv.: 0,25–0,27 cm.

33. Makó–Ipari Park, I. ütem 1. lelőhely (Ásatásvezető: Gallina Zs. – Varga S., 2009)
2011.84.826. (41. obj., 48. SNR) [6. tábla 2]

Enyhén sárgás árnyalatú, áttetsző, vastag falú edény perem-, oldal- és aljtöredékei (3 db). Pereme enyhén duzzadt, tompaszögben elvékonyodó, mely alatt egy enyhén bemélyülő sáv látható. Ennek két oldalán azonos mozdulattal végzett vésés által okozott függőlegesen egymás alatt elhelyezett ovális minták láthatók. Egy esetben, jobbról a harmadik mintánál a vésőszalag nem érintkezett a felső résszel. A vésett dísz alatt egy széles, mély, vízszintes vésett sávval látták el. Alja egyenes, közvetlenül felette két vésett szalag közé ékelt rátett szalagdísszel dekorált. Az oldaltöredéken megfigyelhető kiugró rész talán szintén ennek a szalagdísznek az indítása, vagy egy oldalt lévő dísz részéhez tartozhatott. Felülete egyenetlen, több helyen mélyen karcolt. Peremátmérő nem mérhető.
H.: 3,8–4,6 cm; talpátm.: kb. 8 cm; falv.: 0,35–0,7 cm.

34. Makó–Ipari Park, I. ütem 1. lelőhely (Ásatásvezető: Gallina Zs. – Varga S., 2009)
2011.84.827. (50. obj., 57. SNR) [7. tábla 1]

Zöld, átlátszó, vékony oldalfalú üvegtárgy 3 töredéke. A legnagyobb és a legkisebb darab oldala enyhén ívelt, a hosszúkás töredék enyhén hasasodó. A legnagyobb töredék belső oldalán vízszintes rátett díszítés (?) található, felületén a váltakozó vastagságból adódóan hullámzó ívek figyelhetők meg. Két darabból restaurált. Felületük egyenetlen, anyaguk buborékos.
H.: 1,5–3,8 cm; falv.: 0,03–0,25 cm.

35. Makó–Ipari Park, I. ütem 1. lelőhely (Ásatásvezető: Gallina Zs. – Varga S., 2009)
2011.84.828. (52, 54. obj., 59, 61. SNR)¹¹ [7. tábla 2]

Enyhén sárgás árnyalatú, áttetsző, vastag falú edény aljtöredéke. Alja egyenes, közvetlenül felette két vésett szalag közé ékelt rátett szalagdísszel díszített, oldala ferdén kifelé hajló. Felülete egyenetlen, anyaga buborékos.
H.: 3,4 cm; falv.: 0,63–0,74 cm.

36. Makó–Mikócsa-dűlő, M43 31. lh. (Ásatásvezető: Pópitay D. – Wilhelm G., 2008)
2010.15.3777. (178. obj., 222. SNR) [7. tábla 3]

Halványzöld, áttetsző, vastagabb, ívelt falú, enyhén buborékos anyagú Kowalk típusú pohár alsó felének három becsiszolt ovállissal díszített oldaltöredéke.
H.: 3,7 cm; falv.: 0,4 cm.

WILHELM 2017, 266, 278, 38. kép 4.

37. Óföldséak–Ürmös, M43 9–10. lh. (Ásatásvezető: Balogh Cs., 2009)
2010.7.13766. (374. obj., 111/09. SNR) [8. tábla 1]

Halványzöld, áttetsző, vékony, ívelt falú, nagyon buborékos anyagú, enyhén irizált felületű, két, egymással hegyesszöget bezárni látszó vésett vonallal díszített edény oldaltöredéke.
H.: 2,7 cm; falv.: 0,06–0,14 cm.

38. Óföldséak–Ürmös, M43 9. lh. (Ásatásvezető: Sósuti K., 2008)
2010.28.8289. (61. obj., 34. SNR) [8. tábla 2]

Szintelen, áttetsző, vékony, ívelt falú, enyhén buborékos anyagú, egyenetlen, kopott, enyhén irizált felületű edény oldaltöredéke.
H.: 2,8 cm; falv.: 0,17–0,2 cm.

39. Szőreg–Iván téglagyár¹² (Ásatásvezető: Csallány D., 1928)
53.319.36. [8. tábla 4]

Zöld, áttetsző, vékony, ívelt falú, anyagában nagyon légbuborékos, karcos, magas, hengeres testű pohár 6 töredéke. Pereme kihajló, enyhén megvastagodó és lekerekített. Alsó felének töredékén az aljáig lefutó kettős hurkos szárláttal díszített.
H.: 1,5–3,7 cm; pátm.: 5 cm; talpátm.: 1,8 cm; falv.: 0,01–0,22 cm.

¹¹ A töredék nagy hasonlóságot mutat a 2011.84.826. számú (Kat. 33) példánnyal. Habár a hivatkozott darab talpának átmérője nem mérhető, megállapítható, hogy nem egy edény részeit képezték, ugyanis a 2011.84.828. (Kat. 35) számú edény szalagdíszje jóval keskenyebb, szélei pedig élesebb kiképzésűek.

¹² A lelőhelyről két darabot ismerünk. Ugyan mindkettő szőrvány, de jól adatolható helyről származnak, ezért fontosnak tartottam belevenni őket a gyűjtésbe. Szőregen egy gepida temetőt tárt fel Csallány Dezső, amely mellett a késő szarmata – hun korra keltezhető telepjelenségeket is megfigyelt (CSALLÁNY 1961, 300–302; ÁCS 1992).

Ugyanezen a leltári számon szerepel még egy zöld, alig áttetsző, vastag falú, belső oldalán erősen érdes felületű edény benyomott aljtöredéke.

„M”: 0,8 cm; h.: 0,21 cm; falv.: 0,19–0,24 cm.

40. Szőreg–Iván téglagyár (Ásatásvezető: Csallány D., 1928)

53.336.3. [7. tábla 4]

Sárga, áttetsző, vékony falú üvegedény nagyon enyhén ívelt, mindkét oldalán kopott felületű oldaltöredéke.

H.: 1,3 cm; falv.: 0,04–0,09 cm.

41. Üllés–MOL (Rózsa-dűlő) (Ásatásvezető: Paluch T., 2012)

2015.8.224. (szórvány) [8. tábla 3]

Szintelen, áttetsző, vékony, ívelt falú, enyhén buborékos anyagú, egyenetlen, érdes felületű, erősen irizáló felületű edény oldaltöredéke.

H.: 5,2 cm; falv.: 0,07–0,14 cm.

3. Az üvegedények típusai

3.1. Poharak

3.1.1. Magas, ívelt falú, rátétes díszű pohár (Barkóczi 57/a típus) [Kat. 39, 8. tábla 4]

A közölt pannoniai leletanyagot vizsgálva a Szőreg–Téglagyár lelőhelyről származó pohár Barkóczi László 57/a típusához sorolható. Az általa egyedülként felhozott, Savariából származó zöld darab a klasszikus magas, ívelt falú poharaktól¹³ kissé eltérő formájú, kevésbé karcsú, hasasabb azoknál. Megállapítása szerint a típus nem mutat hasonlóságot a nyugati provinciák poharaival, inkább dél-pannoniai, észak-itáliai vagy észak-dalmáciai eredetet valószínűsített. Szerinte a savariai vastag falú, egyedülálló darab korábbi a keskeny, vékony falú, talpgyűrűvel ellátott formánál, 3. századi lehet.¹⁴ Szebenyi Tamás az Ecser 7. lelőhely üvegedényeit feldolgozó munkájában egy erősen töredékes darabból hasonló formájú poharat rekonstruált, amely így egyedüli közeli párhuzamot képvisel a szarmata Barbaricum-ban.¹⁵

3.1.2. Félgömb alakú, alacsony, széles szájú pohár (Barkóczi 61; Dévai P5 típus) [Kat. 27, 5. tábla 1]

Gyűjtésében ezt a típust a Kat. 27. számú pohár képviseli. E formára jellemző, hogy magassága és a peremátmérője szinte azonos méretű. A Római Birodalomban időben és térben az egyik leggyakoribb formának számít, 1. századi felbukkanása után igazán kedveltté a 3. század végén – 4. században vált, de az 5. században is előfordul.¹⁶ Képviselői Pannoniában főleg a 4. század első és második harmadában jellemzőek, aztán fokozatosan átveszik helyüket a féltojás formájú darabok, amelyek előképének is tekinthetők. Sok köztük a díszítetlen darab, a díszítési módok közül gyakoriak a bekarcolt vonalak és véssett alakzatok. Ritkább esetekben ezekkel együtt rátett pettyek is helyet kapnak. Találkozni még az edény

¹³ Ezek barbaricum példányaihoz lásd LÖFFLER–BORSÓDI 2019, 71–72.

¹⁴ BENKÓ 1962, 142, XXIX. tábla 3; BARKÓCZI 1988, 90–91, Taf. XII. 127, Taf. LXXV. 127.

¹⁵ SZEKENYI 2020a, 69, Kat. 45, 1. kép 3.

¹⁶ DÉVAI 2012, 36.

anyagából kialakított bordával és tuskés dísszel¹⁷ is. Dévai Kata katalógusában 37, ehhez a típushoz tartozó edény található,¹⁸ de a szármatákkal szomszédos dél-pannoniai/moesiai részekben is tudunk előfordulásáról Gomolaváról, Čortanovciről és Sirmiumból (Szerbia).¹⁹ Használati módját tekintve multifunkcionális típusról van szó. Főként ivóedényként volt használatban, de alkalmazták kisebb mennyiségű étel tárolására és fogyasztására is.²⁰

3.1.3. Kowalk típusú poharak (Barkóczy 75. típus) [Kat. 7, 1. tábla 7; Kat. 21, 4. tábla 1; Kat. 36, 7. tábla 3]

Töredékeiben is könnyen felismerhető a 4. század végére – 5. századra tehető, tojásdad formájú, becsiszolt oválisokkal díszített úgynevezett Kowalk típusú poharak csoportja, amely egy észak-lengyelországi lelőhely után kapta nevét.²¹ A Római Birodalom határain kívül gyártották a vastag falú, általában zöldes, sárgás poharakat. Több mint 70 példány két nagy területen oszlik el: Északnyugat-Európa (főként Dánia, Norvégia, Kelet-Németország és Lengyelország), illetve Délkelet-Európa (főként az Alföld, Északnyugat-Románia és Ukrajna).²² Az ilyen típusú poharak főként a Marosszentanna–Csernyahov kultúra területén terjedtek el,²³ és talán valahol ebben a térségben zajlott a gyártásuk is. Lehetséges, hogy a gótokhoz köthetők, akik valószínűleg kereskedtek velük, de lehet, hogy ők is készítették őket, és a vándorlásuk révén jutottak el különféle területekre. A Kowalk típusú poharak a birodalom határain belül és a Fekete-tenger környéki hellenizált városokban ritkán fordulnak elő,²⁴ így Pannoniában is ritka leletnek számítanak. Vaday Andrea 1994-es gyűjtésében mindössze két dunántúli és négy alföldi lelőhely szerepel,²⁵ az azóta eltelt években viszont töredékeiben egyre több bukkant fel belőlük.²⁶

Az edények felületén gyakran szabálytalanul helyezték el a becsiszolt díszeket. A Kat. 7. [1. tábla 7] és Kat. 36. [7. tábla 3] darabok esetében, noha azokon két ovális dísz is helyet kapott, a töredékesség ellenére szabálytalanság nem érhető tetten, ahogyan ez nem mondható el a Kat. 21. [4. tábla 1] töredékről sem. A Kowalk típusú poharaknál gyakran megfigyelhető(k) a perem alatt elhelyezkedő, kézi vésővel készült vízszintesen futó vonal(ak). A Kat. 7. [1. tábla 7] és Kat. 36. [7. tábla 3] daraboknál ez nem figyelhető meg, hiszen a törött rész felső határa nem éri el a becsiszolt díszek tetejét, míg a Kat. 21. [4. tábla 1] töredéknél bizonytalan ennek megléte az üvegkorrozó miatt.

¹⁷ Barkóczy László gyűjtésében még mindössze egy ilyen módon díszített darab képviselte a típust a hazai pannoniai anyagban (BARKÓCZY 1988, 92, Taf. XII. 132).

¹⁸ DÉVAI 2012, 143, Kat. Nr. 114–150.

¹⁹ ŠARANOVIC-SVETEK 1986, 59, T. II/1,2.

²⁰ DÉVAI 2012, 142–144.

²¹ VADAY 1989, 182–183.

²² VADAY 1994, Tab. IV.

²³ Az erről a területről származó darabok gyűjtésével és értelmezésével kapcsolatban lásd PÁNCZÉL–DOBOS 2007, 75.

²⁴ DÉVAI 2012, 38.

²⁵ VADAY 1994, 107, Tab. IV.

²⁶ A katalógusban található két közöletlen példányon [Kat. 7, 1. tábla 7.; Kat. 21, 4. tábla 1], illetve egy már közölt, de a katalógusban is szereplő [Kat. 36, 7. tábla 3] (WILHELM 2017, 266, 278, 38. kép 4) példányon kívül telepről Orosháza–Szénási útról (RÓZSA 2000, 85, 16. kép 5), Ecser 7. (SZEBENYI 2020a, 73–74, Kat. 54, 1. kép 9), Üllő 5. (SZEBENYI 2020b, ltz. 2006.3.15361), míg síranyagból Óföldséak–Ürmös II-ről (GULYÁS 2014, 30, XXVIII. tábla 9), Hajdúnánás–Fűrj-halom-dűlőről (FENYVESI 2018, 4, I. tábla 4) ismertek.

3.2. Palack [Kat. 31, 6. tábla 1]

Bizonyosan a palackok körébe sorolható a Makó–Igási járandóról származó töredék, amelyet karakteresnek mondható erősen szűkülő nyaka, valamint valószínűleg egy hosszúkásabb testben folytatódó csapott váll alapján sem sikerült konkrét formához kötnöm. A szarmata anyagból eddig ismert palackok formailag más típusokat képviselnek.²⁷

3.3. Illatszerez üveg [Kat. 8, 2. tábla 1]

Kiemelendő az ebbe a körbe tartozó, Csengeléről származó zöldes árnyalatú töredék. Pontosabb formára a perem alapján nem tudtam következtetni, de ez a csoport a nagyon ritka edények közé sorolható a Barbaricumban, a kiemelkedően nagy ecseri és üllői anyagban sem fordulnak elő képviselői. Két illatszerez üvegről van tudomásom: Vaskút–Földvár lelőhelyről az 1. század végéről,²⁸ valamint egy jóval későbbi edény a 4. század második feléből – 5. század első feléből Banatska Palanka/Palánk (Szerbia) lelőhelyről.²⁹ A lehetséges forma kapcsán említést érdemel két balzamárium is az 1–2. századból, Jászfényszaru–Jászfelsőszentgyörgyről,³⁰ hisz nem kizárható, hogy a csengelei példány ilyen típusú edényhez tarthatott.

3.4. Bütykös csésze/tálka vagy palack [Kat. 18, 3. tábla 4]

Hasonló bütykös díszítéssel ellátott típus nem található a magyarországi, csak a határainkon kívül eső pannoniai anyagban. Poetovióból ismert hasonló dísszel egy kissé lapított gömb alakú, behúzott vállú, széles, vágott szélű tölcséres szájú palack,³¹ Vindobonából pedig egy zöldesfehér töredék, amely egy behúzott nyakú, kihajló peremű tálhoz vagy kónikus nyakú palackhoz tarthatott. Az ilyen díszítéssel ellátott edények leginkább a 2. század közepétől a 3. század közepéig találhatók meg mind a nyugati, mind a keleti provinciákban. Rajna-vidéki gyakoribb előfordulásuk miatt valószínűleg ottani műhelyek termékének tekinthetők.³² Darabunk töredékessége miatt annak pontos formája nem rekonstruálható.

3.5. Meghatározhatatlan formájú edények

A nagyobb méretű üvegedények unikális jelenségnek számítanak szarmata környezetben. Egészen mindössze a különleges, lila hévízgyörki *oinokhoé* ismert a 2. század végéről

²⁷ A Csongrád–Laktanya 93. sírjából származó edény egy gömbölyű formájú, tölcséres nyakú, széles szájú típust (BARKÓCZI–SALAMON 1968, 33, 6. kép 1), illetve a Szentés–Rákóczi u. 108. szám alatt talált darab szintén egy gömbös testű fajtát képviselt (PÁRDUZ 1950, 24, LXXI: 8a–b), ahogyan a legújabban közölt két ecseri darab is (SZEKENYI 2020a, 74, Kat. 37, 7. kép 6; Kat. 5, 2. kép 1). Az ecseri anyagban képviseltetik magukat még a hasábos testű palackok (SZEKENYI 2020a, 74–75, Kat. 21, 2. kép 4) és ugyanitt felbukkan egy rövid, kúpos nyakú palack, esetleg korsó (SZEKENYI 2020a, 74, Kat. 25, 6. kép 1) is.

²⁸ KÓHEGYI–VÖRÖS 1999, 225, 227, Kat. 62, 20. kép 5.

²⁹ BRUKNER 1990, 204, T. 6:6.

³⁰ VADAY 1989, 244, Kat. 98. T. 38:6, 5; VADAY 2005, 64, Kat. XIII-114., Taf. 19.4–5.

³¹ 1/é. csoport 19. (Benkő 1962, 65, VI. tábla 4).

³² SAKL–OBERTAHLE–TARCSAY 2001, 90, 102, Taf. 3.26.

– 3. század elejéről.³³ Szebenyi Tamás Ecser 7. lelőhelyen több darabról feltételezte, hogy nagyobb méretű korsókhoz tartozhattak.³⁴ A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található leletanyag kapcsán az oldaltörödékek esetében nem bocsátkozom találgatásokba, de az általam vizsgált anyagban is több törödékről feltételezhető, hogy jelentősebb méretű edényekhez tartozhattak [pl. Kat. 10, 2. tábla 7; Kat. 22, 4. tábla 2; Kat. 29, 5. tábla 2; Kat. 41, 8. tábla 3]. Ezeken kívül a Kat. 30. darab [5. tábla 3] 7 cm-es, míg a Kat. 33. törödékek [6. tábla 2] 8 cm-es becsült talpátmérőjéhez is valószínűleg arányosan nagyobb test tartozhatott. Az utóbbi, Makó–Ipari Park I. ütem 1. lelőhelyről származó törödékek a sírokat is beleértve a legnagyobb barbaricumi ismert példánynak számít a talpátmérőjét tekintve. A sírokban talált kevés talpas edényt minden esetben a kb. 2–3 cm-es átmérőjű, plastikus szálrátétből kialakított talpgyűrű jellemzi,³⁵ így az ennél jóval nagyobb, 7–8 cm-es talpátmérővel rendelkező edények csoportja élesen elkülönül ezektől.

4. A leletanyag értékelése

Gyűjtésem eredményeként 23 szarmata településről 41 üvegedényt sikerült azonosítanom. Közülük kettő származik a múzeumi látványtárban őrzött régi leletek közül, 1928-ból, a többi – 33 darab – 2002-től napjainkig került elő, tehát döntő többségüket autópályás ásatásokon találták. A katalógus tartalmából 38 db-ot (92,68%) egyáltalán nem közöltek korábban. Egész edény nem található közöttük, legnagyobb részük oldaltörödékek. A színtelenek aránya (46,34%, 19 db) közel megegyezett a zölddekével (39,02%, 16 db). A sárga árnyalatú edények meglehetősen alulreprezentáltak az anyagban (12,2%, 5 db), míg a kék üvegeket csak egy példány képviseli (2,44%). A díszített darabok aránya kiemelkedő: a leletek kb. harmada hozható összefüggésbe különféle díszítési módokkal: közülük 13 db biztosan díszített volt (31,7%), míg 2 db (4,88%) esetében bizonytalan annak megléte. A különféle formai típusok közé 8 db (19,51%) illeszthető be biztosan, míg a fennmaradó 33 db-ot (80,49 %) nem sikerült elhelyezni ezek sorában.

A telepleletek jellegéből fakadóan az üvegek között sok a jellegtelen vagy apró oldaltörödékek, amelyeket nem lehetett közelebbi formai típusba sorolni. Ebben némileg segíthet az üvegek díszítettsége, ami az általam találtak harmadára jellemző. Elmondható, hogy az üvegek sorában a pohárformák dominálnak. Ezek között megjelenik néhány igen jellegzetes, 4. század végi – 5. század eleji, már a hun korra keltezhető típus. Ilyen a Makó–Dáli ugarról származó zöld törödékek [Kat. 27, 5. tábla 1], amely a félgömbös edényekhez sorolható. Ezek gyakori típusnak számítanak Pannoniában és a Barbaricumban egyaránt, az üvegedények utolsó horizontját képviselik. Ebből az időszakból származik még három, becsiszolt oválisokkal díszített falú, Kowalk típusú pohár törödéke is [Kat. 7, 1. tábla 7; Kat. 21, 4. tábla 1; Kat. 36, 7. tábla 3]. Ezek ugyan kis számban megjelennek a provinciában is, viszont gyakoribbnak számítanak a Barbaricumban. Korábban főként a sírokból előkerült típusnak tartották őket, az Üllőn és Ecseren találtakkal együtt azonban a mérleg már inkább átbillenni

³³ DINNYÉS 1991, 150, 169–170, 3. tábla 15.

³⁴ SZEHENYI 2020a, 75.

³⁵ Fenyvesi Bianka szíves szóbeli közlése.

látszik a települések felé.³⁶ A vastag falú, becsiszolt mintákkal díszített poharak gyártási helyével és kronológiai besorolásával a kutatás részletesen foglalkozott, és arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg nem római termékekről, hanem inkább keleti áruról, talán Fekete-tenger környéki műhelyek termékeiről van szó, melyek legkorábban 375 utánra keltezhetők. Szőregről származik egy, a magas, ívelt falú poharakkal közel azonos formát mutató, 3. század végére – 4. század elejére keltezhető darab. Az általam gyűjtött anyagban feltűnnek szögben megtört [2. tábla 4, 7; 8. tábla 1] vagy függőleges módon vésett [1. tábla 2; 6. tábla 2],³⁷ csipett díszű [1. tábla 8] és üreges peremű [2. tábla 5] edények. Ezekkel a díszítésmódokkal kapcsolatban sem a provinciális, sem a keleti szarmata és csernyahovi anyagok részletes áttekintése nem hozott pozitív eredményt. A vizsgált edények alapján a szarmata Barbaricumot övező területek párhuzamai kapcsán a korábbi magas, ívelt falú edények szárlátétdíszítésével kapcsolatban tett megállapításunk³⁸ megismétlődni látszik, miszerint ezen típusok egy része akár speciálisan a szarmaták ízlése szerint is készülhetett, vagy a szomszédos Pannoniától és Moesiától távolabbi, provinciális műhely készítményeiről lehet szó.

5. Összegzés

Noha a gyűjtésen belül a díszített edények aránya jelentős, látható, hogy azok kis mérete miatt a vizsgálat önmagában nem mindig vezet eredményre. Vörös Gabriella a madarasi temető üvegei kapcsán úgy vélte, hogy Dacia 271-es feladása után sem szűnik meg a Barbaricumon keresztül futó út jelentősége, a mai Dunaszekcsőt Szegeddel összekötő Lugio–Partiscum útvonalnak onnantól kezdve immár a szarmata–római kapcsolatokban volt döntő szerepe. A pannoni üveggyártás felívelő korszaka az 380-as évek után hanyatlani kezdett, ezt követően pedig feltételezhető, hogy az üvegedények inkább K-i hatásra kerültek az Alföldre.³⁹ Az általam felgyűjtött kis számú keltezhető darab is lényegében ezt támasztja alá: a 2. század közepétől már számolhatunk előfordulásukkal, meglétük pedig kimutatható egészen az 5. századig, de alapvetően a 4. század végétől datálható példányok vannak többségben. Ezen kívül elmondható, hogy a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből származó üvegedények mennyisége igen relatív. Az eddig telepekről ismert mennyiséghez képest rendkívül kiugró értéket mutat, viszont Ecser és Üllő lelőhelyek önmagukban is felülmúlják számukat. Itt persze figyelembe kell venni, hogy két óriási méretű feltárásról beszélünk, összesen körülbelül 500 000 m² felülettel és 16 000 fölötti objektumszámmal, illetve azt is, hogy a két lelőhely Aquincumtól, a provincia központjától mindössze egy napi járóföldre található, ezzel is magyarázható az üvegedények (és egyéb importtárgyak) kiemelkedő száma. Ez tehát jól példázza (és egyúttal óvatosságra int), hogy az egyes regionális gyűjtések mennyire torzíthatják az addig kialakult képet. A kereskedelmi kapcsolatok élénkségét mutatja, hogy a luxusárunak számító, most már egyre kevésbé ritkának nevezhető tárgytípus a provinciától ilyen nagy távolságban is ekkora mennyiségben jelenik meg. Ez a kiugró növekedés,

³⁶ A Marosszentanna–Csernyahov kultúra területén a maguk 66,66%-os arányával jóval inkább a sírok vannak előnyben (telepek: 19,29%, kontextus nélküli darabok: 14,03%); PÁNCZÉL–DOBOS 2007, 75.

³⁷ Vésett vagy karcolt díszek gyakran megjelennek a poharakon, ám ezek rendre horizontális irányúak.

³⁸ LÖFFLER–BORSÓDI 2019, 72.

³⁹ KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 340.

reméljük, a közeljövőben további területi gyűjtésekkel bővül, és így még részletesebb képet kaphatunk a szarmatákhoz áramló importtárgyak összetételét illetően, egyúttal megoldást találhatunk a be nem azonosítható formájú edények problémáira.

IRODALOM

- ÁCS 1992 = Ács Cs.: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. *JAMÉ* 30–32:1987–1989 (1992), 97–112.
- BALOGH–LÖRINCZY 2010 = Balogh Cs. – Lőrinczy G.: Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszán, Pusztaszertől Algyőig. In: *Pusztaszertől Algyőig*. Szerk.: Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 2.] Szeged 2010, 9–147.
- BARKÓCZI–SALAMON 1968 = Barkóczi L. – Salamon Á.: IV. század végi és V. század eleji üvegleletek Magyarországról. *ArchÉrt* 95 (1968), 29–39.
- BARKÓCZI 1988 = Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. [StudArch 9.] Budapest 1988.
- BENKŐ 1962 = Benkő A.: *Üvegcorpus*. [RégFüz II/11.] Budapest 1962.
- BRUCKNER 1990 = Bruckner, O.: Rimski nalazi u Jugoslavenskom delu barbarikuma – Bačka i Banat. *AV* 41 (1990), 199–216.
- CSALLÁNY 1961 = Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gépiden im Mitteldonaubekken*. [ArchHung 38.] Budapest 1961.
- DÉVAI 2012 = Dévai K.: *Késő római temetkezések üvegmellékletei Pannoniában. Üvegedények a mai Magyarország területéről I.* Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2012.
- DÉVAI 2013 = Dévai K.: Terminológiai alapfogalmak régészeti korú üvegtárgyak elemzéséhez. *DissArch* 3/1 (2013), 85–112.
- DÉVAI 2016 = Dévai K.: Késő római pohárformák Pannoniában. *ArchÉrt* 141 (2016), 109–121.
- DINNYÉS 1991 = Dinnyés I.: A hévizgyörki szarmata sírok. *StudCom* 22 (1991), 145–201.
- FENYVESI 2018 = Fenyvesi B.: *A Hajdúnánás–Fűrj-halom-dűlői szarmata kori temető*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest 2018.
- GULYÁS 2014 = Gulyás Gy.: Késő szarmata temetőrészletek Óföldséák–Ürmös II. lelőhelyen (M43 autópálya 10. lelőhely). *JAMÉ* 56 (2014), 15–107.
- HEIPL 2017 = Heipl M.: Késő szarmata teleprészlet Makó-Beke-tanya nevű lelőhelyen. In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 175–200.
- KISS 1999 = Kiss, A.: Glasfunde aus Gräbern des frühmittelalterlichen Karpatenbeckens (400–1000). *Antaeus* 24:1997–1998 (1999), 217–241.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 1999 = Köhegyi M. – Vörös G.: A vaskúti halmok és földvár (kutatástörténet anyagközlés). *MFMÉ–StudArch* 5 (1999), 217–259.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011 = Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1.] Szeged 2011.

- LÖFFLER–BORSÓDI 2019 = Löffler Zs. – Borsódi M.: Szarmata temetőrészlet Makó–Vöröskesz II. lelőhelyen. *MFME Új folyam* 6 (2019), 69–80.
- PÁNCZÉL–DOBOS 2007 = Pánczél Sz. – Dobos A.: Facet cut glass vessels of the late 3rd to the 5th century A.D. Analysis of finds from North Danubian Romania. In: *Funerary Offerings and Votive Depositions in Europe's 1st Millennium A.D. Cultural Artefacts and Local Identities*. Ed.: Cosma, C. Cluj-Napoca 2007, 67–97.
- PÁRDUZ 1950 = Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III.* [ArchHung 30.] Budapest 1950.
- RÓZSA 2000 = Rózsa Z.: Késő szarmata településrészlet Orosháza északi határában. In.: *Hadak Úján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 79–125.
- SAKL–OBERTAHLE–TARCSAY 2001 = Sakl-Obertahler, S. – Tarcsay, K.: Römische Glasformen aus Wien. *Fundort Wien* 4 (2001), 78–112.
- ŠARANOVIĆ–SVETEK 1986 = Šaranović-Svetek, V.: *Antičko staklo u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Novi Sad 1986.
- SZEBENYI 2020a = Szébenyi T.: A szarmata Barbaricum településeinek üvegedényei I. Ecser 7. lelőhely. In: *Párducz III – Konferencia Párducz Mihály (1918–1974) emlékére*. Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 8.] Szeged–Nyíregyháza 2020, 65–104.
- VADAY 1989 = Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*. [Antaeus 17–18.] Budapest 1989.
- VADAY 1994 = Vaday, A.: Late Sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian Plain. *SLA* 42/1 (1994), 105–124.
- VADAY 2005 = Vaday, A.: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn. Band 1. Komitat Szolnok*. Budapest 2005.
- WILHELM 2017 = Sz. Wilhelm G.: Késő szarmata kori településrészlet Makó-Mikócsa-dűlő (M43 31.) lelőhelyen. In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 257–324.

WEBIRODALOM

- SZEBENYI 2020b = Szébenyi T.: *Római import üvegedények Üllő 5–9. és Ecser 7. lelőhelyek szarmata településeiről*. A VIROKONF – Fiatal Római Koros Kutatók 14. (virtuális) Konferenciáján 2020. november 6-án elhangzott előadás. <https://www.youtube.com/watch?v=bntSXJ1qseg> (a letöltés dátuma: 2021.03.17. 14:23)

Analysis of glass fragments from Sarmatian settlements in the collection of the Móra Ferenc Museum

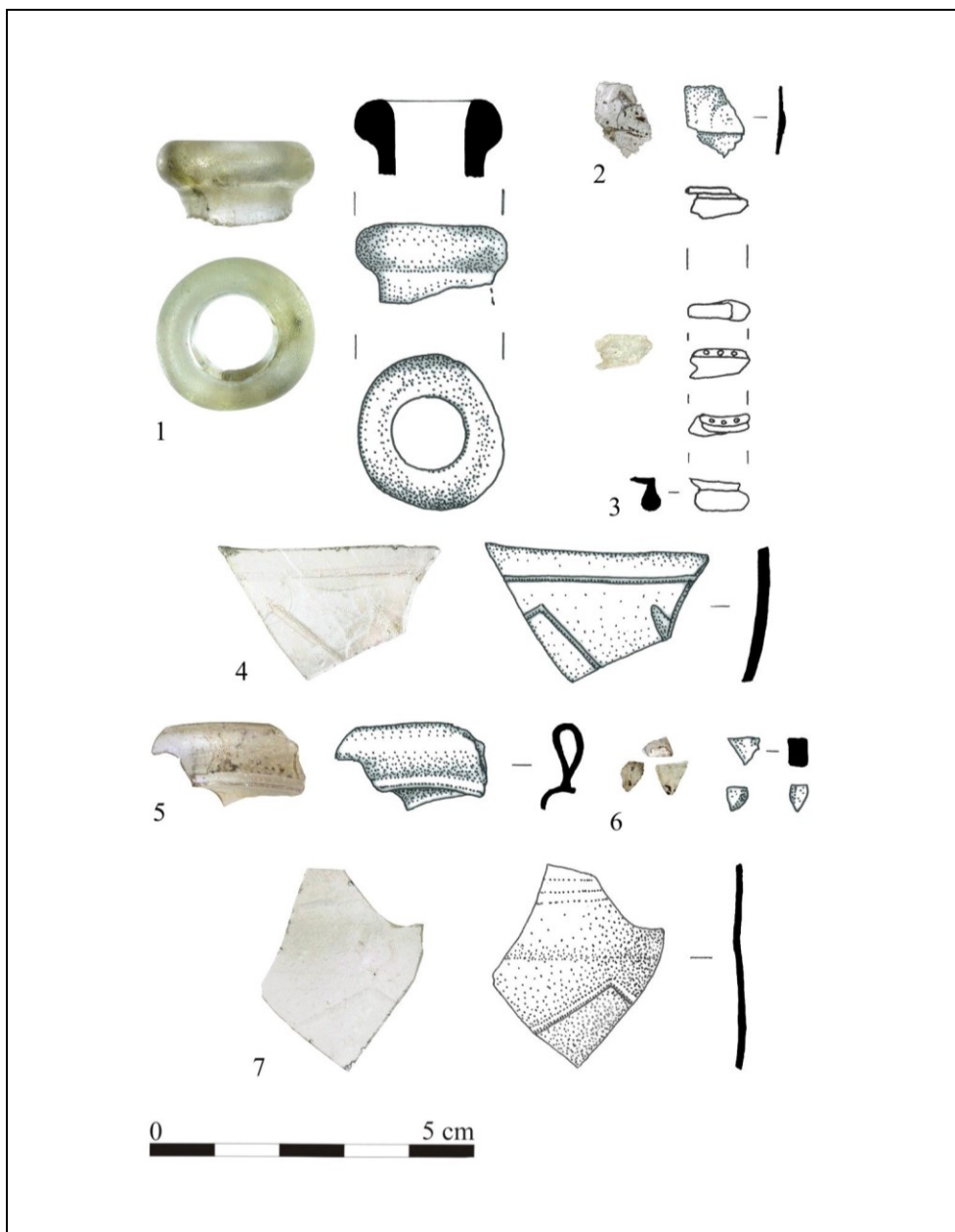
The few existing publications of glass from Sarmatian sites have mainly focused on materials from cemeteries, however, a significant amount of glass fragments can also be found in the settlement sites. The current study analyzes the glass vessel fragments found in Sarmatian settlement features.

A total of 41 glass vessel fragments from 23 sites were collected, the majority of which (>90%) have not previously been published. Whole, intact vessels were not found and the vast majority of these pieces is represented by wall fragments. Based on their shape, only eight fragments (19.51%) could be classified with certainty. The proportion of colorless glass fragments were approximately equal to green glass fragments (46.34%, n=19 and 39.02%, n=16 respectively). The proportions of yellow and blue fragments from the collected material were lower (12.2%, n=5 and 2.4%, n=1 respectively). Almost one-third of the collected fragments exhibited extraordinary decorative patterning. Based on the shapes of the majority of fragments, these are probably pieces of drinking vessels or cups, including both the hemispherical and Kowalk-type glasses of the late 4th and early 5th century. The tall, curved-walled glass vessels suggest an even earlier date (about one century prior). In addition to the glass vessel fragments, specimens of bottles and perfume bottles were also found in the collected material, which rarely occurs in the Sarmatian environment.

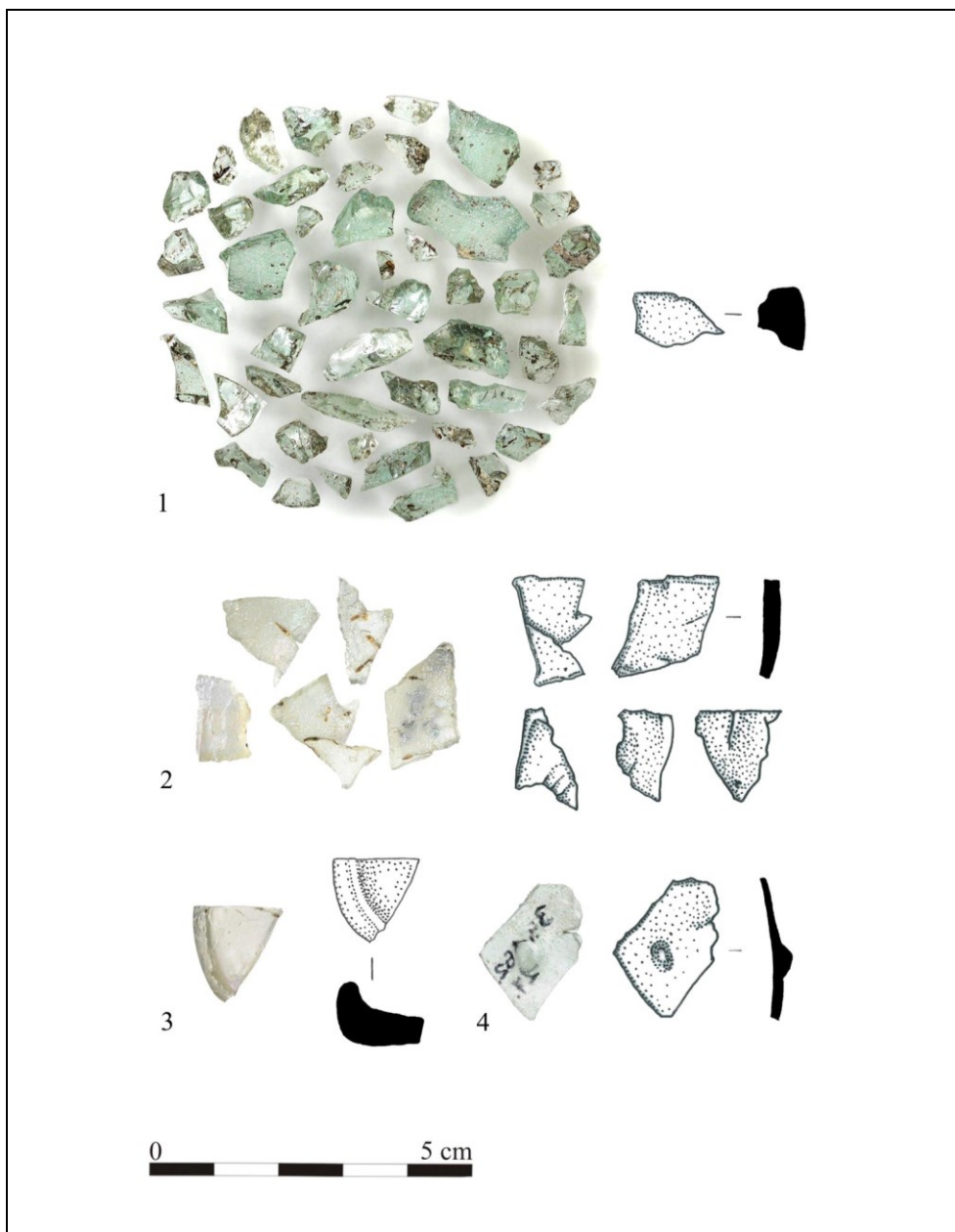
The archaeological sites close to the *limes* reveal a significant amount of glass vessels and other imported objects. These luxurious objects are considered less and less rare and the fact they are found at such a great distance from province Pannonia in such large quantities emphasizes the vibrancy of trading activities that existed at the time. Hopefully, this outstanding growth will be expanded shortly with more territorial collections, and thus, an even more comprehensive picture of the composition of these imports flowing to the Sarmatians can be formed, also providing a solution for the vessels of now unidentifiable shape and decoration.

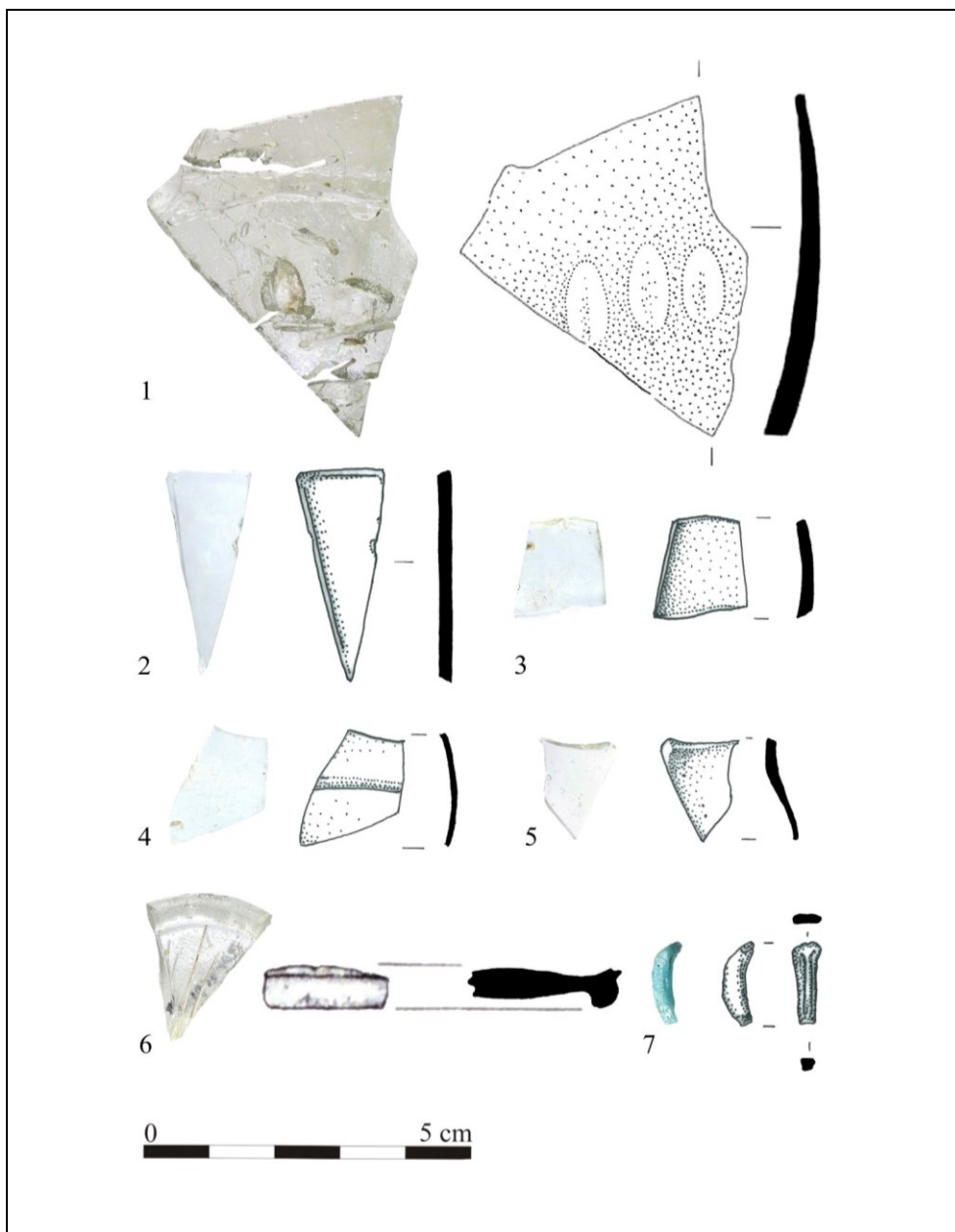
1. tábla: 1.: 2011.108.4930; 2.: 2011.108.4937; 3.: 2011.108.4940; 4.: 2013.1.4910; 5.: 2009.6.424; 6.: 2004.2.370; 7.: 2004.2.1659; 8.: 2015.6.3528; 9.: 2012.14.10170. Lelőhelyek: 1–3.: Balástya M5 14. lh. (7/17 lh.); 4.: Csanádpalota–Országhatár, M43 56. lh.; 5.: Balástya 168. lh., MOL–CSMÉ 18. lh.; 6–7.: Csengele–Bogárhát, M5 2. lh. (12/14a lh.); 8.: Domaszék–Szegedi-határszél; 9.: Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.)

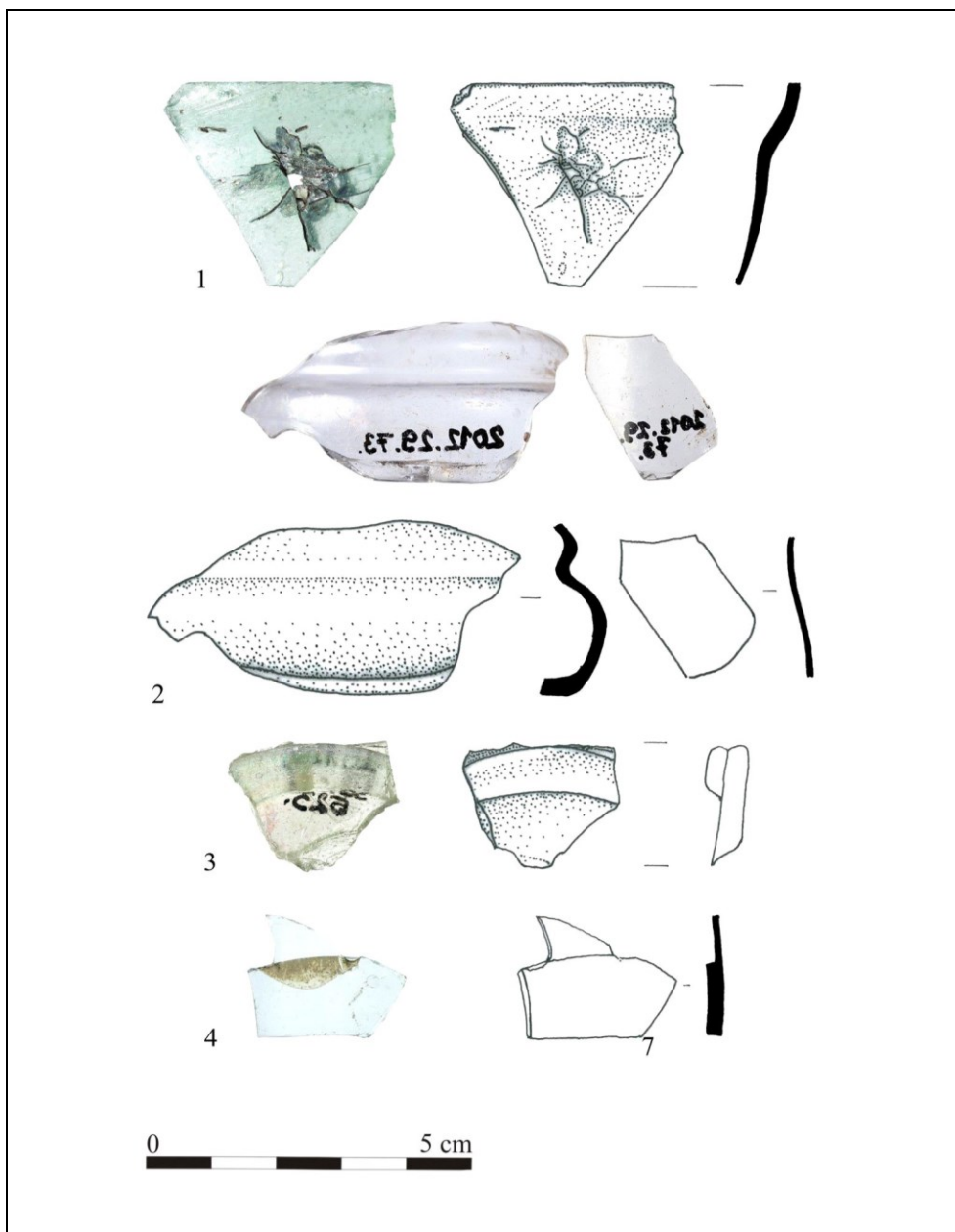
2. tábla: 1.: 2004.2.7510; 2.: 2007.4.2315; 3.: 2002.1.1108; 4.: 2012.14.10198; 5.: 2012.14.10229; 6.: 2007.4.2338; 7.: 2012.14.10170. Lelőhelyek: 1.: Csengele–Bogárhát, M5 2. lh. (12/14a lh.); 2.: Kiskundorozsma–Daruhalom III., M5 82. lh. (26/97a lh.); 3.: Kiskundorozsma–Nagyszék, M5 34. lh. (26/72. lh.); 4–5.: Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.); 6.: Kiskundorozsma–Daruhalom III., M5 82. lh. (26/97a lh.); 7.: Kiskundorozsma–Kettőshatár I., M5 63. lh. (26/4 lh.)

3. tábla: 1.: 2007.4.2320; 2.: 2002.1.15329; 3.: 2007.5.2969; 4.: 2002.1.3532. Lelőhelyek:
1.: Kiskundorozsma–Daruhalom III., M5 82. lh. (26/97a lh.); 2–4.: Kiskundorozsma–Nagy-
szék, M5 34. lh. (26/72. lh.)

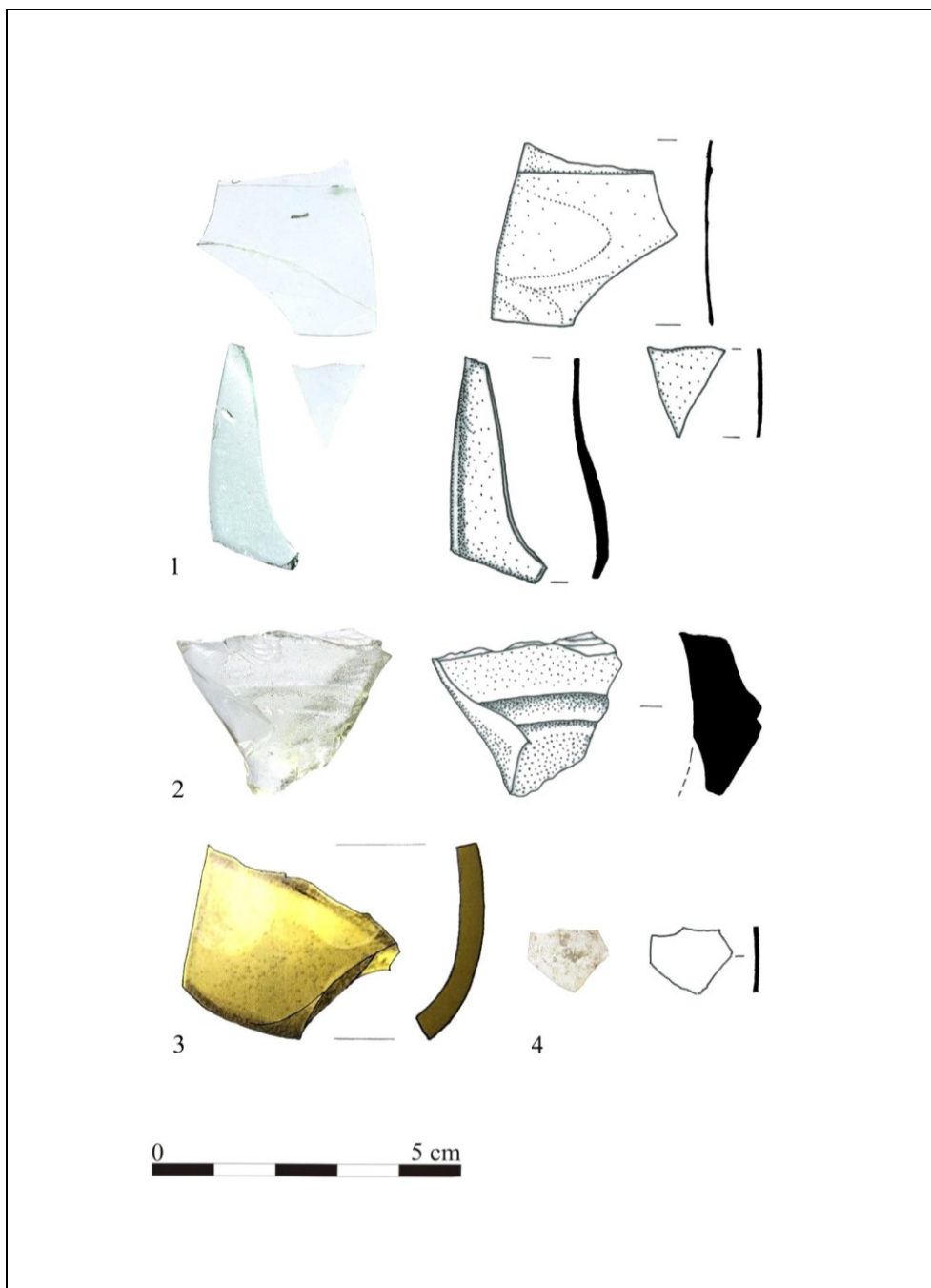
4. tábla: 1.: 2007.5.4692; 2.: 2008.1.1301; 3.: 2013.7.2173; 4.: 2013.7.2178; 5.: 2014.8.3038; 6.: 2010.17.1072; 7.: 2014.9.1972. Lelőhelyek: 1.: Kiskundorozsma–Nagyszék II., M5 34. lh. (26/72. lh.); 2.: Kiskundorozsma–Nagyszék III., M5 34. lh. (26/72. lh.); 3–4.: Magyarcsanak–Börcsök-dűlő, M43/46. lh.; 5.: Makó–Dáli ugar, M43/38. lh.; 6.: Makó–Beke-tanya, M43 20. lh.; 7.: Makó–Dáli ugar, M43/39. lh.

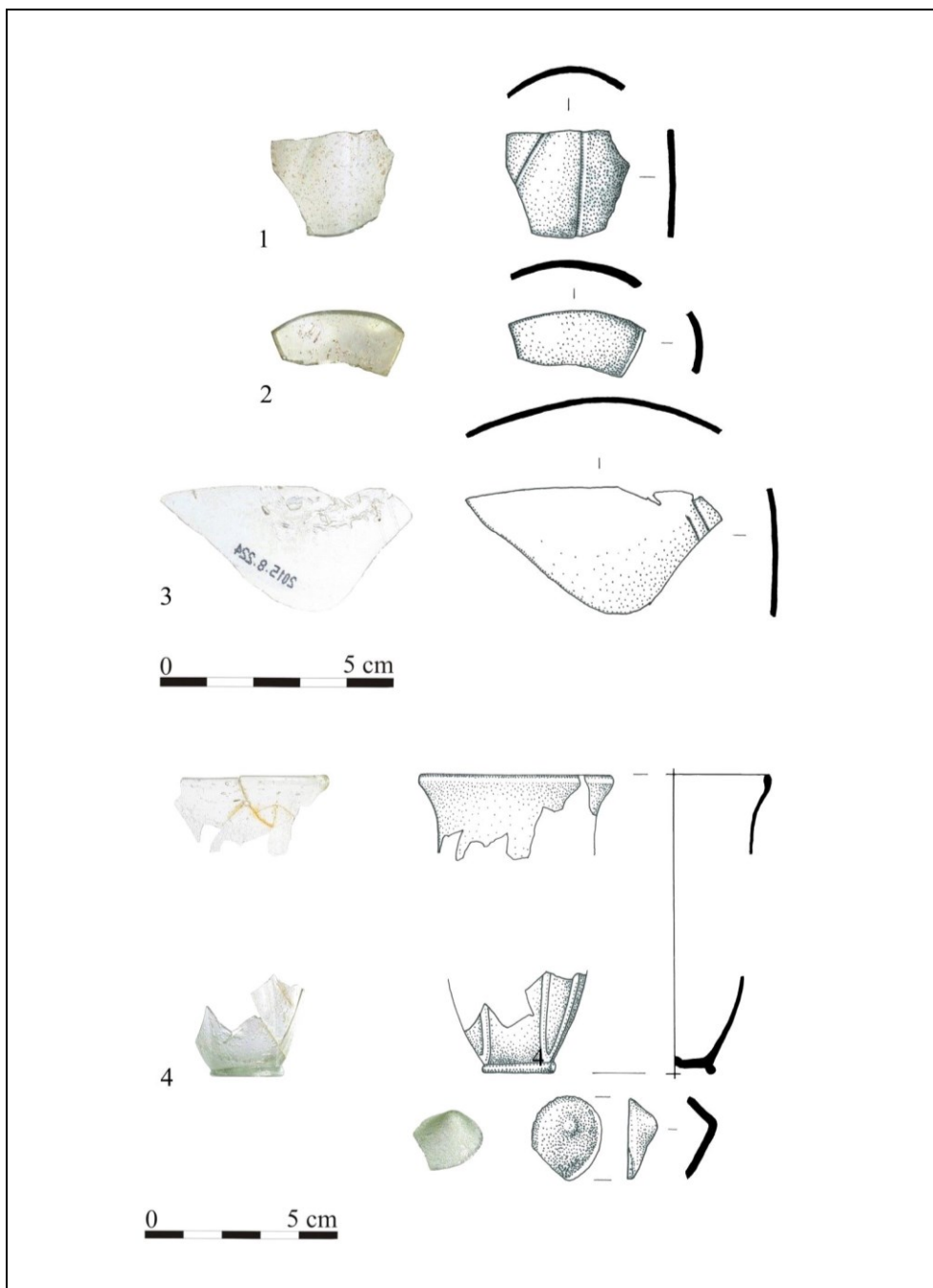
5. tábla: 1.: 2014.8.3052; 2.: 2012.29.73; 3.: 2012.30.623; 4.: 2012.31.3771. Lelőhelyek: 1.: Makó-Dáli ugar, M43/38. lh.; 2.: Makó-Igási járandó, M43 32. lh.; 3.: Makó-Igási járandó, M43 33. lh.; 4.: Makó-Járandószék, M43 36. lh.

6. tábla: 1.: 2012.30.2426; 2.: 2011.84.826. Lelőhelyek: 1.: Makó–Igási járandó, M43 33. lh.; 2.: Makó–Ipari Park I. ütem 1. lh.

7. tábla: 1.: 2011.84.827; 2.: 2011.84.828; 3.: 2010.15.3777; 4.: 53.336.3. Lelőhelyek: 1–2.: Makó–Ipari Park I. ütem 1. lh.; 3.: Makó–Mikócsa-dűlő, M43 31. lh.; 4.: Szőreg–Iván téglagyár

8. tábla: 1.: 2010.7.13766; 2.: 2010.28.8289; 3.: 2015.8.224; 4.: 53.319.36. Lelőhelyek:
 1.: Óföldreák–Ürmös, M43 9–10. lh.; 2.: Óföldreák–Ürmös, M43 9. lh.; 3.: Üllés–MOL
 (Rózsa-dűlő); 4.: Szőreg–Iván téglagyár

Késő szarmata kori településrészlet Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlőn

1. Bevezető

Az elmúlt három évtizedben az Alföldön ugrásszerűen megemelkedett a szarmata korra keltezhető települések száma.¹ A nagyberuházásoknak és az autópálya leletmentő ásatásoknak köszönhetően a korábbi, kisebb, néhány ezer négyzetméter nagyságrendű telepek mellett megjelentek a nagyfelületű, 30–40 000 m² kiterjedésű feltárások is.² E lelőhelyek feldolgozásai újabb és újabb ismeretekkel bővítik a szarmaták életmódjáról szerzett tudásunkat, és új megvilágításba helyezik a korábbi feltárások anyagát. Ugyanakkor a kisebb szarmata teleprészleteket sem szabad figyelmen kívül hagyni, amelyek más régészeti korszakok kutatása során, úgymond „melléktermékként” kerülnek elő. A leletanyagok gyakran évtizedekig leltározatlanul sorakoznak a múzeumi raktárak polcain. Jól példázza ezt a kiskundorozsma–vöröshomok-dűlői telepanyag, melynek bejelentése a feltárástól számítva kilenc év után történt meg, illetve a mai napig is vannak leltározatlan darabok a leletanyagban. A hasonló teleprészletek feldolgozása elengedhetetlen, hiszen elemzésük által megismerhetővé válhat egy-egy újabb lelőhely kisebb részlete, és a vizsgálatuk akár új eredményekkel is gazdagíthatja a szarmata telepkutatást. A tanulmány célja Kiskundorozsma határában Vöröshomok-dűlőn előkerült, már 60 éve ismert késő szarmata kori teleprészlet feldolgozása, a leletek újraközlése és kiértékelése.³

2. A lelőhely elhelyezkedése és a feltárás körülményei

A lelőhely Csongrád-Csanád megyében található, Kiskundorozsma DNy-i határában, a kiskunhalasi út mentén, a 6. kilométerköttől 250 m-re, a műúttól 150 m-re DK-re [1. tábla].⁴

¹ A tanulmányt a település ásatásvezetője, Bálint Alajos (1902–1983) emlékének ajánlom. Szeretném köszönetemet kifejezni Vörös Gabriellának (címzetes egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) a tanulmány megírása során nyújtott segítségével és útmutató tanácsaiért. A tárgyra vonatkozó Czabarka Zsuzsanna (grafikus, MFM), a leletek fényképfelvételeit Linczer-Katkó Izabella (fotós, MFM), a telep felszínösszesítő térképének digitalizálását Czukor Péter (geodéta, MFM) készítette. Munkájukat ezúton is hálásan köszönöm!

² Többek között: Gyoma 133. lh. (VADAY 1996, 51–305); Kiskundorozsma–Nagyszék (SZALONTAI–TÓTH 2000, 59–78; SZALONTAI–TÓTH 2003, 69–81); Polgár–Kengyel-köz (HAJDÚ et al. 1997, 106–109); Üllő 5. és 9. lh. (KULCSÁR–MÉRAI 2011, 61–62).

³ Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlő késő szarmata telep leletanyaga a Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményében található a 69.61.1–34. leltári számokon és a 46. sorszámu gyarapodási számon.

⁴ BÁLINT 1963, 91.

Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlőn 1960. január elején szántás során ember- és lócsontok, valamint kard, zabla és kengyel töredékei kerültek elő, a leleteket a szegedi múzeumba szállították. A lelőhely hitelesítése érdekében az egykoron szántó, ma már erdős területen 1960-ban Bálint Alajos, az akkori múzeumigazgató vezetésével a Móra Ferenc Múzeum munkatársai ásatást folytattak.⁵ Az egy hétig tartó intenzív régészeti munkák eredményeképpen a vöröshomok-dűlői domb É-i lejtőjén öt, 5×5 m-es területű szelvényben egy honfoglalás kori lovassírt és egy késő szarmata kori települészetet tártak fel. Az ásatásvezető 1963-ban publikálta a honfoglalás kori sírt, a szarmata kori objektumokat és néhány edényt,⁶ azonban a teljes feltárt telepanyag eddig nem került közlésre.

3. A telepobjektumok

Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlőn mindössze 5 gödör, egy tűzhely és egy épületrészlet került elő. A településnyomok a felszíntől mérve 125–130 cm mélyen körvonalazódtak, a területen négy csoportban sűrűsödtek [1. tábla]. A feltárt objektumok több mint felét a korszakban általános tároló- és hulladékgödrök alkották. A gödrök méhkas vagy csonkakúp átmetszetűek, szájátmérőjük 70–164 cm, mélységük a felszíntől mérve 98–254 cm között váltakozott.⁷

Az I. szelvényben három méhkas alakú gödör került elő (1–3. gödör). Az 1. gödör mélysége 254 cm, átmérője 96 cm volt. Hamus betöltése három különböző hombár töredékeit tartalmazta, közülük egy csaknem teljesen ép edényt lehetett összeilleszteni [2. tábla 1; Kat. 26]. Az 1. gödörhöz közel, tőle 45 cm-re DNy-ra egy másik méhkas alakú gödör helyezkedett el. A 2. gödör mélysége 219 cm, átmérője 112 cm. Betöltéséből egy orsókarika [5. tábla 1; Kat. 29], egy kézzel formált fazék töredéke [9. tábla 2; Kat. 22] és egy gyorskorongolt tál peremtöredéke került elő [6. tábla 3; Kat. 30]. Az 1. és a 2. gödörtől K-re, az I. és a II. szelvény határán tűnt fel a 3. számú méhkas alakú gödör, melynek átmérője 110 cm. A gödört a felszíntől mérve 248 cm mélyre ásták, aljáról edénytöredékek kerültek elő. Ettől DNy-ra jelentkezett az 5. gödör, amely a feltárt objektumok közül a legnagyobb átmérővel rendelkezett, szájátmérője 164 cm, mélysége 125 cm volt. Közvetlenül mellette bukkant elő a honfoglalás kori lovassír.⁸

A III. szelvény ÉK-i sarkában jelentkezett a 4. gödör, amely az ásatásvezető megjegyzése alapján szemetesgödörként funkcionálhatott. A 4. gödör lefelé szélesedett, csonkakúp alakú, szájátmérője 70 cm, fenékátmérője 170 cm, mélysége a felszíntől mérve 98 cm. A IV. szelvény nem tartalmazott objektumot.⁹

⁵ Az évek során az egykori ásatás környékén több helyszíni szemle folyt. 1978-ban Kürti Béla (MFM Rég. Ad. 454-1978), 1979-ben Nagy Erzsébet (MFM Rég. Ad. 1109-1986), valamint 2003 és 2005-ben Sósuti Kornél, Sz. Wilhelm Gábor és Pintye Gábor tartott helyszíni szemlét (KÖH 600/2728/2006). A területen 2021-ig két próbafeltárás történt, 2014-ben Bede Ádám egy magánház építése miatt folytatott ásatást negatív eredménnyel (MFM Rég. Ad. 6590-2014), valamint 2015-ben Pópty Dániel vízpótló rendszer kiépítése okán végzett régészeti megfigyelést, majd próbafeltárást, melynek során bronzkori és szarmata telepobjektumok kerültek elő (MFM Rég. Ad. 7075-2017).

⁶ BÁLINT 1963.

⁷ MFM Rég. Ad. 160-1976.

⁸ BÁLINT 1963, 91.

⁹ BÁLINT 1963, 92.

Az V. szelvény DNy-i sarkában egy földbemélyített épület maradványa került elő, ennek ÉK-i sarkát, egy 3,1×4,3 m-es nagyságú területet tárták fel. Az objektum DNy-i sarkát az intenzív talajművelés következtében szétszántották, itt nagyobb felületen agyagtapasztások szóródtak szét, valamint egy 90 cm átmérőjű tűzhely nyoma tűnt fel. Az erősen átégett tűzhely alapozását szarmata hombár töredékeiből építették meg. Az épület padlója döngölt, 65–68 cm mélyen jelentkezett. Az agyagpadlón kétszeres megújítást lehetett megfigyelni. Az épület ÉK-i sarkában egy 50 cm átmérőjű központi karólyuk került elő, valamint a K-i hosszabbik oldal mellett egy másik kisebb, 31 cm átmérőjű.¹⁰

4. Katalógus¹¹

1. Fekete színű, jól iszapolt, gyorskorongolt kétfülű korsó perem-, váll- és fültöredékei. Pereme magas, enyhén kihajló, lekerekített. Szája szűk, nyaka tölcseeres. Szalagfülei szélesek, laposak, bordával tagoltak, a perem alatt, nyakból indulnak és nagyjából a hasvonal felett támaszkodnak a vállra. Az edény egész felülete polírozott, függőlegesen besimított. A perem és a nyak találkozásánál két hornyolással díszített, a fülek támaszkodása közötti részen három hornyolás figyelhető meg, melyben függőleges besimított sávok láthatók. Az oldala besimított mintával és öt hornyolással díszített. Az árkok között ferdén besimított zegzugminta fedezhető fel, valamint a két hornyolás felett besimított hullámvonal. Pátm.: 12,5 cm; MFM ltsz. 69.61.1; 69. 61.3–9, ltsz. nélküli darab. [3. tábla 1–3; 4. tábla 1–2]

2. Szürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt, behúzott peremű tál duzzadt peremtöredéke. Az edény külső és belső felülete simított. Pátm.: 40 cm; h.: 7,2 cm; sz.: 4 cm; v.: 0,7–1,6 cm; MFM ltsz. 69.61.2. [6. tábla 1]

3. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt edény talptöredéke. Az edény belső felületén és az alján korongnyomok láthatók. Pátm.: 12,2 cm; m.: 5 cm; v.: 0,7 cm; MFM ltsz. 69.61.10. [7. tábla 1]

4. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt kétfülű edény bordával díszített két fültöredéke. Pátm.: 3 cm; m.: 10 cm; MFM ltsz. 69.61.11; 62.61.14; 69.61.22. [5. tábla 3–4]

5. Szürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt tál peremtöredéke. Külső felülete simított. Törésfelületén téglaszínű mag látható, melyet szürke réteg vesz körbe. Pátm.: 20 cm; m.: 6,4 cm; sz.: 13,7 cm; v.: 0,5–1,5 cm; MFM ltsz. 69.61.12. [6. tábla 4]

6. Kívül sötétszürke, belül világosszürke, jól iszapolt, gyorskorongolt edény oldaltöredéke. H.: 8,2 cm; sz.: 3 cm; v.: 0,5 cm; MFM ltsz. 69.61.13. [8. tábla 1]

7. Szürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt edény talptöredéke. Külső felülete simított, belső felületén korongolások láthatók. Pátm.: 11,5 cm; m.: 5 cm; v.: 1,2 cm; MFM ltsz. 69.61.15. [7. tábla 2]

8. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt, behúzott peremű tál duzzadt peremtöredéke. Külső, belső felülete simított. Törésfelületén téglaszínű mag látható, melyet szürke réteg vesz körbe. Pátm.: 20 cm; h.: 12 cm; sz.: 5,6 cm; v.: 0,6–2 cm; MFM ltsz. 69.61.16. [6. tábla 5]

9. Szürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt edény fültöredéke. A fül az edény peremének és nyakának a találkozásából indul. Az edény külső felülete simított. Pátm.: 4 cm; m.: 3,5 cm; sz.: 9 cm; v.: 1,4 cm; MFM ltsz. 69.61.17. [5. tábla 5]

¹⁰ BÁLINT 1963, 92.

¹¹ A leletek sorrendje a leltári számokat követi, azonban előfordulnak olyan tárgyak, amelyek nem kerültek leltározásra, de ezek is egyértelműen a telephez köthetők. A telepen összesen 31 lelet került elő, közülük Bálint Alajos 7 tárgyat közölt (BÁLINT 1963, 97). A Móra Ferenc Múzeum leltárkönyve nem tartalmazza a leletek előkerülési objektumainak számait, ezért a katalógusban biztonsággal csak az ásató által már korábban publikált és megjelölt leletek előkerülési objektumai vannak feltüntetve.

10. Sötétszürke, jól iszapolt, gyorskorongolt edény talptöredéke. Külső oldala simított, alján korongnyomok láthatók. Fátm.: 7,7 cm; m.: 2,7 cm; v.: 0,6 cm; MFM ltsz. 69.61.18. [7. tábla 3]

11. Sötétszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt, behúzott peremű tál peremtöredéke. Külső oldala párhuzamos sávokban simított. Fátm.: 15 cm; m.: 5 cm; sz.: 4,5 cm; v.: 0,5–1 cm; MFM ltsz. 69.61.19. [6. tábla 2]

12. Sötétszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt edény oldaltöredéke. Külső oldala simított. M.: 6,5 cm; sz.: 5,5–6,5 cm; v.: 0,8 cm; MFM ltsz. 69.61.20. [8. tábla 2]

13. Sötétszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt, behúzott peremű tál peremtöredéke. Kívül-belül simított. Fátm.: 20 cm; m.: 9 cm; sz.: 5 cm; v.: 0,7–1,5 cm; MFM ltsz. 69.61.21. [4. tábla 3]

14. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt edény válltöredéke. Külső felülete hullámvonallal besimított és két hornyolással díszített. M.: 5 cm; sz.: 6 cm; v.: 0,4 cm; MFM ltsz. 69.61.23. [8. tábla 3]

15. Barna színű, fekete foltos, zúzott kavicsal soványított, lassúkorongolt fazék peremtöredéke. Pereme enyhén kihajló, vízszintesen levágott. A vállán nyolc vonalból álló párhuzamos vonalköteg alatt rézsútos irányban sűrű egymás mellett benyomkodott díszítés látható. Fátm.: 19 cm; m.: 6 cm; sz.: 8 cm; v.: 0,8 cm; MFM ltsz. 69.61.24. [9. tábla 1]

16. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt hombár peremtöredéke. Pereme erősen kihajló, alatta három vonalból álló párhuzamos karcolt vonalköteggel díszített. Fátm.: 15 cm; m.: 4 cm; sz.: 3,7 cm; v.: 0,7 cm; MFM ltsz. 69.61.25. [4. tábla 4]

17. Barna színű, fekete foltos, rosszul kiégett, apró kavicsal és samottal soványított, kézzel formált fedő peremtöredéke. Fátm.: 26 cm; m.: 8,7 cm; sz.: 7,9 cm; v.: 1–1,3 cm; MFM ltsz. 69.61.26. [9. tábla 4]

18. Narancssárga színű, rosszul kiégett, durva kavicsal soványított, kézzel formált edény oldaltöredéke. Törésfelülete szürke. M.: 4,5 cm; sz.: 6,5 cm; v.: 1,5 cm; MFM ltsz. 69.61.27. [8. tábla 4]

19. Sárga színű, egyik oldalán íves patics. M.: 4,6 cm; sz. 4,4 cm; v.: 1,5 cm; MFM ltsz. 69.61.28. [5. tábla 2]

20. Narancssárga színű, jól iszapolt, gyorskorongolt tál peremtöredéke. Pereme lekerekített. Az edény külső és belső felülete simított, a peremet a testtől egy bemélyedő árkolás választja el. Fátm.: 17 cm; m.: 5,3 cm; sz. 9,3 cm; v. 0,5–1 cm; MFM ltsz. 69.61.29. [6. tábla 6]

21. Sötétszürke színű, fekete foltos, samottal soványított, kézzel formált fazék oldaltöredéke. Átm.: 10 cm; m.: 7,7 cm; v.: 0,7 cm; MFM ltsz. 69.61.30. [9. tábla 3]

22. Barna színű, fekete foltos, kavicsal és samottal soványított, kézzel formált edény peremtöredéke. A 2. gödörből került elő. Fátm.: 18 cm; m.: 10 cm; sz.: 9 cm; v.: 0,8 cm; MFM ltsz. 69.61.31. [9. tábla 2]

23. Barna színű, szürke foltos, kevés csillámos anyaggal, zúzott kavicsal és samottal soványított, lassúkorongolt fazék oldaltöredéke. M.: 7,1 cm; sz.: 6,6 cm; v.: 0,7 cm; MFM ltsz. 69.61.32. [8. tábla 5]

24. Barna színű, fekete foltos, kevés csillámos anyaggal, zúzott kavicsal és samottal soványított, lassúkorongolt fazék oldaltöredéke. M.: 9,4 cm; sz.: 7 cm; v.: 0,8 cm; MFM ltsz. 69.61.33. [8. tábla 6]

25. Barna színű, fekete foltos, kavicsal és samottal soványított, lassúkorongolt fazék oldaltöredéke. M.: 8 cm; sz.: 7,4 cm; v.: 0,6 cm; MFM ltsz. 69.61.34. [8. tábla 7]

26. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt hombár. Nyaka két hornyolással díszített. Az edény kiegészített, az 1. gödörből került elő. Fátm.: 13 cm; m.: 42 cm; MFM ltsz. nélküli [2. tábla 1]

27. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt hombár talptöredéke. Az 1. gödörből került elő. Fátm.: 13 cm; m.: 19 cm; v.: 1 cm; MFM gysz. 46. [2. tábla 2]

28. Fekete színű, jól iszapolt, polírozott felületű, gyorskorongolt hombár. Az edény talprésze hiányzik, az 1. gödörből került elő. Pátm.: 17 cm; m.: 37,5 cm; MFM gysz. 46. [2. tábla 3]

29. Világosszürke színű, jól iszapolt, gyorskorongolt edény aljából készített orsókarika. Alsó felülete facettált, felső felületén barna színű sáv látható, amely az egykori leltározás során használt lakk maradványa. A 2. gödörből került elő. Teljes átm.: 1 cm; furatátm.: 6,8 cm; m.: 1,5 cm; MFM ltsz. nélküli. [5. tábla 1]

30. Sötétszürke színű, gyorskorongolt, duzzadt peremű tál peremtöredéke. A 2. gödörből került elő. Pátm.: 15 cm; m.: 3,3 cm; v.: 0,5–1,5 cm; MFM ltsz. nélküli. [6. tábla 3]

31. Barna színű, fekete foltos, kavicsal és samottal soványított, kézzel formált fazék alj- és oldaltöredéke. Fátm.: 10,4 cm; v.: 1 cm; MFM ltsz. nélküli. [7. tábla 4]

5. A leletanyag értékelése

A leletanyagot összesen egy orsókarika, egy patics, három kiegészített hombár és 35 kerámiatöredék alkotja, amelyek 26 különálló edényhez tartoznak. A kerámiaanyag tehát töredékes, ennek ellenére a legtöbb darab alkalmas az edényforma meghatározására, így a 3 kiegészített edényen felül 6 fazék, 1 hombár, 2 kétfülű korsó, 7 tál és egy fedő töredékeit lehetett azonosítani. A kerámiaanyag feldolgozásakor az edények funkciójának meghatározása mellett a technikai kivitelezés módja volt az elsődleges szempont. A kerámiaanyag döntő többsége gyorskorongolt (69%), ehhez képest elenyésző mennyiségben van jelen a kézzel formált (17%) és a lassúkorongolt kerámia (14%).

5.1. Gyorskorongolt edények

A kiskundorozsmai edénytöredékek legnagyobb részét a gyorskorongolt kerámia alkotja. A csoportba összesen 20 különálló edény töredéke tartozik. Mindegyik gondosan előkészített, jól iszapolt. A gyorskorongolt edények jelentős részét redukált égetéssel állították elő, színük sötétebb vagy világosabb szürke, ugyanakkor egy tál teljesen téglaszínű, ami arra utal, hogy oxidációs égetéssel készült [6. tábla 6; Kat. 20]. Ritkán megfigyelhető, hogy az edények kiégetése során a két égetési technikát felváltva használták. Ezt támasztja alá két duzzadt peremű tál, melyek törésfelületeinek külső szegélyei szürkék, míg a magjuk téglaszínű [6. tábla 4–5; Kat. 5, 8]. Ebben a csoportban összesen 3 edénytípust lehetett meghatározni, 4 hombárt, 2 kétfülű edényt és 7 tálát.

A szarmata háztartás fontos tartozékai a tárolóedények, ezek közül is gyakori típus a gabona tárolására szolgáló hombár.¹² Az edény könnyen felismerhető az íveltlen kihajló, szögletes vagy lekerekített szélű pereméről, szűk vagy széles szájáról és vállban kiszélesedő, hasban meredeken szűkülő testéről. Ennek ellenére kevés formai típusa ismert, mivel a telepeken a töredékek mennyiségéhez képest meglehetősen csekély a rekonstruálható edények száma. A kiskundorozsmai telepanyag egyik jelentősége, hogy 3 restaurálható hombárt tartalmazott. Az egyik edény teljesen kiegészíthető volt [2. tábla 1; Kat. 26], a másiknak csak az alsó harmadát [2. tábla 2; Kat. 27], a harmadiknak csak a felső kétharmadát lehetett helyreállítani [2. tábla 3; Kat. 28]. Ezeken felül még egy hombár jellegzetes peremtöredéke került elő [4. tábla 4; Kat. 16]. A szarmata kori hombárok között elkülönítünk szűk

¹² VÖRÖS 1992, 24.

és széles szájú darabokat.¹³ A kiskundorozsmai darabok peremátmérője 15–17 cm közötti, ami alapján a szűk szájú hombárok közé sorolhatók. A leletanyag egyetlen teljesen kiegészíthető hombárja egy felső harmadában kiöblösödő darab, amely a korszakban általánosan elterjedt típus [2. tábla 1; Kat. 26]. Jellemzője a szűk száj, a két árokkal tagolt rövid nyak, az erősen ívelt váll, a közel hengeres alj. A formai jegyek alapján párhuzama megtalálható többek között Makó–Mikócsa-dűlő,¹⁴ Földeák¹⁵ és Kamarás¹⁶ lelőhelyeken. A kiskundorozsmai másik kiegészített hombár, melynek a felső kétharmadát lehetett rekonstruálni, egy jellegzetes késő szarmata (késő császárkor-hun) kori darab [2. tábla 3; Kat. 28]. Az edény teljes felülete vízszintesen polírozott, fekete színű, ami egy tipikus késői felületkezelés.¹⁷ A többi kiskundorozsmai tárolóedényhez képest öblösebb szájú és a nyúlánkabb testű.

A kiskundorozsmai leletanyag legszebb példánya egy sajátos késő szarmata-hun kori edény: egy fekete, polírozott, tölcséres peremű kétfülű korsó, melynek jellegzetes, összetartozó töredékei kerültek elő [3. tábla; 4. tábla 1–2; Kat. 1]. Jellemzője a magas, enyhén kihajlő, lekerekített perem, a tölcséres nyak, a szűk száj és a két, egymással szemközt elhelyezkedő, bordával tagolt szalagfűl, amelyek a perem alatt, a nyakból indulnak és a vállra támaszkodnak. Az edény egész teste fényezett, besimított díszekkel ellátott. A nagyméretű kétfülű korsók a 4. századi leletanyagban általánosan elterjedtek. A vöröshomok-dűlői darab egy formailag ritkább típus, hiszen az Alföldön a késő szarmata (késő császárkor-hun) korban főként a széles szájú, peremből kiinduló kétfülű edények fordulnak elő nagy számban.¹⁸ A vöröshomok-dűlői korsóval teljesen megegyező töredékek kerültek elő a kiskundorozsma-nagyszéki telep késő szarmata-hun kori leletanyagában.¹⁹ Egyetértve Pintye Gábor, Sósuti Kornél és Sz. Wilhelm Gábor célszerű meglátásával a korsók valószínűsíthetően egy azonos regionális műhely termékei lehetnek.²⁰ Formailag hasonló, fényezett, besimított geometrikus díszekkel és két oldalon perem alatt induló füllel ellátott kétfülű edények ismertek még Bag–Új-telep²¹ lelőhelyről, valamint szélesebb szájú változatok Balástya, Vilmaszállási-csatorna,²² Makó–Vöröskereszt,²³ Makó–Mikócsa-dűlő,²⁴ Kövegy, Ziegelei,²⁵ Orosháza–Földvár²⁶ és Dombegyháza²⁷ lelőhelyekről. A kiskundorozsma–vöröshomok-dűlői leletek között a kétfülű korsón túl megtalálható még három gyorskorongolt, fülcsonkos töredék [5. tábla 3, 4–5; Kat. 4, 9], melyek közül kettő – szín, anyag és méret alapján – egykor egy másik kétfülű edény részét képezhette [5. tábla 3, 4; Kat. 4]. A darabok pontosabb edénytípus meghatározására alkalmatlanok.

¹³ VADAY 1989, 137–139.

¹⁴ SZ. WILHELM 2017, 275, 24. kép 1.

¹⁵ PÁRDUZ 1941b, XXIX. tábla 10.

¹⁶ PÁRDUZ 1941a, XI. tábla 7.

¹⁷ VADAY 1989, 138.

¹⁸ VADAY 1985, 33.

¹⁹ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 223.

²⁰ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2003, 223.

²¹ VADAY 1985, 1. kép 7.

²² SÓSKUTI 2010, 174, 2. kép 11.

²³ PÁRDUZ 1939, 138, XVI. Taf. 3.

²⁴ SZ. WILHELM 2017, 293, 7. tábla 3.

²⁵ PÁRDUZ 1959, XXV. tábla 1.

²⁶ PÁRDUZ 1959, XXIII. tábla 6.

²⁷ MFM ltsz. 53.442.1.

A szarmata kori települések egyik leggyakoribb edénytípusa a tál, amelyek töredékei a kiskundorozsmai gyorskorongolt kerámiaanyag legnagyobb részét alkotják. A lelőhelyen összesen 7 tál darabjai kerültek elő, melyek zöme szürke [4. tábla 3; Kat. 13; 6. tábla 1–5; Kat. 2, 5, 8, 11, 30], de egy téglaszínű példány is előfordult [6. tábla 6; Kat. 20]. Ez utóbbi darabon tojásfélszínű engobe és a felület festés utáni simításának együttes alkalmazása figyelhető meg, ami egy jellegzetes késő szarmata (késő császárkor-hun) kori felületkezelési eljárás.²⁸ A tálakra jellemző, hogy mind külső, mind belső felületük simított. Peremátmérőjük 15–40 cm közötti, de a többség 20 cm nagyságú peremátmérővel rendelkezett. A szarmata tálak perem és formai kiképzés alapján számos típusba sorolhatók.²⁹ A kiskundorozsmai telepen a behúzott, duzzadt peremtípus a leggyakoribb. A duzzadt perem a korai és a késői telepeken egyaránt előfordul, főként a félgömbös testű tálak estében figyelhető meg, míg a legtöbb behúzott peremű tál kónikus testű és a késői telepek leletanyagában fordul elő.³⁰

5.2. Lassúkorongolt edények

A késő szarmata edényművesség sajátos csoportját alkotják a lassúkorongolt vagy más néven kézikorongolt edények. Készítésükkor általában két vagy három adalékanyag keverékét alkalmazták. Fő soványítóanyaguk a csillámos közet és a kavics, valamint adalékanyagként előfordulhat homok, samott és kerámiasalak is.³¹ A formakincs a gyorskorongolt edényekhez képest jóval szerényebb, a leggyakoribb edénytípusok a főzőfazekak és a bográcsok.³²

A kiskundorozsma–vöröshomok-dűlői lassúkorongolt leletanyagban kivétel nélkül fazéktöredékek vannak: egy perem és három oldaltöredék [8. tábla 5–7; Kat. 23–25; 9. tábla 1; Kat. 15]. Szemrevételezés alapján soványításra kevés csillámos anyagot, zúzott kavicsot és samottot alkalmaztak, ezek mennyisége darabonként eltérő. Az edények vörösesbarna, barna színűek, fekete foltosak, ami arra utal, hogy oxidációs égetéssel készültek, enyhe felületi redukcióval. Teljes profilú edény nem ismert a leletanyagból, az egyetlen peremtöredék vízszintesen levágott, enyhén kihajló, átmérője 19 cm, amely az általános méretű lassúkorongolt fazekak közé sorolható [9. tábla 1; Kat. 15]. Az ilyen technikával készített edények díszítése változatos, jellegzetes a bekarcolt hullám- és egyenes vonalkötegek, valamint a különböző benyomkodott minták alkalmazása.³³ A kiskundorozsmai fazéktöredéket a perem alatt nyolc vonalból álló párhuzamos vonalköteggel, alatta rézsútos irányban sűrűn egymás mellé benyomkodott motívummal látták el [9. tábla 1; Kat. 15]. A két mintasort ugyanazzal a fésűs eszközzel alakíthatták ki. Ez egy népszerű díszítési kombináció, pontos párhuzama a lelőhely közvetlen közelében Kiskundorozsma–Kistemplomtanyán található meg,³⁴

²⁸ VADAY 1985, 29; VADAY 1989, 134.

²⁹ RÓZSA 2000, 88–89.

³⁰ SÓSKUTI 2010, 172; BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2010, 157–158.

³¹ WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2018, 137.

³² VADAY 1984.

³³ WALTER 2017, 36.

³⁴ VÖRÖS 1988, 13–14, 2. kép

távolabbról Szőreg–Homokbánya,³⁵ Földeák,³⁶ Nagymágocs–Paptanya,³⁷ Óföldeák–Ürmös³⁸ és Temesvár/Timișoara–Freidorf (Románia)³⁹ lelőhelyekről ismert. A szarmata kutatás a lasúkorongolt edények megjelenését a kerámiafajta első összefoglaló munkája óta⁴⁰ egységesen a 4. század végétől kezeli, a telepanyagokban megjelenő késő szarmata (késő császárkor-hun) kori lelettipusok és importtárgyak együttes előfordulására támaszkodva.⁴¹

5.3. Kézzel formált edények

A kézzel formált kerámia a legkorábbi időszaktól kezdve nyomon követhető a szarmata edényművességben. Ebből a kerámiafajtából főként fazekakat, fedőket és ritkábban tálakat készítettek kezdetleges technikai eljárással.⁴² Soványításra homokot, kavicsot és samottot, esetleg pelyvát használtak. Az edényeket egyenletlen hőmérsékleten égették ki, ezért felületük gyakran foltos, repedezett.⁴³ Az így készült edényeket valószínűsíthetően minden településen helyben állíthatták elő, mindennapi használat céljából.⁴⁴

A kiskundorozsmai kézzel formált kerámiaanyagot három fazéktöredék [7. tábla 4; Kat. 31; 9. tábla 2–3; Kat. 21–22], egy fedőtöredék [9. tábla 4; Kat. 17] és egy edény oldaltöredéke képviseli [8. tábla 4; Kat. 4]. Az edényeket apróra zúzott vagy durvára tört kavicssal, valamint samottal soványították. Ez utóbbi adalékanyag nagy szemcseméretű (5–10 mm), oxidált égetésű kerámiatöredékekből áll. Megfigyelhető, hogy a soványítóanyagok szemcséi az edények felületén repedésekkel körülvéve gyakran kiütköznek. Ennek oka az egyenletlen hőfokon történő égetés, melynek során az agyag a gyors vízvesztés miatt összehúzódik [9. tábla 2, 4; Kat. 2, 4]. Mindegyik töredék alapvetően barnára vagy vörösre égett, fekete foltos, ami főzőedényként való használatukra vagy másodlagos égetésre utalhat. A leletanyagban két olyan kézzel formált főzőfazék töredéke található, melyeknek egykori formáját meg lehetett határozni [9. tábla 2–3; Kat. 21–22]. Mindkét edény szűk szájú, enyhén öblösödő, tojásdad alakú fazekakhoz tartozik, amely egy általánosan elterjedt típus a szarmata korban.

A kézzel formált kerámia csoportjához tartozik a telepanyag egyetlen fedőtöredéke, amely egy nagyméretű, 26 cm peremátmérőjű darab, csonkakúpos vagy kónikus testű típusba sorolható [9. tábla 4; Kat. 17]. Párhuzamai az egész Alföld területén fellelhetők, a vöröshomok-dűlői lelőhely közvetlen közeléből Kiskundorozsma–Nagyszék⁴⁵ és Szeged–Kiskundorozsma–Tóth János dombja⁴⁶ szarmata telepek anyagában találhatóak meg. A késő szarmata telepeken általános tendenciaként megfigyelhető, hogy a kézzel formált kerámia

³⁵ MFM Irsz. 2002.22.4.

³⁶ PÁRDUZ 1941, XXXIII. tábla 10.

³⁷ KJM Irsz. 2014.4.539.

³⁸ MFM Irsz. 2010.28.5525.

³⁹ MARE et al. 2011, 171, Pl. XXXI. 28, 178, Pl. XXXVIII. 4.

⁴⁰ VADAY 1984.

⁴¹ A kerámiafajta keletkezéséről lásd bővebben WALTER 2017, 42–44.

⁴² SÓSKUTI 2010, 175.

⁴³ VÖRÖS 1992, 20.

⁴⁴ H. VADAY–VÖRÖS 1977, 104; VÖRÖS 1992, 20; SÓSKUTI 2010, 175.

⁴⁵ PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2004, 218, 1. kép 5.

⁴⁶ BALOGH–LÖRINCZY 2010, 32, 59. kép 7.

aránya csökken a többi kerámiatípushoz képest.⁴⁷ Ez kimutatható a kiskundorozsmai leletanyagban is, azonban szem előtt kell tartani, hogy a település nem teljesen feltárt.

5.4. Egyéb leletek: orsókarika, patics

A szarmata falvakban a nők mindennapi tevékenységének részét képezte a szövés-fonás. A textilmunka nyoma a kiskundorozsmai leletanyagban is megőrződött egy szürke, gyorskorongolt edény aljából kialakított orsókarika formájában [5. tábla 1; Kat. 29]. Az orsókarikák, orsógombok a kézi orsók részei, a fonás-szövés elengedhetetlen kellékei. A szarmata orsók régészeti adatok alapján valószínűsíthetően 20–35 cm hosszúak lehettek.⁴⁸ Fából készültek, egyik végükben szálvezető horog, másik végükön agyagkorong (orsókarika/orsógomb) volt. Ez utóbbi a funkció szempontjából fontos elem, mivel az orsón lévő nehezék lendítósúlyként szolgált, segítette az orsó pörgését, ezáltal növelte az eszköz forgásának sebességét. Minél nagyobb volt a röpsúly tömege, annál gyorsabban forgott az orsó.⁴⁹ A kiskundorozsmai orsókarika furata 1 cm, magassága 1,5 cm és átmérője 6,8 cm, méretadatait tekintve megfelel a korszak példányainak. A szarmata településeken általánosak a másodlagosan megmunkált, edényekből kialakított orsókarikák. Hasonló eszközök széles körben elterjedtek, ismertek például Tápé–Széntégláégető,⁵⁰ Tázlár–Templomhegy⁵¹ és Nagymágocs–Paptanya telepekről.⁵²

A leletanyagban egy vörösre égett tapasztástöredék is volt, amely a teleprészlet DNY-i sarkában feltárt földbemélyített épület maradványaként értelmezhető [5. tábla 2; Kat. 19]. Az ásatásvezető megjegyzése szerint az objektum felszínén több tapasztásdarabot szántottak szét,⁵³ közülük csak egy darab került a múzeumba. Elképzelhető, hogy a kiskundorozsmai településen egy sárral tapasztott, felmenő falú házzal kell számolnunk, amely gerendavázzal vagy oromfallal rendelkezhetett. Ez esetben, a régészeti és néprajzi párhuzamokat felhasználva, az épület fala földbeszúrt karók közötti vízszintes sövényfonású, agyaggal tapasztott lehetett. Ez a faltípus a legismertebb és legelterjedtebb a szarmata telepeken, ezért szűkebb keltezésre nem alkalmas.

6. Összegzés: a településrészlet keltezése

1960-ban Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlő feltárása során egy szarmata kori teleprészlet került napvilágra. A településobjektumokat egy földbemélyített épületrészlet, egy tűzhely és 5 tároló- és szemetesgödör képviselte. A leletanyag döntő hányadát szarmata edények töredékei alkották, melyek segítettek a településrészlet kronológiai helyzetének meghatározásában. A keltezés során egy-egy jellegzetes kerámiatöredék szolgált támpontként, így a fekete, fényezett, besímított kétfülű korsó vagy a fekete, polírozott hombár, melyek jellegzetes késő szarmata (késő császárkor-hun) kori darabok. Ezt a keltezést megerősíti a lassúkorongon

⁴⁷ KÓHEGYI–VÖRÖS 1992, 108; VÖRÖS 1992, 20; RÓZSA 2000, 92.

⁴⁸ PÓPITY 2015, 100; WALTER 2020, 146.

⁴⁹ PÓPITY 2015, 99–100.

⁵⁰ VÖRÖS 1992, I. tábla 3, VII. tábla 2, 8.

⁵¹ TJM ltsz. 2007.2.26.

⁵² KJM ltsz. 2014.4.117; 2014.4.954; 2014.4.956; 2014.4.1401; 2014.4.1612; 2014.4.1631.

⁵³ BÁLINT 1963, 92.

formált kerámia megjelenése is. A kiskundorozsmai telep életének ideje így a késő szarmata korra tehető, a 4. század végétől az 5. század közepéig keltezhető. A leletanyag párhuzamait a hasonló időszakra datálható dél-alföldi telepeken találjuk meg.

IRODALOM

- BALOGH–LÖRINCZY 2010 = Balogh Cs. – Lőrinczy G.: Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszán, Pusztaszertől Algyőig. In: *Pusztaszertől Algyőig*. Szerk.: Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch II.] Szeged 2010, 9–147.
- BÁLINT 1963 = Bálint A.: Kiskundorozsma–Vöröshomok dűlői leletek. *MFMÉ* 1963 (1963), 91–100.
- BENEDEK–PÓPITY–SÓSKUTI 2017 = Benedek A. – Pópity D. – Sóskuti K.: Késő szarmata telep-részlet a Makót elkerülő út területéről (M43, 29. lelőhely). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 151–174.
- HAJDÚ et al. 1997 = Hajdú Zs. – M. Nepper I. – Sz. Máthé M. – Raczkó P. – Kriveczy B. – Csányi M. – Tárnoki J.: Polgár–Kengyel-köz szarmata település a III-IV. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczkó P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 106–109.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 1992 = Köhegyi M. – Vörös G.: 3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged–Algyőn. *MFMÉ* 1989/90–1 (1992), 63–116.
- KULCSÁR–MÉRAI 2011 = Kulcsár, V. – Mérai, D.: Roman or Barbarian? Provincial Models in a Sarmatian Pottery Center on the Danube Frontier. In: *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe*. Eds.: De Sena, E. C. – Dobrzanska, H. [BAR International Series 2236] Oxford 2011, 61–80.
- MARE et al. = Mare, M. – Tănase, D. – Draşovean, F. – Susi, el G. – Gál, S. Sz.: *Timișoara–Freidorf. Cercetările arheologice preventive din anul 2006*. Cluj-Napoca 2011.
- PÁRDU CZ 1939 = Párducz M.: Római kori telep Makó mellett. *Dolg* 15 (1939), 133–145.
- PÁRDU CZ 1941a = Párducz M.: A szarmata kori emlékei Magyarországon I. [ArchHung 25.] Budapest 1941.
- PÁRDU CZ 1941b = Párducz M.: Szarmata kori telep és temető Földeákon. *Dolg* 17 (1941), 90–107.
- PÁRDU CZ 1959 = Párducz M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11 (1959), 309–398.
- PINTYE–SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2004 = Pintye G. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: A kiskundorozsma–nagyszéki szarmata település legkésőbbi fázisa (Előzetes jelentés). *MKCsM* 2003 (2004), 215–234.
- PÓPITY 2015 = Pópity D.: Horogra akadva – Egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál. In: *Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet*. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 97–118.
- RÓZSA 2000 = Rózsa Z.: Késő szarmata telep-részlet Orosháza északi határában. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája 10*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 79–124.

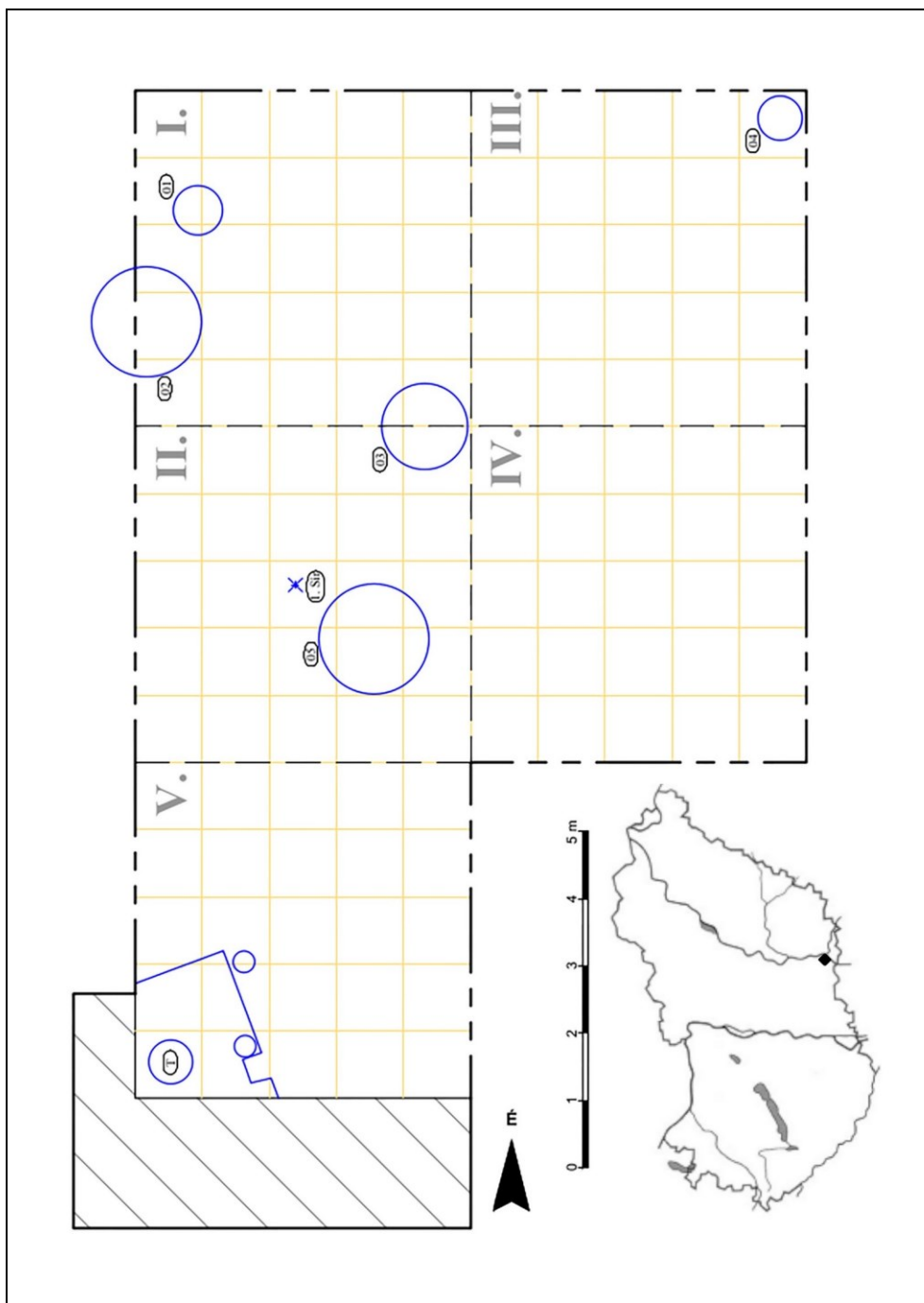
- SÓSKUTI 2010 = Sóskuti K.: Szarmata településleletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszáról, Pusztaszertől Algyőig. In: *Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán.* [MFMÉ–MonumArch II.] Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 2010, 171–193.
- SZALONTAI–TÓTH 2000 = Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Szeged–Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 10. konferenciája.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–78.
- SZALONTAI–TÓTH 2003 = Szalontai Cs. – Tóth K.: Szeged–Kiskundorozsma-Nagyszék II. (26/72. M5 Nr. 34. lelőhely). In: *Úton – útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán.* Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 69–81.
- H. VADAY–VÖRÖS 1977 = H. Vaday A. – Vörös I.: Szarmata telep Bánhalma határában. *ArchÉrt* 104 (1977), 98–105.
- H. VADAY 1984 = H. Vaday A.: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. *MFMÉ* 1980–81/1 (1984), 31–42.
- H. VADAY 1985 = H. Vaday A.: A bagi lelet. Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. *ArchÉrt* 112 (1985), 25–36.
- H. VADAY 1989 = H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok.* [Antaeus 17–18.] Budapest 1989.
- VADAY 1996 = Vaday, A.: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. In: Vaday, A. – Bartosiewicz, L. – Berecz, K. – Choyke, A. M. – Medzihradzsky, Zs. – Pusztai, S. – Székely, B. – Vicze, M. – Vida, T.: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133. (Békés County Microregion).* Ed.: Bökönyi, S. [Archaeolingua 2.] Budapest 1996, 51–305.
- VÖRÖS 1988 = Vörös G.: Késő szarmata edénylelet Kiskundorozsma–Kistemplomtanya lelőhelyről. *MFMÉ* 1987/1 (1988), 11–23.
- VÖRÖS 1992 = Vörös G.: Késő szarmata falu emlékei Tápé–Szentégláégető lelőhelyről. *MFMÉ* 1991–92/1 (1992), 11–30.
- WALTER 2017 = Walter D.: Sándorfalva–Eperjes késő szarmata település csillámos anyaggal soványított kerámiaanyagának elemzése. *AUSZ Acta Iuvenum* 3 (2017), 33–59.
- WALTER–FINTOR–SKULTÉTI 2018 = Walter D. – Fintor K. – Skultéti Á.: A sándorfalva–eperjesi késő szarmata kavicsos-csillámos kerámia soványítóanyagának előzetes petrográfiai vizsgálata. *MFMÉ Új folyam* 4 (2018), 133–157.
- WALTER 2020 = Walter D.: Előzetes beszámoló a Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhelyen végzett szarmata temető feltárájáról. In: *Párduc III. Konferencia Párducz Mihály (1908-1974) emlékére.* Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 8.] Szeged–Nyíregyháza 2020, 135–152.
- Sz. WILHELM 2017 = Sz. Wilhelm G.: Késő szarmata kori településrészlet Makó–Mikócsa-dűlő (M43 31.) lelőhelyén. In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárássai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok.* Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 257–324.

DOROTTYA WALTER

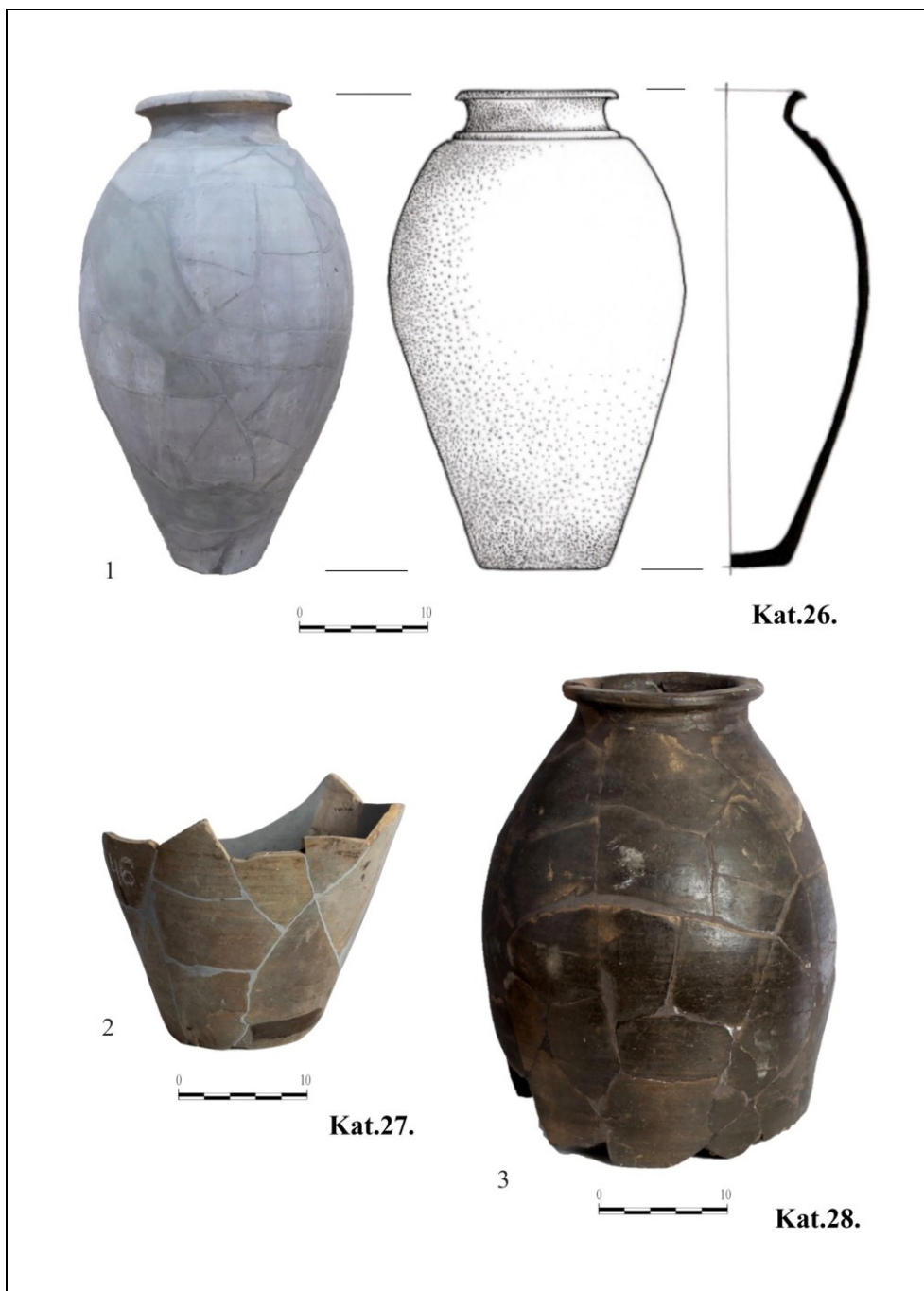
A Late Sarmatian settlement part at the Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlő site

The Late Sarmatian Age site presented in the study is located southwest of the town of Kiskundorozsma, in Csongrád-Csanád County, on the southern part of the Great Hungarian Plain. In January of 1960, there was a rescue excavation in Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlő carried out by the Móra Ferenc Museum of Szeged and led by Alajos Bálint. Excavations covered a 125 sq.m large territory. During the seven days of fieldwork, a grave from the Hungarian Conquest Period and a Late Sarmatian settlement part were found. Alajos Bálint published an article about the Conquest Period-grave and the Late Sarmatian features, but the complete settlement has not been published yet.

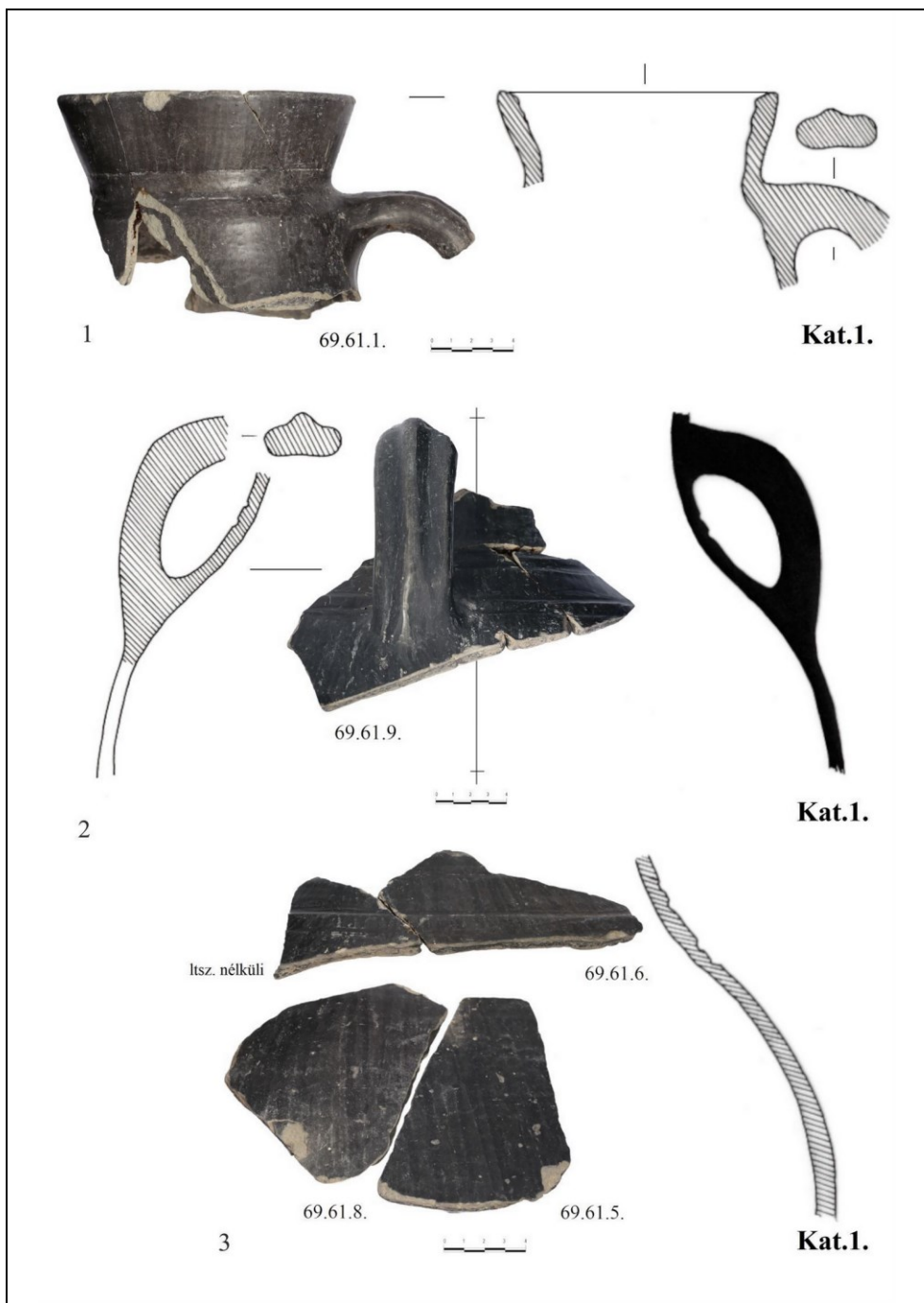
The study focuses on the Late Sarmatian settlement. At the settlement of Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlő a building, an oven, and five storage pits were discovered. Most of the finds were pottery fragments: a total of 38 pieces came to light, among them pieces of storage vessels, jugs, bowls, and pots. Most of them were wheel-made, some belonged to pots made on the slow wheel or by hand. Sand, grits, and mica were used as a tempering material. Most of the finds are characteristic Late Sarmatian types (storage vessels, jugs, and slow wheel pots), according to this, the settlement can be dated to the period between the end of the 4th and the beginning of the 5th century.

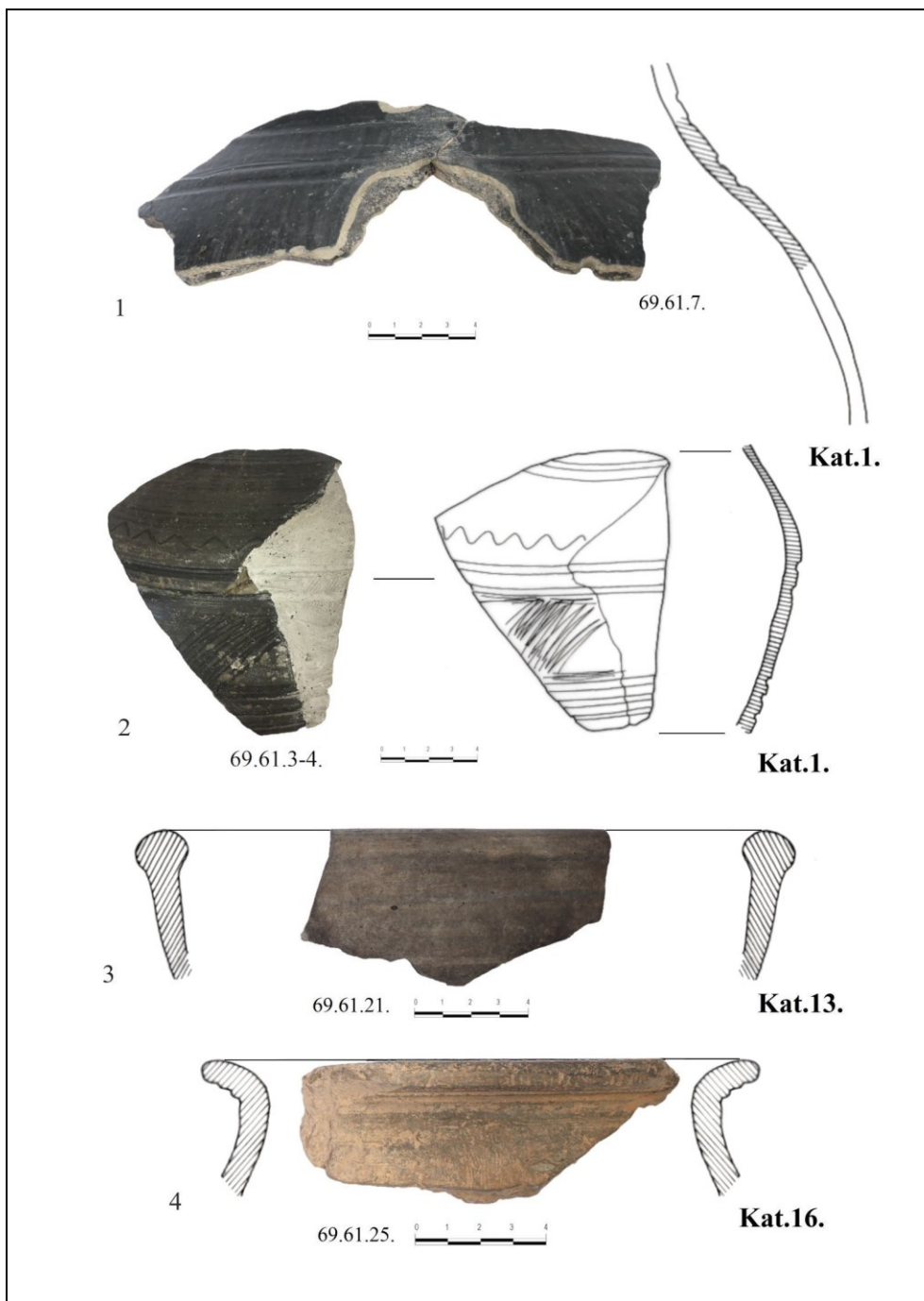
1. tábla: Kiskundorozsma–Vöröshomok-dűlő szarmata kori településrészletének felszíni összesítő térképe (MFM Rég. Ad. 160-1976)

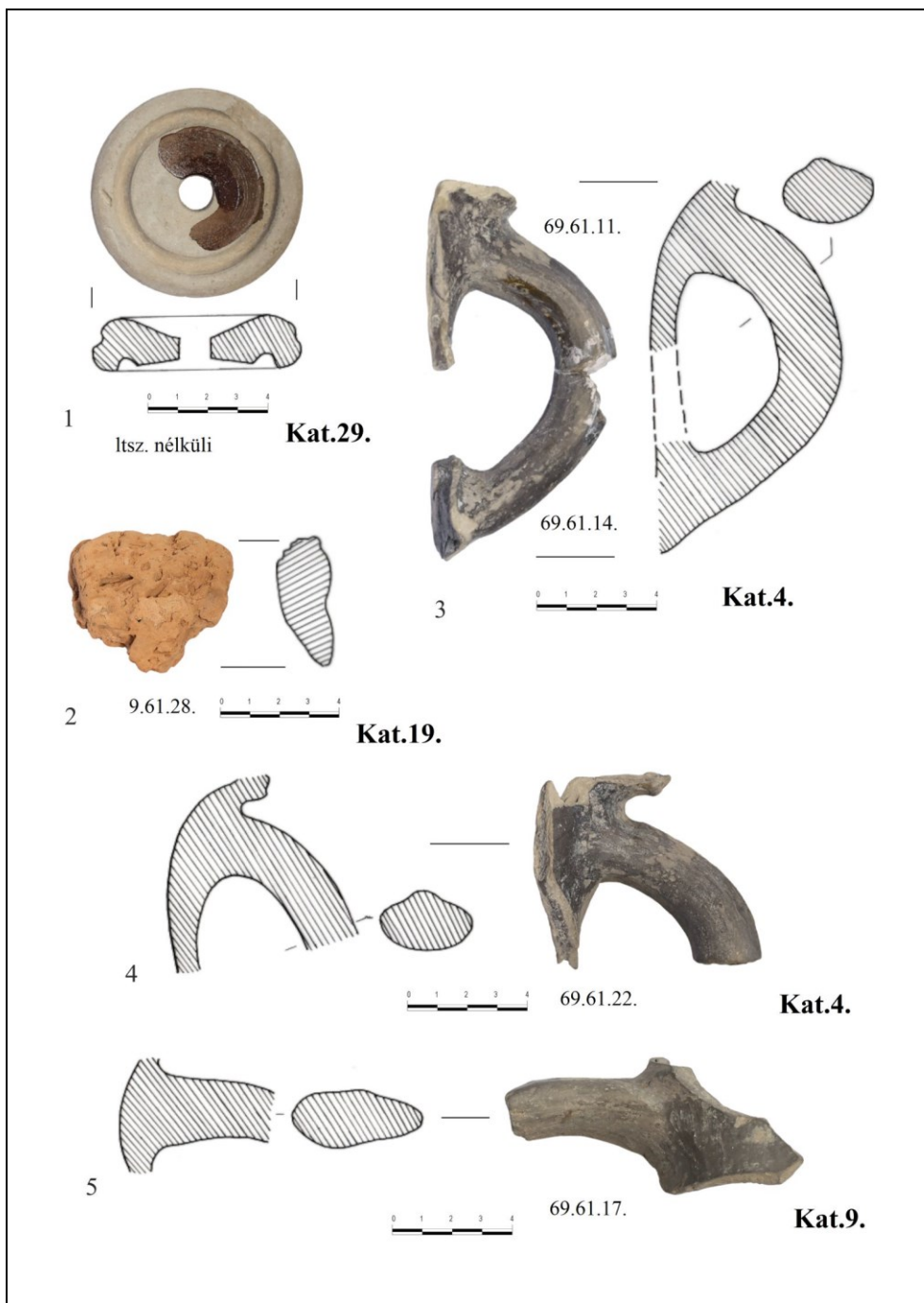
2. tábla: Gyorskorongolt hombárok
(Fotó: Linczer-Kató Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

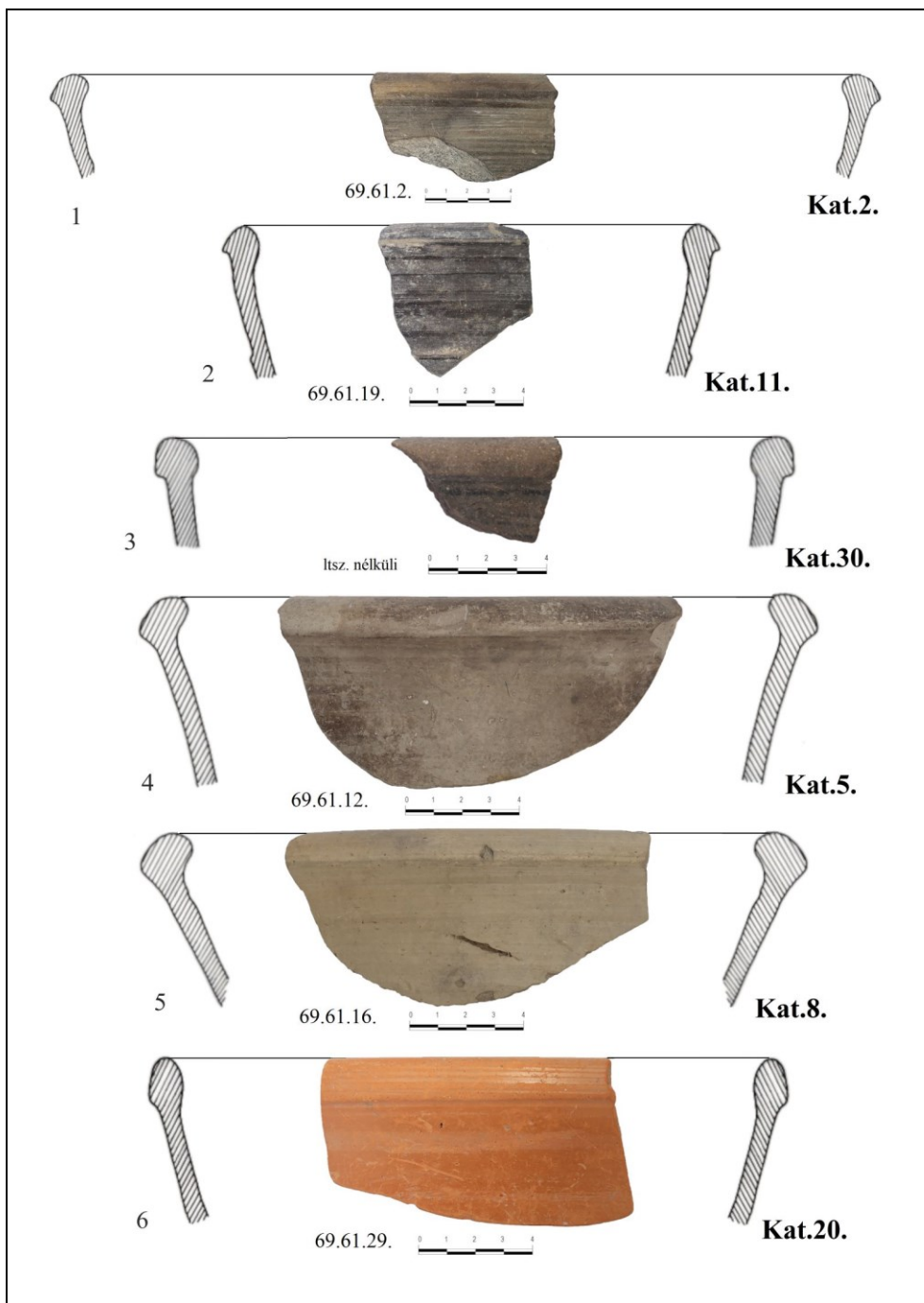
3. tábla: 1.: Kétfülű korsó peremtöredéke; 2.: Kétfülű korsó fültöredéke; 3.: Kétfülű korsó oldaltöredékei (Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

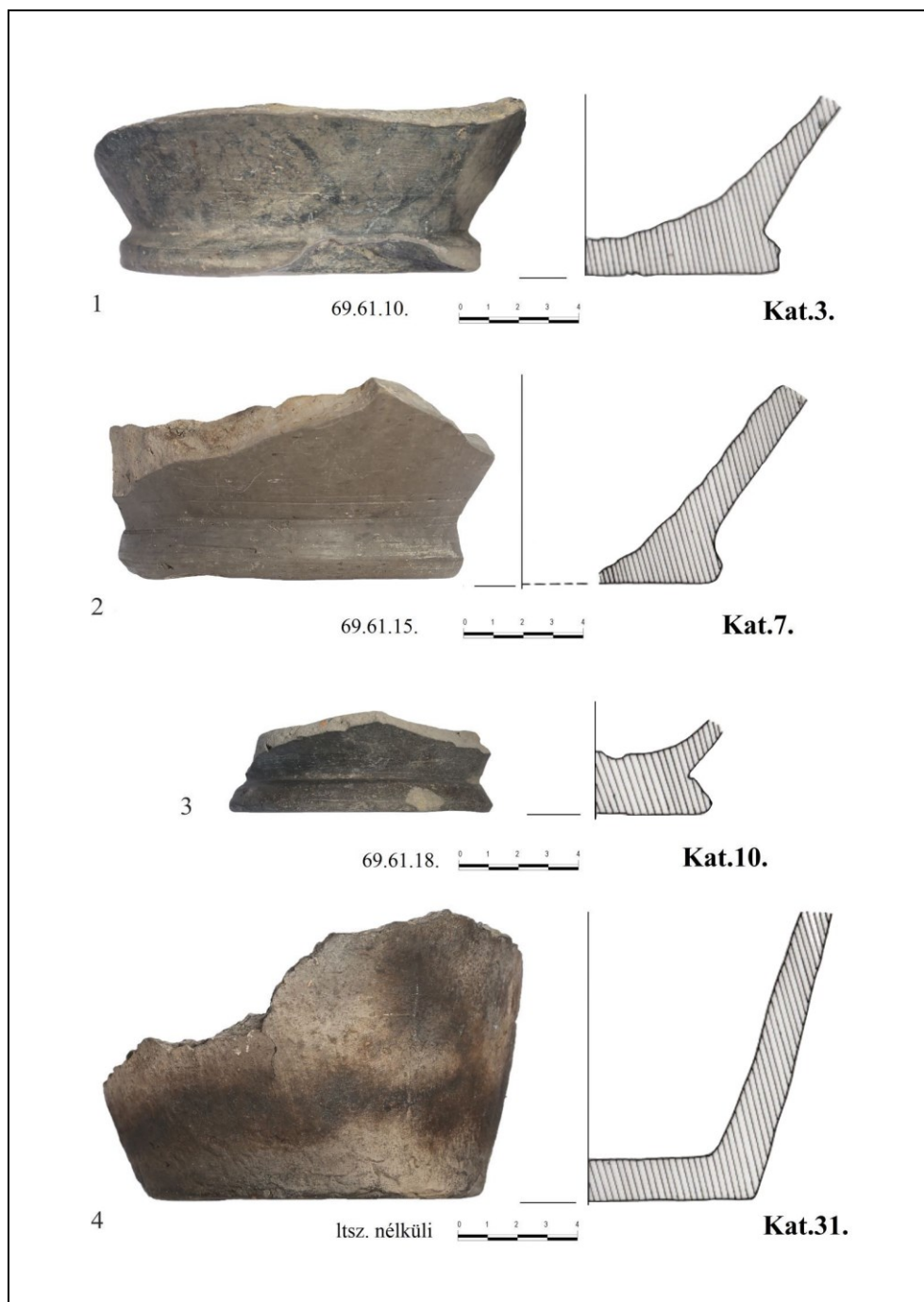
4. tábla: 1–2.: Kétfülű korsó oldaltörédei; 3.: Tál peremtöréde; 4.: Hombár peremtöréde (Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

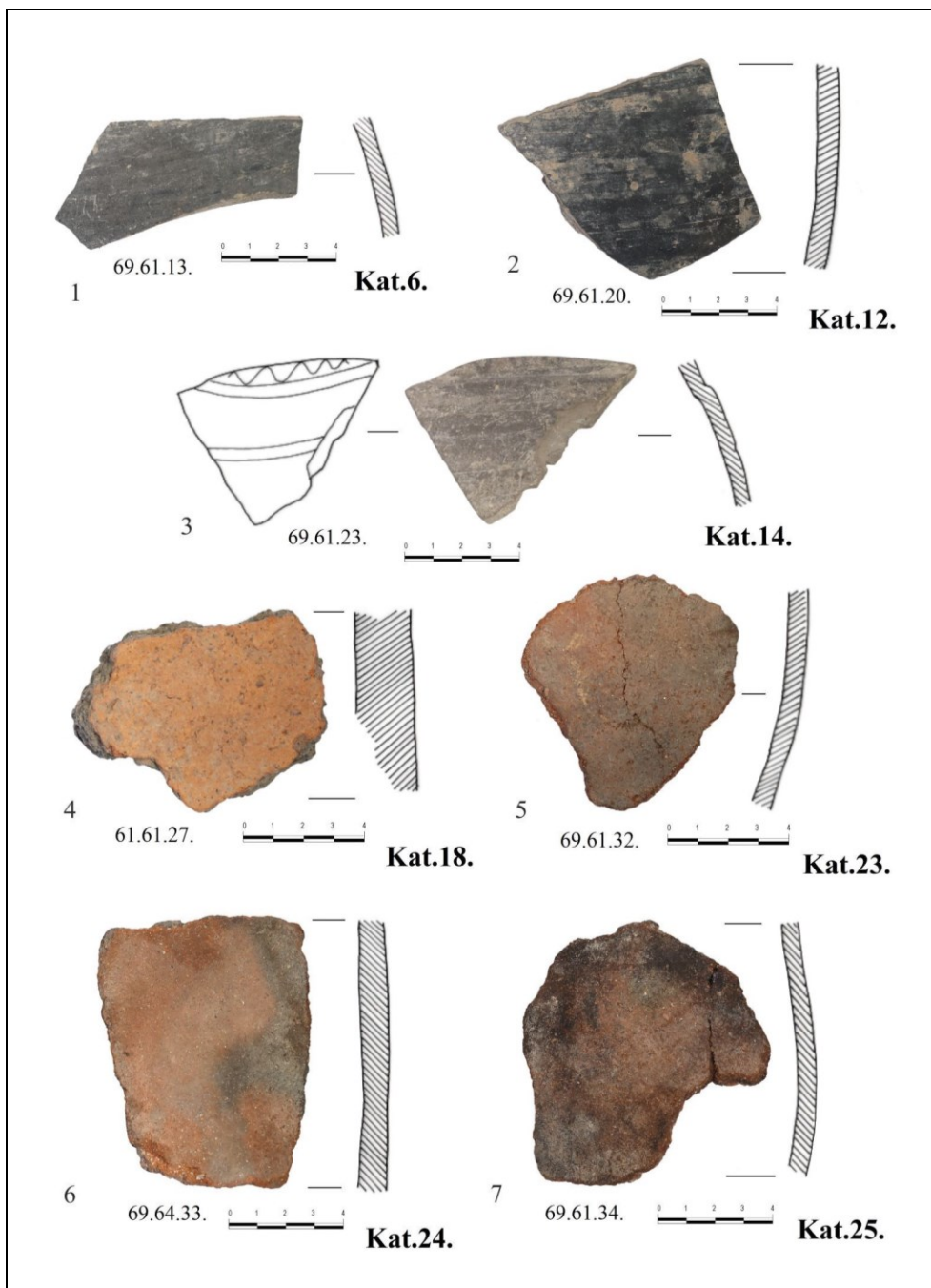
5. tábla: 1.: Orsókarika; 2.: Patics; 3–4.: Fültöredékek
(Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

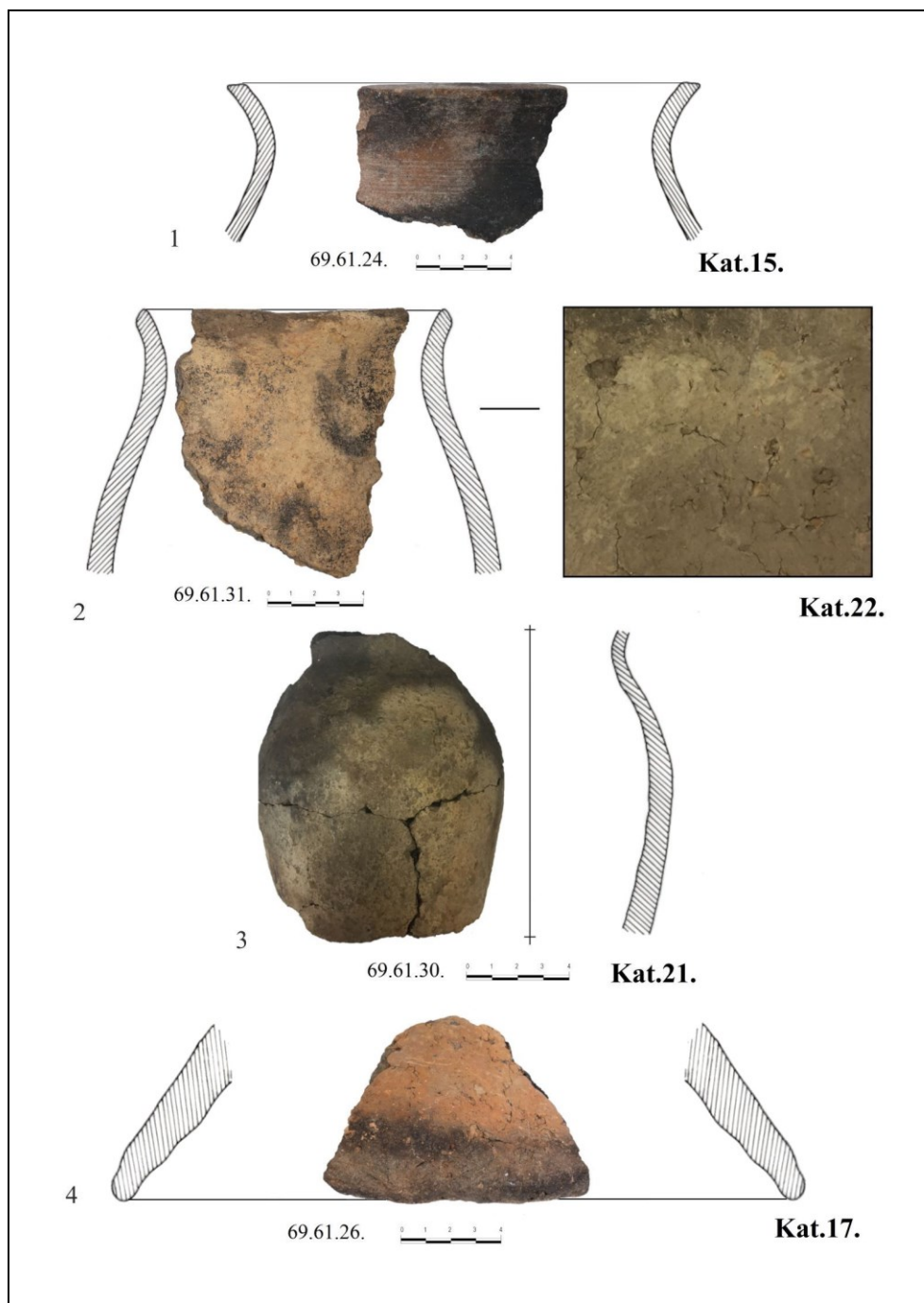
6. tábla: 1–6: Gyorskorongolt táltöredékek
(Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

7. tábla: 1–3.: Gyorskorongolt edényaljak; 4.: Kézzel formált edényaljak
(Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

8. tábla: 1–3.: Gyorskorongolt edények oldaltöredékei; 4.: Kézzel formált edények oldaltöredékei; 5–7.: Lassúkorongolt edények oldaltöredékei
(Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

9. tábla: 1.: Lassúkorongolt fazéktöredék; 2–3.: Kézzel formált fazéktöredékek; 4.: Kézzel formált fedőtöredék (Fotó: Linczer-Katkó Izabella, rajz: Czabarka Zsuzsanna)

A nagykamarási avar kori temetőrészlet

1. Bevezetés¹

Buday Árpád és Banner János munkásságának köszönhetően 1924-ben létrejött a szegedi Régészeti Intézet. Az alapítók további tevékenysége során egy szinte minden régészeti korszakot felvonultató tangyűjtemény jött létre, amely közel 11 000 tárgyat tartalmazott. A régészeti tár leletanyagának többsége azonban az intézet saját ásatásaiból, terepbejárásaiból származott, amelyek nagyrészt a mai Békés és Csongrád-Csanád megye területén folytak 1925-től. A történelem viharainak következtében mára csak 72 lelőhely anyaga maradt meg: jó, töredékes vagy azonosíthatatlan állapotban.² A tangyűjtemény revíziója során kiderült, hogy a megmaradt avar kori leletanyag igen csekély, többsége a nagykamarási temetőhöz köthető. Ez az anyag jelenleg is az SZTE Régészeti Tanszékének gyűjteményében található.³ A revíziós munkálatok végzése közben fogalmazódott meg a leletanyag és a temetőrészlet részletesebb vizsgálatának és elemzésének gondolata az avar kor kutatásának új eredményeinek felhasználásával. Jelen munkámban a feltárt temetőrészlet új elemzését tűztem ki célul, amely felöleli a temetkezési szokások, viseleti elemek és mellékletek témakörét is. Az embertani anyag részletes elemzésére a dolgozat terjedelmére való tekintettel nem térek ki.

2. Kutatástörténet

1926. augusztus 16–28. között a József főherceg tulajdonát képező bánkúti/kisjenői⁴ uradalomhoz tartozó Nagykamárás község belterületén végzett ásatást a szegedi egyetem Régészeti Intézete.⁵ Banner János 27 sírt tárt fel, azonban a település lakosainak elbeszélései szerint már korábban is találtak temetkezéseket ezen a területen. Az ásató régész az egykori

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Pintér-Nagy Katalinnak (egyetemi adjunktus, SZTE BTK Régészeti Tanszék) folyamatos szakmai támogatásáért és tanácsaiért, melyek nélkül jelen munka nem készülhetett volna el. Továbbá köszönettel tartozom Marcsik Antóniának (nyugalmazott egyetemi docens, SZTE TTIK Embertani Tanszék) az embertani anyag feldolgozásában és értékelésben nyújtott segítségéért, Walter Rékának (Camelot Photo) a tárgyfotók és a képtáblák gondos elkészítéséért és szerkesztéséért, Nagy Zsolt Dezsőnek (régész, DJM) és Jámor Csabának (könyvtáros, DJM) a szakmai anyagok hozzáférhetőségének biztosításáért a pandémias helyzet alatt.

² PINTÉR-NAGY 2017a, 22.

³ SAJTI 2019, 8; FARKAS et al. 2020, 36–39.

⁴ Az II. és III. katonai felmérésen (<https://mapire.eu/hu/map>) kisjenői uradalomként szerepel a terület, Banner viszont bánkúti uradalomnak nevezi (BANNER 1927, 141; BANNER 1990, 67).

⁵ BANNER 1927, 141–142; BANNER 1990, 67–68.

temetőnek csak egy részét tudta megmenteni. A korábban felszínre került tárgyakat a környék lakóitól szőrványleletként gyűjtötték be.⁶

A temető feltárásának eredeti dokumentációja sajnos nem maradt fenn, így a *Dolgozatok* 1927-es kiadványában publikált elemzés szolgáltatja a legtöbb és legrészletesebb információt.⁷ A régészeti gyűjtemény leltárkönyve szintén elsődleges adatokat tartalmaz, ugyanis tételesen, síronként felsorolva olvasható a temető tárgyainak listája.⁸ Mindemellett közvetett adatok nyerhetők az ásató visszaemlékezéseiből is.⁹ A levéltári kutatások sikertelennek bizonyultak a lelőhelyet illetően. Az egykori intézet iratanyaga között a nagykamarási ásatás évében semmilyen feljegyzés, adat, irat nem található a feltáráshoz kapcsolódóan.¹⁰

A temetőrészlet embertani anyagának első vizsgálatát Krecsmárik Endre végezte el, melynek eredményeit szintén a *Dolgozatok* 1927-es kiadványában tette közzé.¹¹ Véleménye szerint a nagykamarási sírok elhunytjai az értékelhető állapotú koponyák,¹² a mellékletek és a temetkezési szokások alapján avarok voltak.¹³

A 2002-ben kiadott avar kori lelőhelyeket felgyűjtő kataszterben (ADAM) a temetőrészletre vonatkozó információkat Medgyesi Pál foglalta össze.¹⁴ Bende Livia 2006-ban megvédett doktori dolgozatában a Körös–Tisza–Maros-vidéken elhelyezkedő, az avar kor második felére keltezhető temetőket gyűjtötte fel és vizsgálta azokat a temetkezési szokások szempontjából. Munkájában feldolgozta a nagykamarási temetőt is,¹⁵ azonban a leletanyagot nem volt lehetősége megvizsgálni. A rendelkezésre álló embertani anyagot (1–2., 5–6., 9., 14., 25. sír) Marcsik Antónia antropológus újra megvizsgálta.¹⁶ Bende a nagykamarási temetőt a 7. század utolsó harmadára, 8. század első felére keltezte.¹⁷

Az 1950-es években, az intézet megszűnése után a tangyűjtemény méltatlan körülmények közé került, végül a szegedi Móra Ferenc Múzeumba szállították át a nagykamarási anyaggal együtt. 2015-ben a leletek újra a szegedi egyetem Régészeti Tanszékének kezelésébe kerültek.¹⁸ Ezt követően 2016-ban megkezdődött a leletek revíziója, ami kiindulási alapot adott a jelen dolgozat számára is. A rendelkezésünkre álló források, leltárkönyvek adataiból kiderül, hogy az idők során számos lelet eltűnt, megsemmisült vagy azonosíthatatlanul töredékes állapotba került. Mindemellett szerencsére vannak olyan leletek is, amelyek túléltek a történelem viharait, és ma is a régészeti gyűjtemény részét képezik.¹⁹

⁶ BANNER 1927, 142.

⁷ BANNER 1927, 141–156. A nagykamarási temető elemzése duplum kiadásban megjelent a Csanádvármegyei Könyvtár 10. kötetében is (BANNER 1927b, 3–18).

⁸ SZTE RT R Gy. Ltk.; SZTE RT R Gy. Ltsz. 7540–7621.

⁹ BANNER 1990, 68–69.

¹⁰ MNL CsML VIII. 16. 1. doboz.

¹¹ KRECSMÁRIK 1927, 160–165.

¹² A koponyákon kívül a csontvázak többi részét nagy valószínűséggel nem szedték fel. Erre utaló leírás, leltárkönyvi bejegyzés nincs (SZTE RT R Gy. Ltsz. 7543, 7544, 7547, 7559, 7565, 7581, 7588, 7612, 7617).

¹³ KRECSMÁRIK 1927, 160–165.

¹⁴ MEDGYESI 2002, 253; <http://www.arpad.btk.mta.hu/adatbazisok>

¹⁵ A temető sírleírásait átdolgozva és javítva tette közzé (BENDE 2017, 37–38).

¹⁶ BENDE 2017, 37, 55. lábjegyzet. Az újabb embertani értékelést lásd SAJTI 2019, 53–59.

¹⁷ LÖRINCZY 2017, 479.

¹⁸ PINTÉR-NAGY 2020, 10.

¹⁹ SAJTI 2019, 8–9.

3. Földrajzi elhelyezkedés

Nagykamarás község a mai Békés megye DK-i részén, Gyulától 35 kilométerre, Békéscsabától 40 kilométerre helyezkedik el [1. tábla 1]. A leletmentő ásatást az akkor még Arad megyéhez tartozó településen végezték el. A temető a község belterületének északi részén fekvő, K–Ny-i irányú földhátan, a Száraz-ér egykori mellékágától 1300 méterre északra található.²⁰

4. A temetőtérkép problematikája

A temetőrészlet értékeléséhez nélkülözhetetlen adatokat szolgáltathat a temetőtérkép, amelyvel kapcsolatban felmerült néhány probléma. Az elemzés során az eredeti, 1927-es publikációban közölt változatra támaszkodhatunk, amelyet Buday György készített [1. tábla 2]. Buday feltehetőleg Banner ásatási feljegyzései, rajzai alapján készítette el a temetőtérképet. Ennek ellenére Banner közleménye és a Buday által készített térkép között néhol eltérések figyelhetők meg a tájolás tekintetében (3–4., 17., 18. sír). A leírás és a térkép eltéréseire Kovrig Ilona hívta fel az ásató figyelmét. A 3–4., 17., 18. sírok esetében Buday felcserélte a keleti és nyugati égtájakat.²¹ Bende Lívია azonban már helyesen közölte az égtájakat a Körös–Tisza–Maros-vidéki temetők feldolgozása során.²²

5. Temetkezési szokások

5.1. Tájolás

Az égtájak és a sírok elhelyezkedésének tisztázását követően megállapítható a nagykamarási sírok valódi tájolása. Ezek alapján a leggyakoribb tájolás NyÉNy–KDK volt (18 sír). Az ÉÉNy–DDK-i és az ÉNy–DK-i irányítás 3-3 esetben, a Ny–K-i, a DDK–ÉÉNy-i és a DDNy–ÉÉK-i irányítás mindössze 1-1 sírnál figyelhető meg.²³ A NyÉNy–KDK-i tájolás túlsúlya miatt Bende Lívია a Körös–Tisza–Maros-vidéki temetők vizsgálata során a nyugat felé húzó tájolási csoportba sorolta a nagykamarási temetőt. A Bende által elemzett temetők adatai rámutattak, hogy az avar kor második felében a Körös–Tisza–Maros-vidéken és a Tiszántúlon az ÉNy–DK-i irány bír vezető szereppel, illetve a Ny felé húzó tájolás a dominánsabb.²⁴

²⁰ BENDE 2017, 37; SÁJTI 2019, 9.

²¹ Banner visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy újra elkészítették a temető térképét, azonban bővebb információt nem adott róla (BANNER 1990, 68–69). Valószínűleg ez az újabb térkép sem maradt fenn.

²² BENDE 2017, 37–38.

²³ BENDE 2017, 37–38.

²⁴ A Bende által nyugati csoportba sorolt további temetők: Székkutas–Kápolnadülő; Szentés–Berekhát, Farkas-tanya I.; Orosháza–Béke Tsz; Gyula–483. lh.; Szentés–Berekhát, Farkas-tanya II.; Tápé–Lebő–Kishomokos (BENDE 2017, 252).

5.2. A sírgödrök kialakítása és méretei

Bende Livia gyűjtése szerint, hasonlóan az Avar Kaganátus többi területéhez, a Körös–Tisza–Maros-vidéken is az aknasírok előfordulása a leggyakoribb.²⁵ Megállapítását a nagykamarási temetőrészlet temetkezései is alátámasztják, ugyanis a 27 sírból 26 esetben (1–16., 18–27. sír) aknasírokat azonosítottak a feltárás során.²⁶ A 17. temetkezés Banner leírása alapján fülkesírként értelmezhető.²⁷ A váz koponyája 190 cm mélységben, míg lábai 236 cm mélyen helyezkedtek el. Banner a sírleírásában megjegyzi, hogy az egész váz ferdén feküdt. A sírről fénykép is készült,²⁸ amelyen látható, hogy a váz lábai valóban mélyebben helyezkedtek el. Ez a fülkesír a temető leggazdagabb női temetkezését rejtette.²⁹

A sírok hosszúság- és szélességadatai igen hiányosak. A rendelkezésre álló számadatok alapján szélességük általánosságban 50–90 cm, a hosszúságuk 165–200 cm között határozható meg.³⁰ A sírok mélysége viszont egy temetkezés (27. sír) kivételével minden esetben megállapítható.³¹ A felnőtt sírok átlag mélysége 151,3 cm, a gyermeksíroké 180 cm. A legsekélyebb férfisír 135 cm (7. és 15. sír), míg a legmélyebb 195 cm (5. sír). A női temetkezések közül a legsekélyebb 60 cm (6. sír), a legmélyebb pedig 213 cm (17. sír) volt. A legsekélyebb gyermeksírről 140 cm (13. sír) mélységű volt, míg a legmélyebb 220 cm (24. sír).³² A temetőrészlet három sírjánál (6., 22., 23. sír) figyelhető meg a sekély mélység,³³ melyek közül kettőből nem kerültek elő leletek (22., 23. sír).³⁴ Banner János feltételezése szerint ezek a temetkezések nem egykorúak a többi sírral.³⁵ A szóban forgó sírok azonban a temetőrészlet többi sírja között helyezkednek el, nem egy csoportban találhatók, és nem is bolygattak meg más temetkezéseket. A kérdés vizsgálata végett további szempont lehet a sírok tájolása. A 22. és 23. sír tájolása ÉNy–DK-i, míg a 6. sír NyÉNy–KDK irányú. Bende Livia Körös–Tisza–Maros-vidéki kutatásai során azonban kimutatta, hogy az avar kor második felében az ÉNy–DK-i irány lett meghatározó.³⁶ Úgy gondolom, hogy a 6., a 22., és a 23. sír szintén az avar korra keltezhető, és ehhez a közösséghez tartozhattak, továbbá lehetségesnek tartom, hogy a sekély mélység és a leletmentesség oka az időjárási tényezőkben³⁷ és esetleg a társadalmi/közösségi szerepben keresendő.

Felmerül a kérdés, hogy a sírmélység kapcsolatban állhat-e az elhunyt rangjával, társadalmi helyzetével. A kérdés megválaszolásához érdemes szemügyre venni a férfi- és

²⁵ Bende 2017, 255.

²⁶ Banner 1927, 152.

²⁷ Banner 1927, 152; Bende 2017, 38.

²⁸ Banner 1927, 153.

²⁹ A sírban talált leletanyag (fülbevaló, szemesgyöngyökből álló nyaklánc, vascsat, vaskés) általánosnak tekinthető (Banner 1927, 152; Bende 2003, 310; Bende 2017, 38, 272).

³⁰ Banner 1927, 155.

³¹ A 27. sírt a munkások bolygatták meg, Banner már nem tudta felvenni a hiteles adatokat (Banner 1927, 155).

³² Banner 1927, 154–155.

³³ 6. sír: 60 cm, 22. sír: 90 cm, 23. sír: 95 cm (Banner 1927, 146, 153–154).

³⁴ A 6. sírban egy késpenge volt az elhunyt mellkasán, más melléklet, viseleti elem nem került elő (SZTE RT RGy. Ltsz. 7566). A másik két sírban (22., 23. sír) semmilyen marandó tárgy nem került felszínre. A leltárkönyvben és Banner 1927-es publikációjában melléklet nélküli sírokként vannak megjelölve (Banner 1927, 146, 153, 154; SZTE RT RGy. Ltk.).

³⁵ Banner 1927, 155.

³⁶ Bende 2017, 252.

³⁷ Például talajvíz, fagy (Bende 2017, 255–256).

gyermeksírokat is. A 7. sír volt a leggazdagabb férfitemetkezés (135 cm), viszont a legmélyebbnek az 5. férfisír (195 cm) bizonyult. Mindkét sírban volt veretes öv, azonban a 7. sír elhunytja a maradandó mellékletek és a lószerszamos temetkezés alapján valamivel előkelőbb lehetett. A gyermeksírok esetében megfigyelhető, hogy a 220 cm mélységű 24. sír elhunytja gyöngynyakláncot viselt, míg a sekélyebb (140 cm) 13. sír vázának mindössze egy kése volt. A női- és gyermeksírok alapján felmerülhet, hogy a temetkezés mélysége és az elhunyt társadalmi rangja között kapcsolat van, azonban ezt az elgondolást a férfisírok megcáfolják.

5.3. A vázak helyzete és a sírba helyezés módja

Nagykamaráson az elhunytak többségét hanyatt, nyújtott pozícióban helyezték végső nyugalomra.³⁸ Banner János közlése szerint két sír kivételével koporsó nélküli temetkezések figyelhetők meg.³⁹ Az 5. és a 15. temetkezés halottait, a sírokban talált koporsókapcsok alapján, koporsóban helyezhették örök nyugalomra. Az 5. sírban a koponya és a lábszárak mellett 2-2 ácskapcsot [2. tábla 1, 4] figyelt meg az ásátó. A kapcsok elhelyezkedése alapján Banner egy láda alakú koporsót feltételezett, amelynek méretét 50×170 cm körülire becsülte. A 15. sírban a csontváz medencéjének két oldalánál került elő 1-1 ácskapocs.⁴⁰ A temetkezésekről sajnos sem rajz, sem fotó nem készült, így a vas ácskapcsok pontos helyét nem lehet megállapítani. A 7. sír esetében a váz felett 25 cm-rel lószerszámzat (kengyelek, hevedercsat, csikószabla, szíjveretek) került felszínre.⁴¹ A váz és a lószerszámok közötti távolságot figyelembe véve felmerül a lehetőség, hogy egy ácsolt deszkakoporsóra helyezték a tárgyakat a temetés során.

A koporsóhasználatra utalhatnak a famaradványok, a koporsókapcsok és a föld elszíneződése is. Közvetett bizonyíték lehet a karok testhez szorított vagy éppen eltartott helyzete, a felhúzott vállak és a koporsón belüli csontelmozdulások. A Bende által vizsgált avar temetkezések kevesebb mint felénél figyelték meg a koporsó használatára utaló közvetlen vagy közvetett nyomokat. Az előkerült koporsóvasak nagy többsége ácskapocs alakú. A temetkezések során ácsolt ládakoporsókat és ácskapoccsal rögzített deszka- és rönkkoporsókat is használhattak.⁴² A nagykamarási temetőben az 5. és 15. temetkezés során ácskapoccsal ellátott koporsóba helyezték az elhunytakat. Banner egyéb koporsóra utaló jelet nem jegyzett le. Az ásátó régész leírásaiból arra következtettek, hogy deszka- és rönkkoporsókat egyaránt használhattak az említett temetkezéseknél, hiszen mindkét esetben elegendő lehet néhány ácskapocs a fedél rögzítésére.⁴³

A 4. sír vázának leírása során Banner megjegyezte, hogy a váz térdei feltűnően szorosan helyezkedtek el egymás mellett.⁴⁴ A 12. sír fényképén megfigyelhető, hogy a karok szorosan a törzs mellett helyezkednek el, a térdek viszonylag közel vannak egymáshoz, a lábfejek

³⁸ BANNER 1927, 155.

³⁹ BANNER 1927, 155.

⁴⁰ BANNER 1927, 149–150.

⁴¹ BANNER 1927, 148.

⁴² BENDE 2017, 275.

⁴³ BENDE 2017, 276–277.

⁴⁴ BANNER 1927, 145.

pedig jobbra néznek.⁴⁵ A 17. temetkezés esetében a fénykép minőségétől eltekintve észrevehető, hogy a jobb kar szorosan a bordák és a medence mellett helyezkedik el (a bal kar helyzete nehezen kivehető), továbbá a jobb kulcsont lefelé néz, illetve a térdek nagyon közel vannak egymáshoz.⁴⁶ A Körös–Tisza–Maros-vidék avar kor második felére keltezhető temetői esetében Bende Livia szerint a karok testhez szorított, a vállak felhúzott helyzete és a karok medencén való helyzete azt valószínűsíti, hogy az elhunytat valamilyen anyagba csavarták vagy keskeny koporsóba helyezték.⁴⁷ A nagykamarási sírok esetében főleg a karok törzshöz szorított helyzete (12., 17. sír), illetve a lábak egymáshoz való feltűnő közelsége (4. sír) figyelhető meg. A vázak helyzete véleményem szerint valamilyen anyagba való becsavarást vagy keskeny, fémszerelék nélküli koporsóban való elhelyezést feltételez.

5.4. Rendellenes temetkezés

A nagykamarási temető 22. sírjának elhunytját enyhén zsugorított pozícióban temették el. A sírból sem viseleti elem, sem mellékletek nem kerültek elő. Az ásatási megfigyelések szerint a sír mélysége 95 cm volt. A test rendellenes elhelyezkedése és a sekély gödör miatt Banner felvetette, hogy esetleg egy büntett következtében elhunyt, hirtelen elhantolt egyén maradványairól lehet szó.⁴⁸

A rendellenes temetkezés megjelenési formái igen különbözőek.⁴⁹ Egyes esetekben valóban felfedezhetők erőszakos cselekedet nyomai is a vázak helyzetében (Pitvaros 61. sír).⁵⁰ A zsugorított temetkezések a kora és késő avar korban egyaránt előfordulnak. Banner feljegyzései szerint a 22. sír vázának zsugorított hossza 145 cm, a teljes hossz pedig 150 cm. Ennek következtében elhunyt pozíciójára magyarázatul szolgálhat a hullamerevség vagy az elméretezett sírgödör is,⁵¹ ez utóbbi méreteiről azonban nem rendelkezünk információval. Ezzel szemben a 22. sír a feltárt temetőrészlet szélén helyezkedik el, melléklet nélküli és sekély mélységű. A temetkezés tájolása (ÉNy–DK) azonban illeszkedik a temető más sírjaihoz (14., 23. sír). A sekély mélység ugyan indokolható időjárási viszonyokkal is,⁵² viszont a leletmentességgel együtt vizsgálva talán mással összefüggésbe is hozható.⁵³

5.5. Ételmelléklet és állatáldozat

Az étel- és italáldozatok a temetkezési szokások fontos elemei, hiszen az elhunyt számára egy túlvilági útravalót állít össze a szertartást végző közösség.⁵⁴ Az ételmelléklet és állatáldozat sok esetben nehezen meghatározható, ahogy azt a nagykamarási temetőrészlet

⁴⁵ BANNER 1927, 151.

⁴⁶ BANNER 1927, 153.

⁴⁷ BENDE 2017, 275, 281.

⁴⁸ BANNER 1927, 155.

⁴⁹ Legtöbbször az oldalt fekvést, a térdek azonos oldalra való felhúzását a medence vonaláig, esetleg fentebb, vagy a lábszárok gerincére merőleges helyzetét értik alatta, melyhez behajlított karok társulnak (BENDE 2017, 282).

⁵⁰ BENDE 2017, 282.

⁵¹ KOVRIG 1963, 79.

⁵² BENDE 2017, 255–256.

⁵³ Feltételezhető, hogy az egyén valamilyen okból kifolyólag periférikus szerepet töltött be a közösségben.

⁵⁴ TÓTH 2012, 537.

példáján keresztül is látni fogjuk.⁵⁵ A temetőben négy sírnál dokumentáltak állati csontokat (5., 12., 17–18. sír).

A 12. sír vázának combcsontjai között sertéscsigolya, a jobb lábszáron és a bal combcsont közepén pedig fél-fél darab sertésállkapocs feküdt.⁵⁶ A temetkezésről fénykép is készült, amelyen az állatcsontok jól megfigyelhetők.⁵⁷ A 18. sír vázának bal lábszára mellett egy juh csigolyája és keresztcsontja került felszínre.⁵⁸ A kora és késő avar korban a Körös–Tisza–Maros közén jellemző volt az ételmelléklet adása. Az ételmellékletként igencsak kedvelt juhok mellett a szárnyasfélék, szarvasmarha, sertés és a tojás is gyakran megjelent a sírokban.⁵⁹ Az ételmelléklet helye többnyire a koporsóban lehetett, azon belüli elhelyezése változatos. A váz lábán vagy a lábszárakon, a koponya és a vállak környékén is előfordulhatnak. Férfi-, női és gyermektemetkezésekben egyaránt megjelentek.⁶⁰ Az előbbiek alapján a 12. és 18. temetkezésben talált állatcsontok nagy valószínűséggel ételmellékletként értelmezhetők, ugyanis az elhunyt közvetlen közelében (talán az ácsolt koporsóban) helyezkedtek el.

Az 5. sírban nyugvó férfi vázától 30 cm-rel mélyebben juhcsontváz került felszínre.⁶¹ A 17. fülkesír aknarészában juh keresztcsontja és alsó állkapcsának töredéke feküdt.⁶² Banner leírása szerint a 18. sír esetében a felszíntől számítva 70 cm-es mélységben, a váz felett 130 cm-re egy lókoponya⁶³ látott napvilágot.⁶⁴ Az emberi és állati vázrészek közötti távolságok mindhárom esetben arra utalhatnak, hogy valamilyen módon elválasztották őket egymástól. Ez a jelenség a késő avar kori állattáldozatokra jellemző, ugyanis az elhunytat és az áldozati állatot térben elválasztották egymástól. Ennek következtében az áldozat a koporsón kívül, mellett, fölött vagy alatt kapott helyet. Az áldozat lehetett egész (anatómiai rendben) vagy részleges (koponya és fejtett lábvégcsonatok). Valamint előfordult, hogy csak a koponya, a teljes állat feldarabolva, vagy csak egyes részei kerültek a sírba.⁶⁵ Az előbbiek figyelembe vételével az 5. sírban talált juhcsontváz nagy valószínűséggel teljes/egészben eltemetett

⁵⁵ Ételmellékletnek tekinthetők azok az állati eredetű maradványok, amelyek a halott mellett, vele egy szinten kerültek elhelyezésre. Az elhunytól térben elválasztott állatok (sírgödör kialakítása, koporsó használata révén), illetve azok az állati csontok, amelyek nem vagy alig tartalmaznak húst (alsó lábszárak, juh hosszú fartőve) már áldozati állatként értelmezhetők (TÓTH 2012, 534, 538–539; TÓTH 2018, 109).

⁵⁶ BANNER 1927, 151.

⁵⁷ BANNER 1927, 151, 8. kép.

⁵⁸ BANNER 1927, 151.

⁵⁹ A juhok esetében a legjellemzőbb melléklet a keresztcsont és a hosszú fartő vagy annak darabjai (ágyéki csigolyák). Emellett előfordult a hátcsigolyák, lapocka, borda, combcsont, medence és lábszárak sírba helyezése is. A szárnyasoknál (házi tyúk, házi lúd) a comb, a szárnyak vagy egy végtag a törzs egy részével kerülhetett a temetkezésbe. A szarvasmarhák és a sertések esetében hát-, ágyék- és farokcsigolyák, lábszárak, bordák és egyéb testrészek szolgálhattak útravalóként (BENDE 2017, 317–322).

⁶⁰ BENDE 2017, 317–322.

⁶¹ A leltárkönyvbe juhcsontdarabot jegyeztek be, azonban már nem található meg a gyűjteményben. Ennek következtében nem lehet megállapítani, hogy valóban egész juhcsontvázról volt szó, vagy csak egy részét emelték ki a sírból, esetleg csak egy darab volt megmenthető az állapota miatt.

⁶² BANNER 1927, 152; BENDE 2017, 38.

⁶³ Bende Livia kérdésesnek jelölte a lókoponyát munkájában (BENDE 2017, 38). A lelet nem került leltárba, fénykép nem készült a sírról. Egyedül Banner leírására támaszkodhatunk, azonban Bende kétségei nem alaptalanok.

⁶⁴ BANNER 1927, 153.

⁶⁵ BENDE 2003, 319.

állatáldozatként⁶⁶ értelmezhető.⁶⁷ Továbbá a 17. sír aknájában elhelyezett állati maradványok részleges állatáldozatként⁶⁸ értékelhetők.⁶⁹ A 18. sír esetében az önállóan álló lókoponyát feltételezhetően szintén áldozatnak szánták. Ebben az esetben talán hiedelemvilághoz köthető indíttatás áll a háttérben. A lókoponya célja az lehetett, hogy védelmet nyújtson az elhunyt számára a túlvilágon.⁷⁰

5.6. Melléklet nélküli sírok

Banner a teljesen üres, még viseleti elemeket sem tartalmazó sírokat tekintette melléklet nélkülinek (22–23. sír).⁷¹ Az újabb szemlélet alapján azok a tárgyak tekinthetők valódi mellékletnek (eszközök, áldozati szereppel bíró mellékletek, edények, szerves anyagból készült tárgyak), amelyeket a temetést végző közösség helyezett a halott sírjába, koporsójába. Ennek következtében a viseleti elemek sem sorolhatók a valódi mellékletek közé. A nagykamarási temető esetében nyolc sírban (8–9., 11., 20., 22–24., 26. sír) nem volt az elhunyt mellett maradandó anyagból készült melléklet. Ezzel szemben a felsorolt temetkezések mindegyikében volt valamilyen viseleti elem (többnyire a ruházat rögzítésére szolgáló vascsatok).⁷²

5.7. A sírok rablottsága

Banner János feltételezése szerint a temető sírjait valamilyen módon megjelölhették, ugyanis nem volt szuperpozíció a temetkezések között. Három nyughely váza (8., 10., 18. sírok) azonban feldúlt állapotban került felszínre.⁷³ Ezek alapján Banner felvetette, hogy a sírokat csak úgy kerülhették ki az újabbak ásása közben, ha azok meg voltak jelölve, illetve a rablás is úgy történhetett, ha tudták, hogy mely sírt kell felforgatni.⁷⁴ A 8. sírban fekvő váz (férfi) bordáinak egy része a lábak között, állkapcsa pedig az egyik alkar mellett feküdt. A sírból egy-egy négyzet alakú vas- és bronzcsat került elő a medencecsont bal oldalán.⁷⁵ A 10. temetkezés (nő) feltárása során a koponya hiányzott, az állkapocs a jobb combcsont mellett került elő. Egyetlen mellékletként egy orsókarika töredéke említhető.⁷⁶ A 18. sír esetében (nő), az előzőekhez hasonlóan a koponya hiányzott, az állkapocs a jobb combcsont mellett helyezkedett el. A temetkezésből üveg- és fémgyöngyök, illetve ételmelléklet (juh

⁶⁶ Teljes állatáldozatként értelmezhetjük azt a jelenséget, amikor egy egész állat kerül az elhunyt sírjába (Tóth 2012, 532; Tóth 2018, 110).

⁶⁷ Bende 2003, 319; Tóth 2012, 532; Tóth 2018, 117, 134. 2. térkép, 137. 1. táblázat.

⁶⁸ Részleges állatáldozatnak nevezzük az olyan eseteket, amikor az elhunyttal egy sírgödörben egy részlegesen eltemetett állatot áldozati funkcióval helyeztek el a sírban. Többféle változata is ismert, amelyek az alábbiak lehetnek: koponya és végtagsontok, csak a koponya, csak az állat állkapcsa vagy koponya nélküli csontváz. Egyes feltételezések szerint az állat többi részét a halotti toron fogyaszthatták el vagy szimbolikus megjelenítési lehetett a cél egy meghatározott csonttal: például fog, lábszárcsont (Tóth 2012, 532–533; Tóth 2018, 114).

⁶⁹ Vörös 1999, 54; Lőrinczy 2011, 147; Tóth 2012, 534, 538–539; Tóth 2018, 109.

⁷⁰ Tóth 2018, 115–116.

⁷¹ Banner 1927, 153–154.

⁷² Banner 1927, 150–151, 153–154; Bende 2017, 287.

⁷³ Banner 1927, 150, 153.

⁷⁴ Banner 1927, 154.

⁷⁵ Banner 1927, 150.

⁷⁶ Banner 1927, 150.

medencecsont és csigolya) látott napvilágot. Banner leírása szerint a váz felett 2 méterrel lókoponya került elő.⁷⁷

A rablás mindhárom esetben a felsőtestre irányult. A koponya egyik temetkezésnél sem került elő, csak az állkapcsok maradtak meg másodlagos helyzetben a sírokban. A visszadobott állkapcsok és a lábak közé tolt bordák helyzete alapján úgy vélem, hogy a rablás nagy valószínűséggel jóval az eltemetés után történhetett, amikor a vázcsontokat már semmi nem tartotta össze. Ennek következtében a sírok valamilyen módon való jelöltsége is bizonyosságot nyer. A megmaradt leletek és a temetkezési szokások alapján a sírok illeszkednek a temető többi temetkezése közé. A kérdés az, hogy milyen viseleti elem vagy melléklet helyezkedett el a fej és felsőtest környékén, vagy a fejen/felsőtesten, ami miatt a rablás történt.

6. Viseleti elemek

6.1. Övek

A leggyakoribb viseleti elem a csat, amely a ruházat összefogására, megtartására alkalmas övekhez tartozott. Bende gyűjtése szerint a férfiaknál lényegesebben gyakoribb az öv viselete, azonban nők, gyermekek és fiatalok temetkezéseiben is megfigyelhetők ezek a leletek.⁷⁸ Emellett az avar korban előfordulhat két öv viselete is. A második öv rendszerint a használati tárgyak és fegyverek felfüggesztésére szolgált.⁷⁹ A nagykamarási temetőben leginkább a vázak medencecsontjain vagy a medence környékén kerültek felszínre az övre utaló csatok. Több esetben is szövetlenyomatot figyelt meg az ásató a tárgyakon (2., 7., 14. sír), ami arra utalhat, hogy az övek nemcsak bőrből, hanem textilből is készülhettek.⁸⁰

A nagykamarási temetőben 14 női sírból 8-ban (2–4., 9., 12., 15., 17., 27. sír) volt fellelhető vascsat vagy annak töredéke.⁸¹ A gyűjteményben jelenleg a 2–4., a 12., 15., a 17. és a 27. sírok négyzet alakú vascsatjainak töredékei találhatók meg,⁸² amelyek állapota igen rossz megtartású.

A temető mind a 9 férfisírában (5., 8., 11., 14., 16., 20–21., 26. sír) megtalálták ezt a lelettípust, amelyek főleg vasból készültek. Ez alól kivételt képeznek az 5., és a 7–8. sírok bronzból készült csatjai.⁸³ A csatok formája igen változatos, előfordultak négyzet (11., 14., 20–21., 26. sír), trapéz (8. sír), fecskefarkú (7. sír), B alakú (16. sír) és gyöngyözött karikájú, lemezes testű (5. sír) példányok is. A tárgyak ma is a gyűjtemény részei, némelyik rendkívül töredékes állapotú. A 7–8., és 20. sírokban két csat, a 14. sírban pedig három csat is volt. A 7.

⁷⁷ BANNER 1927, 153.

⁷⁸ BENDE 2017, 287.

⁷⁹ SZALONTAI 2003, 375–377.

⁸⁰ Az egyszerű szerkezetű övek esetében (csak övcsat van) valószínűsíthető, hogy vastagabb textilből készült az öv. Székkutas–Kápolnadülő lelőhelyen több temetkezés (114., 284., 383., 394., 483., 485., 487. sír) esetében is textilöv létét feltételezik. Ugyanakkor Szalontai Csaba megjegyezte, hogy több esetben is találtak a csatok hátoldalán textillenymatokat, amelyek viszont összetett szerkezetű övekről származtak. Ebből arra következtettek, hogy az övek egy része talán textilből készülhetett (SZALONTAI 2003, 376).

⁸¹ BANNER 1927, 155.

⁸² SZTE RT RGy. Ltsz. 7549, 7551, 7558, 7586, 7603, 7621.

⁸³ BANNER 1927, 146, 149–150.

sírban egy fecskefark alakú bronzcsat és egy vascsat került felszínre [3. tábla 1, 4].⁸⁴ A 8. sír esetében egy trapéz alakú bronzcsat és egy egyszerűbb vascsat feküdt a váz medencéjén.⁸⁵ A 14. sírban a medence jobb oldalán két vascsat töredéke, a bal oldalon pedig egy textille-nyomatos lemezes vascsat került felszínre.⁸⁶ A 20. sírban a medence bal oldalán két vascsat helyezkedett el. A 16. sír elhunytjának jobb lábszára mellett pedig a B alakú vascsat került felszínre.⁸⁷

Az övcsatok mellett még az öv viseletére utalnak a veretek és a szíjvégek is.⁸⁸ A nagykamarási temetőben három esetben került felszínre különböző anyagú és kialakítású szíjvég. A 7. sírban egy övgarnitúra részeként vékony ezüstlemezből készült, sima felületű, U alakú kisszíjvégeket találtak a medence környékéről [3. tábla 3]. A 14. sír peremlemezes bronz szíjvége az elhunyt bal combcsontjának külső oldalán helyezkedett el. A lemezt összehajtották, és közé fogták a bőrszíjat. Az alsó végét egy szöggel összeüttették, a felső részére pedig bordás lemezt hajlítottak.⁸⁹ A 21. sírban egy bronzból öntött, lekerekített kisszíjvég a váz jobb könyökének belső oldalánál került elő. Egyik felületén indadísz látható, míg másik felén üldözési jelenet. Az ábrázolás értelmezése némiképp eltérő a kutatók körében, Banner János hosszú fülű állatot és griffet, míg Bende Lívia nyulat és ragadozót feltételez.⁹⁰ A leírások alapján a temetőrészlet egyik legizgalmasabb leletének bizonyulhatna a tárgy, azonban sajnos már nem képezi a gyűjtemény részét.⁹¹

A nagykamarási férfisírok közül 11 esetből 3-ban voltak övgarnitúrára utaló leletek. Az 5. sírban egy ovális, gyöngyözött díszű csatkarikájú, csuklós, téglalap alakú, lemezes testű csat és egy karéjos övforgó [2. tábla] került felszínre.⁹² Banner sírleírása szerint további két veret (talán lyukvédő?) volt még a sírban, azonban pontosan nem nevezte meg a leleteket, illetve a leltárkönyvbe sem jegyezték be őket.⁹³ A leírás alapján arra lehet következtetni, hogy egy díszes övgarnitúra lehetett a sírban. A gyöngyözött, lemezes testű csat kicsit gyengébb kivitelű analógiája a székkutasi temető 388. sírjából került elő, amely egy teljesebb övgarnitúra részét képezte.⁹⁴ Az övforgó közepén a felerősítést szolgáló lyuk látható, amelynek két oldalán hosszúkás karéjok helyezkednek el, végein kör alakban zárul [2. tábla 2].⁹⁵ A típus pár-

⁸⁴ SZTE RT RGY. Ltsz. 7575, 7571; BANNER 1927, 148.

⁸⁵ BANNER 1927, 150; BENDE 2017, 37. Bronzcsat (SZTE RT RGY. Ltsz. 7579), vascsat (SZTE RT RGY. Ltsz. 7580).

⁸⁶ BANNER 1927, 151, Fig. 7. kép 1. A lemezes vascsat már nem része a gyűjteménynek (SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7591), azonban az egyszerű vascsatok töredékei igen (SZTE RT RGY. Ltsz. 7590).

⁸⁷ SZTE RT RGY. Ltsz. 7598; BANNER 1927, 152.

⁸⁸ SZALONTAI 2003, 375–377.

⁸⁹ SZTE RT RGY. Ltsz. 7592; BANNER 1927, 151; BENDE 2017, 38.

⁹⁰ Hasonló ábrázolás figyelhető meg a székkutasi temető leletanyagában, ahol a 31. sír kisszíjvégén griff/ragadozó állat látható, amely szintén nyulat üldöz (B. NAGY 2003, 20).

⁹¹ SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7612.

⁹² Csát (SZTE RT RGY. Ltsz. 7561), övforgó (SZTE RT RGY. Ltsz. 7562).

⁹³ SZTE RT RGY. Ltk.; BANNER 1927, 146.

⁹⁴ B. NAGY 2003, 55, 209, 136. kép 2.

⁹⁵ BANNER 1927, 146; MÉSZÁROS 2016, 48.

huzamai a székkutasi,⁹⁶ a szentes–nagyhegyi,⁹⁷ a pirtói,⁹⁸ a jánoshidai⁹⁹ és a homokmégyi¹⁰⁰ avar temetőekben találhatók meg.¹⁰¹

A nagykamarási temető 7. sírjában egy teljes övgarnitúrát [3. tábla 1–4, 9] figyelt meg az ásató. A bronz övcsat ún. fecskefarkú típust¹⁰² képvisel, pecek nélkül maradt meg az utókor számára.¹⁰³ Az övcsat párhuzamai az alattányi temető 40., 249., 413. sírjaiból kerültek felszínre.¹⁰⁴ A csathoz tartozó, feltételezhetően többszörösen összehajtott textilből készült övet ezüstlappal bevont vasmagvú négyzet, háromszög és téglalap alakú veretekkel díszítették. Ezek az ezüstlappal bevont és szegecsekkel felerősített veretek sima felületűek,¹⁰⁵ Banner leírása szerint az övről mellékszíjak is lógtak, amelyek végét kisméretű szíjvégekkel zárták le, ezek díszítetlenek, U alakúak voltak.¹⁰⁶ Az ezüstlemez övgarnitúrák regionális elterjedése a Dunától keletre lévő területekre, pontosabban az Alföldre jellemzőek.¹⁰⁷

A temető szórványleleteként került a gyűjteménybe egy trapéz alakú, szíjszorító bronz övcsat és négy karikás bronzveret.¹⁰⁸ Azonos díszítésük és formai hasonlóságuk alapján feltételezhetően egy övgarnitúra részei lehettek. Az övgarnitúra párhuzamaként a székkutas–káplonadülői temető 31. sír¹⁰⁹ és a pitvarosi temető 215. sírjának¹¹⁰ anyagai említhetők meg.

6.2. Ékszerek

A nagykamarási temetőrészlet női sírjaiban többféle ékszertípus is megfigyelhető: ezüst fülbevalók, gyöngynyakláncok és egy bronz karperec.

A feltárás során két női sírból került felszínre fülbevaló. A 4. sírban egy gyöngycsüngős fülbevaló, míg 17. sírből egy ovális karikájú ezüsfülbevaló került elő, amelynek belső oldalán granulák láthatók.¹¹¹

Az avar korban a gyöngyök és a belőlük készült ékszerek széles körben elterjedtek és igen közkedveltek voltak.¹¹² Körös–Tisza–Maros-vidéken felgyűjtött, az avar kor második felére keltezhető temetőben is gyakoriak a gyöngyékszerek, főleg női és gyermeksírokban fordulnak elő. Leginkább nyakláncként, de karkötőként és tarsoly zárótagjaként/díszeként is

⁹⁶ Székkutas–Káplonadülő 548. sír (B. NAGY 2003, 72; 197. kép; MÉSZÁROS 2016, 54).

⁹⁷ Szentes–Nagyhegy 210. sír (CSALLÁNY 1956, 47; MÉSZÁROS 2016, 56).

⁹⁸ Pirtó (WICKER 1990, 97, 5. kép, 99; MÉSZÁROS 2016, 54).

⁹⁹ Jánoshida–Tótkérpuszta 252. sír (ERDÉLYI 1958, 42–43, XLI. tábla 1; MÉSZÁROS 2016, 53–54).

¹⁰⁰ Homokmégy–Halom 131. sír (GARAM 1975, 33, Fig. 12; MÉSZÁROS 2016, 52).

¹⁰¹ SZALONTAI 1991, 470; MÉSZÁROS 2016, 48–58.

¹⁰² Bende Livia használta ezt a megnevezést közlésében (BENDE 2017, 37).

¹⁰³ SZTE RT RGy. Ltsz. 7575.

¹⁰⁴ KOVRIG 1963, II., XX. és XXVII. tábla.

¹⁰⁵ Szenthe Gergely csoportosítása szerint a 3. típusba sorolhatók, amelyek az ezüstlemezről kivágott (vas- vagy bronzlemez alára hajtogatott/szegecselelt) sima, téglalap vagy négyzet alakú övveretek, esetleg kerek üvegberakással díszítettek (SZENTHE 2012, 521).

¹⁰⁶ SZTE RT RGy. Ltsz. 7576; BANNER 1927, 148–149; BENDE 2017, 37.

¹⁰⁷ SZENTHE 2012, 534.

¹⁰⁸ BANNER 1927, 144. Jelenleg is a gyűjtemény részei, a karikás veretekből már csak 2 darab maradt meg (SZTE RT RGy. Ltsz. 7541, 7542).

¹⁰⁹ B. NAGY 2003, 86, 13. kép; SZALONTAI 2003, 382.

¹¹⁰ BENDE 2017, 118, 444, 104. kép

¹¹¹ BANNER 1927, 145, 150, 152; BENDE 2017, 38. Sajnos már egyik lelet sem tartozik a gyűjteményhez (SZTE RT RGy. Ltk. Ltsz. 7601).

¹¹² PÁSZTOR 1995, 69–80; PÁSZTOR 2003, 333–341.

megjelenhettek.¹¹³ A nagykamarási temetőrészletben 14 női és 2 gyermeksír közül 4 temetkezésben jegyezték fel a gyöngyök jelenlétét, amelyek mind az elhunytak nyaka körül, valószínűleg nyakláncok részeként kerültek felszínre. Az 1. sírban az elhunyt nyaka alatt két dinnyemag alakú üveggyöngy volt. A 17. sír vázának álla alatt és a fej jobb oldalán ráfolyatott díszű gyöngyöket¹¹⁴ figyeltek meg. A 18. sírban az elhunyt nyaka alatt hosszúkás, kerek, lapos üveg- és fémgyöngyök,¹¹⁵ illetve töredékeik kerültek felszínre.¹¹⁶ A 24. sír halottjának nyakát egykor különböző színű üveggyöngyökből fűzött nyaklánc díszítette.¹¹⁷ Ma összesen 32 darab található meg (28 egész, 4 darab töredék) a gyűjteményben, az eredeti mennyiség-ről nincs adatunk. A nyakláncra fekete és kék dinnyemag alakú üveggyöngyök (1-1 db), fekete tojásdad alakú (6 db), zöld és fehér lapított gömb alakú (3 db), kék bikónikus alakú (1 db), vörös hasáb alakú (1 db), kör átmetszetű kúpos alakú, átlátszatlan (2 db), fekete gömb alakú (13 db) üveggyöngyök láthatóak.¹¹⁸

A Körös–Tisza–Maros által határolt területen feltárt, az avar kor második felére datált temetőkben talált karperecek alapanyaga főleg bronz volt, azonban előfordult vas és ólom is. A bronz karpereceket gyakran párban hordták, míg a vasból készültek önálló példányokként tűnnek fel a leggyakrabban. Utóbbiak viselete kifejezetten a jobb alkaron volt gyakori. A nők, illetve ritkán gyermekek (lányok) ékszereként is megfigyelhető lelettípus. A 19. sírban nyugvó női váz jobb karját enyhén kiszélesedő végű, bronzból készült, szögletes átmetszetű huzalkarperec ékesítette egykor.¹¹⁹

7. Fegyver

Az avar kor második felére keltezhető, a Körös–Tisza–Maros területén vizsgált lelőhelyek temetkezéseiben kevés fegyver látott napvilágot, amely a térségre jellemző temetkezési szokással magyarázható.¹²⁰ Utóbbi jelenség alól a nagykamarási lelőhely sem kivétel, hiszen mindössze egy fegyver került felszínre (7. sír). Annak ellenére, hogy kora és közép avar kor során az ütő- és sújtófegyverek (fokos, balta, szekerce) száma fokozatosan nőtt és a késő avar korban egyre gyakoribb lett az Avar Kaganátus területén, a térség ütő- és sújtófegyvereinek száma a többi fegyverhez hasonlóan nem jelentős a régióban.¹²¹ A nagykamarási temető-

¹¹³ BENDE 2017, 292.

¹¹⁴ BANNER 1927, 145; BENDE 2017, 38. Az eredeti publikáció rajzán 6 ráfolyatott díszű gyöngy látható, míg a leltárkönyvbe 14 darabot jegyeztek be. A jelenlegi gyűjteményben nincs nyoma (SZTE RT RGY. Ltk.; BANNER 1927, 152).

¹¹⁵ A leltárkönyvben eredetileg 2 gyöngy meglétét jelölték, azonban a revíziók alkalmával kiderült, hogy már csak egy darab lelhető fel a gyűjteményben (SZTE RT RGY. Ltsz. 7607).

¹¹⁶ BANNER 1927, 153; BENDE 2017, 38. Mára csak egy darab gyöngy található meg a gyűjteményben (SZTE RT RGY. Ltsz. 7607).

¹¹⁷ BANNER 1927, 154.

¹¹⁸ SZTE RT RGY. Ltsz. 7616.

¹¹⁹ BANNER 1927, 150, 153; BENDE 2017, 38. Már nem található meg a gyűjteményben (SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7608).

¹²⁰ BENDE 2017, 297–298.

¹²¹ SZÜCSI 2012, 121–122; PINTÉR-NAGY 2017b, 95–96.

részlet 7. sírjából egy vasfokos¹²² került felszínre [5. tábla 1]. A sírról fénykép is készült,¹²³ amelyen a váz jobb lábszáranak felső harmadában helyezkedett el a tárgy.¹²⁴ Szűcsi Frigyes elemzése és csoportosítása alapján a nagykamarási lelet a kalapácsfokú fokosbalták közé sorolható.¹²⁵ A fokosbaltát fokával a földbe vágva találták meg a sír bontása során.¹²⁶ Szűcsi felvetette a kérdést, hogy a földbe vágott foknak vagy pedig a felfelé néző élnek volt-e hangsúlyosabb szerepe. Valószínűleg valamilyen babonás okból kifolyólag, talán rontásselhárító szereppel helyezhették el éllel felfelé a tárgyat.¹²⁷ A nagykamarási fokosbaltá legközelebbi formai párhuzama a késő avar korra keltezhető dévényújfalui (Devínská Nová Ves, Szlovákia) temető 95. sírjából került elő.¹²⁸ A két lelet között mindössze a penge megformálásában van különbség. A dévényújfalui lelet az „1, K, I.” típusba sorolható, míg nagykamarási az „1a, K, I.” típusba.¹²⁹

8. Lószerszámzat

A Körös–Tisza–Maros közén, főleg az avar kor második felében jellemzővé vált a lószer-számos temetkezés szokása. Bende Livia szerint ez a szokás csak ideiglenesen váltotta fel a lovastemetkezési formát, hiszen akna- és fülkesírokban nem alakult ki állandó helye a lószerszámzatnak.¹³⁰

A nagykamarási temetőrészletben hiteles feltárás során egyedül a 7. sírból került felszínre lószerszámzat. A csontváz koponyája felett 20 cm-rel, de 25 cm-rel magasabb rétegben oldalszár nélküli, nagykarikás csikózábla feküdt, ennek két oldalán egy-egy hurkos fülű kengyel helyezkedett el. A tárgyakat a préselt rosszezüst lószerszámdíszek (rozettás és közepén kidudorodó kör alakú boglárok) vették körbe. A bal oldalon lévő kengyel felett egy vas hevedercsat került felszínre [3. tábla 5].¹³¹ Banner azon megfigyelése, hogy a leletek a koponya felett 25 cm-rel magasabb rétegben kerültek felszínre, utalhat arra, hogy az

¹²² A fokos fegyverként (támadófegyver, azon belül az ütő- és vágófegyverek közé tartozik), valamint munkaeszközként is használatos lehetett. Az ásatási megfigyelések szerint élükkel a földbe vágva kerültek a sírba. Főleg férfi-, de akár női és gyermektemetkezésekben is megtalálhatók. Rangjelző szerepük valószínűleg nem volt, hiszen gazdagabb és szegényesebb sírokban is jelen vannak (SZÜCSI 2012, 129; SZÜCSI 2014, 129–139).

¹²³ SZTE RT Ad. B. J. FGy. 947.

¹²⁴ BANNER 1927, 149; BENDE 2017, 38. A tárgy teljes hossza 18 cm, a nyéllyuk 2,4 cm átmérőjű. A fok 4,5 cm, szögletes forma, az él 3,5 cm-re szélesedik ki. A nyéllyuk belsejében famaradványokat figyeltek meg (BANNER 1927, 149). Restaurálás nyomai figyelhetők meg a leleten, amely ma a nyéllyuknál kettétört állapotában tekinthető meg (SZTE RT RGy. Ltsz. 7561).

¹²⁵ A penge formája az éltől a köpűig egyenesen halad, majd alul lefelé ível. A köpüből induló penge szimmetrikus, az él irányába folyamatosan szűkülő típus. A köpű formája hosszú rombusz alakú, a nyéllyuk ovális formájú. A fokos a kalapácsfokú altípusba sorolható, az ütőfelület téglalap alakú, profilált, 2 cm-nél hosszabb (SZÜCSI 2014, 115–122, 143, 158).

¹²⁶ BANNER 1927, 149; BENDE 2017, 37.

¹²⁷ SZÜCSI 2014, 138. László Gyula szerint nem kifejezetten a vas babonás ereje volt fontos az avarok számára, hanem az éles szűrő- vagy vágóeszköz, amely a rontást távol tartja (LÁSZLÓ 1944, 88–89).

¹²⁸ EISNER, 1952, 390, Obr. 107; SZÜCSI 2014, 142, 151.

¹²⁹ SZÜCSI 2014, 117, 143, 158.

¹³⁰ A rítusváltás háttérben az állatállomány csökkenését vélte felfedezni, ami miatt az állatáldozatok és ételmellékletek száma is csökkent (BENDE 2012, 645–651; BENDE 2017, 318).

¹³¹ BANNER 1927, 146–147.

elhunytat koporsóban temették el, és a koporsó tetejére helyezték a lószerszámzatot.¹³² A székkutas–kapolnadülői temetőben szintén előfordult jelképes lovastemetkezés, ahol koporsóra helyezték a lószerszámzatot.¹³³

Az oldalpálca nélküli aszimmetrikus csikószabla két gyűrűsen egymásba kapcsolódó tagból áll. Hurkos végein ovális alakú zablakarikák helyezkednek el, az egyikben két különböző méretű karika figyelhető meg [4. tábla 1].¹³⁴ Párhuzamként például a szegvár–sápoldali lovassír karikás csikószablái¹³⁵ és a székkutas–kapolnadülői temető 51. sírjának aszimmetrikus vas csikószablája említhető.¹³⁶ A hurkos fülű, kerek vállú, egyenes talpalójú kengyelek alakja megegyezik, száruk rombusz átmetszetű [4. tábla 2–3].¹³⁷ A nagykamarási leletekkel például a székkutas–kapolnadülői temető 51. sír egyik kengyele, illetve az 541. sír esetében szintén csak az egyik kengyel mutat formai párhuzamot.¹³⁸ Sarkain lekerekített trapéz formájú hevedercsat került felszínre a temetkezésből.¹³⁹

A kantárt/pofaszíjat díszítő rossz minőségű ezüstlemezből préselt boglárok közül két különböző típust és méretet lehetett elkülöníteni. A kisebbek közepén bemélyedő körrel és szélükön nyolc bemélyedő háromszöggel voltak díszítve, míg a nagyobb méretűeket a síkból kiemelkedő körrel látta el készítőjük. Utóbbi alakja csonkakúphoz hasonlítható a közölt rajz és a meglévő töredék alapján [3. tábla 6–7]. A díszek szíjhoz való rögzítése varrással történhetett, leleteken látható apró lukak erre utalnak. Továbbá a vékony veretek alatt akár kitöltőanyag is lehetett, amely kiemelte és merevítette az apró díszeket.¹⁴⁰

A szórványos leletként került a gyűjteménybe egy téglalap alakú fülű, egyenes talpalójú és egy téglalap alakú fülű, begyűrt sarkú kengyel.¹⁴¹ A tárgyak fülei szögletes kialakításúak, oldalaik íveltek. Az egyik példány talpalója egyenes, a begyűrt sarkú kengyel javított, így formája megváltozott az eredetihez képest.¹⁴²

¹³² A sírról készült fényképen megfigyelhető, hogy a kibontott csontváz szintjére visszahelyezték a felső rétegből előkerült leleteket, ezért ezt a képi forrást sajnos nem lehet hiteles információnak tekinteni a sírleírással szemben (SZTE RT Ad. B. J. FGy. F947).

¹³³ Az 51. sír esetében 5–15 cm-rel a vázcsontok felett kerültek elő a leletek. A 239. sírnál a csontváz fektetési szintje felett, a koporsóra utaló fakorhadék fölött helyezkedtek el a lószerszámzat részei. Az 51. sír törött állapotú kengyele valószínűleg hurkos fülű lehetett, párja téglalap alakú hosszú fülű volt. A 239. sírből előkerült kengyelek hurkos fülűek voltak, mint a nagykamarási 7. sírban talált példányok (B. NAGY 2003, 22, 39, 20. kép 2, 4. és 84. kép 1–3, 5; BENDE 2017, 318).

¹³⁴ SZTE RT RGY. Ltsz. 7569; BANNER 1927, 147–148; BENDE 2017, 37.

¹³⁵ BÓNA 1979, 10.

¹³⁶ B. NAGY 2003, 22; B. NAGY 2003, 24. kép.

¹³⁷ SZTE RT RGY. Ltsz. 7568; BANNER 1927, 147–148; BENDE 2017, 37.

¹³⁸ B. NAGY 2003, 22, 71; B. NAGY 2003, 24. kép, 192. kép.

¹³⁹ SZTE RT RGY. Ltsz. 7570; BANNER 1927, 147–148; BENDE 2017, 37.

¹⁴⁰ Bende Livia a pitvarosi temető 51. sírjának elemzésekor tért ki erre a lehetőségre, amely szerint a kantárszíjon lévő préselt, áttört veretek mögött kitöltőanyag lehetett, ami kiemelte és merevítette a vereteket (BENDE 1998, 199).

¹⁴¹ SZTE RT RGY. Ltsz. 7540.

¹⁴² Az egyenes talpalójú tárgy füle szögletes kialakítású, nyak nélkül kapcsolódik a szárákhoz, a talp külső oldalán borda fut fel a szárákig. A javított példány fülének felső része szögletes, de a nyakhoz már ívelt formában csatlakozik. A fület rövid nyak köti össze az ívelt szárákkal. A talp valószínűleg eltörhetett az egyik szár és a talp találkozásánál, javítás nyomai figyelhetők meg rajta. A talpon végigfutó borda itt is megfigyelhető. Az átalakítás következtében a talp megrövidült (SZTE RT RGY. Ltsz. 7540; BANNER 1927, 142–144).

9. Használati eszközök

9.1. Orsógombok

A legáltalánosabb avar kori mellékletek közé sorolhatók az orsógombok és az orsókarikák. A nagykamarási temető sírjaiban 5 temetkezésnél figyelt meg az ásató orsógombokat. Négy női (1–2., 10., 19. sír) és egy férfisírban (25. sír) került elő ez az eszköz.¹⁴³ Banner leírása alapján egy esetben a váz medencéjén (1. sír), míg a másik 4 sírban (2., 10., 19., 25. sírok) az elhunyt bal karja mellett kerültek elő a leletek. Jelenleg az első két sír orsógombja a gyűjtemény része, illetve a 19. sír leletéről rendelkezésre áll egy tárgyra. Mindhárom orsógomb bikónikus, az 1. és 2. sír lelete díszítetlen, míg a 19. sír orsógombja zegzugmintás volt. A 25. sír elhunytja a legújabb embertani vizsgálatok alapján férfi lehetett.¹⁴⁴ A sírban az orsógombon kívül más lelet nem került elő. A kutatásban ez az eset nem egyedülálló. A székkutaskápolnadülői avar temető 489. sírjának elhunytját szintén férfinak határozták meg, ebben a temetkezésben is csak egy orsógombot találtak.¹⁴⁵

9.2. Kések

A Körös–Tisza–Maros közén előkerült késő avar kori temetők leletanyagában főként férfisírok mellékleteiként jelentek meg a kések. A tárgytípus sírokban való megjelenése gyakori, részben a viselet részeként is értelmezhető.¹⁴⁶ Legtöbbször az elhunyt jobb oldalán a kezek, a medence és a lábak területéről kerülnek elő ezek a leletek. Esetenként a bal oldalon is feltűnhet a tárgytípus. Bende szerint a Körös–Tisza–Maros közén a vázak bármely oldalán elhelyezett leletek nem köthetők nemekhez.¹⁴⁷ A nagykamarási temetőrészletben 8 esetben (4., 6–7., 13–14., 16–17., 27. sírok) találtak kést¹⁴⁸ a vázak mellett. Négy női, három férfi-, és egy gyermektemetkezésből került felszínre ez a tárgytípus. A nemek és a kések előkerülési helye között nem figyelhető meg a kislátföldi szokásokhoz hasonló szabályszerűség.¹⁴⁹ A női sírokban jobb és bal oldalon, kéznél, combcsont mellett, mellkason, míg a férfisírokban lábszárak között, bal lábszár mellett vagy a fej jobb oldalán figyelte meg Banner a leletek helyét. A női és a gyermeksírokból származó eszközök mérete kisebb, 6,2–12,5 cm között mozog, míg a férfisírok leletei jóval nagyobbak, 17–19 cm közöttiek. Felmerül a kérdés, hogy a tárgyak méreteit figyelembe véve értelmezhetjük-e a kisebb méretű késeket

¹⁴³ Banner közlésében és a leltárkönyvben némi terminológiai zavar mutatkozik a leletekkel kapcsolatban. Banner minden esetben orsókarikának nevezi ezeket a tárgyakat (1., 2., 10., 19., 25. sír), azonban a gyűjteményben lévő tárgyak (1., 2. sír) orsógombok (SZTE RT RGY Ltsz. 7546, 7548.). Sajnálatos módon a többi lelet nem maradt fenn (10., 19., 25. sír) így nem tudjuk igazolni, hogy valóban minden esetben orsógombról van-e szó. Egyedül a 19. sír orsógombjáról közölt az ásató rajzot, de ezt is orsókarikának nevezte (BANNER 1927, 152, 156).

¹⁴⁴ BENDE 2017, 38.

¹⁴⁵ BENDE 2003, 316.

¹⁴⁶ BENDE 2003, 315; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 179.

¹⁴⁷ BENDE 2017, 289.

¹⁴⁸ Sok esetben töredékesek a tárgyak, így nehéz volt az azonosításuk (SZTE RT RGY Ltsz. 7555, 7566, 7572, 7587, 7589, 7602, 7620), a 16. sír kése már nem része a gyűjteménynek (SZTE RT RGY. Ltk. Ltsz. 7597).

¹⁴⁹ Tomka Péter szerint férfiaknál a jobb oldalon az övseletrészeként, míg a nőknél a bal oldalon munkaeszközként értelmezhetők a kések (TOMKA 1972, 28–29; BENDE 2017, 289).

munkaeszközként, a nagyobbakat (17–19 cm) pedig munkaeszközként és/vagy fegyverként.¹⁵⁰ Továbbá a nagyobb méretű kések és a sírbeli helyzet között lehet-e összefüggés.

9.3. Vasár és vaskarika

A vasarak leginkább felnőttsírokból kerülnek felszínre. Az eszköz legtöbbször deréktájon, jobb oldalon kerül elő, néha más tárgyakkal együtt a tarsolyban.¹⁵¹ A nagykamarási temető-részlet 4. sírjában a combcsontok között látott napvilágot egy vasár.¹⁵²

A tárgyak övön való rögzítésének egyik módszere lehetett a vaskarika használata. Főleg olyan sírokból kerülnek felszínre gyakrabban, amelyekben vaskés vagy tarsolyra utaló tárgy is van.¹⁵³ A nagykamarási temetőrészletben egy női (4. sír) és két férfitemetkezés (14, 21. sír) esetében jegyezte fel Banner János a vaskarika létét. A 4. és 14. sírokból a medence környékéről került felszínre a vaskarika, a 21. sírban azonban a bokánál feküdt.¹⁵⁴ A medencén és annak környékén lévő vaskarika az övhöz tartozva rögzítőfunkciót láthatott el (4. sír). A 14. sírban a 19 cm hosszú kés töredékei a fejnél, míg a vaskarika a medencén helyezkedett el (feltételezhetően más tárgyat rögzítettek az övön, amely vagy nem került a sírba, vagy elbomlott). A 21. sír esetében valószínűleg állatjárás következtében került a vaskarika a bokához.

10. Az embertani értékelés rövid ismertetése

A nagykamarási temetőrészlet feltárása során nagy valószínűséggel csak a koponyákat emelhetők ki a sírokból.¹⁵⁵ Az első antropológiai vizsgálatokat Krecsmárik Endre végezte el, míg az újabbakat Marcsik Antónia. A legfrissebb eredmények alapján a 27 sírből 14 nő, 9 férfi, 2 felnőtt és 2 gyermek váza került felszínre.¹⁵⁶ A taxonómiai elemzés 8 koponya (1–2., 5–6., 9., 14., 25. sír, egy szórvány) metrikus és morfológiai adatai alapján europid, europo-mongolid és mongolid földrajzi változatot¹⁵⁷ mutatott ki [5. tábla 2]. Anatómiai variációként a

¹⁵⁰ A 20 cm-es pengehosszúsággal rendelkező késeket általában már fegyverként értelmezik a kutatók (ČILINSKÁ 1966, 184–185; CSIKY 2006, 115; CSIKY 2015, 219).

¹⁵¹ BENDE 2017, 291.

¹⁵² BANNER 1927, 146; BENDE 2017, 37. A tárgyat a leltárkönyvbe bejegyezték, azonban már nem része a régészeti gyűjteménynek (SZTE RGy. Ltk. Ltsz. 7557).

¹⁵³ B. NAGY 2017, 19, 23, 26, 30, 37, 51. kép.

¹⁵⁴ BANNER 1927, 145, 151, 153. Jelenleg mindhárom lelet a gyűjtemény része, bár töredékes állapotban maradtak meg (SZTE RGy. Ltsz. 7554, 7593, 7615).

¹⁵⁵ Ennek egyik oka a vázak rossz megtartása lehetett, amit Banner is kiemelt a temetőről írt publikációjában, a másik ok pedig, hogy nem volt szokás a teljes váz kiemelése és elcsomagolása a kutatás ezen időszakában (BANNER 1927, 146–147).

¹⁵⁶ KRECSMÁRIK 1927, 160–165; BENDE 2017, 37, 55. j; SAJTI 2019, 53–59. További kutatások eredményeként, a korábban elveszettnek hitt 21. sír koponyájáról bebizonyosodott (a szakirodalmi feljegyzések alapján), hogy az ELTE Embertani Intézetében található: ltsz. 12 042. A koponyát nem volt lehetőségünk megvizsgálni, azonban a korábbi publikációk szerint egy gyógyulási folyamatot mutató kardvágás okozta sérülés látható a homlok közepén (BARTUCZ 1966, 336; BERECKZI 2013, 40).

¹⁵⁷ Az europid csoportba sorolhatók az 1–2., 6., 9., 14. és 25. sírok egyénei. A 25. sír koponyája europo-mongolid, az 5. sír egyéne pedig mongolid (SAJTI 2019, 56).

bregmacsont (6. sír) és a *torus mandibularis* (1. sír) emelhető ki. A nagykamarási temető embertani anyaga a taxonómiai vizsgálat alapján beleillik a Tiszántúl avar kor népességébe.¹⁵⁸

11. A temető időrendje és szerkezete

Banner János a temető korát 6–7. századtól a 8–9. századig datálta. A felső határt a kengyelek alapján határozta meg, a lószerszámos temetkezés díszei miatt pedig az avarokhoz kötötte a sírok leletanyagát.¹⁵⁹ Bende Livia a 7. század utolsó harmadára, 8. század első felére, míg Medgyesi Pál a 8. századra datálta a temetőrészletet.¹⁶⁰ A kronológia pontosításához azonban néhány főbb lelet segítségül szolgálhat. Szücsi Frigyes szerint a fokosbalta a 6. század utolsó negyedétől a 9. század elejéig datálható, ezzel valószínűleg a fokos a temetőrészlet legtagabb időintervallumában keltezhető lelet.¹⁶¹ Szenthe Gergely az ezüstlemez övgarnitúrák vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a tárgytypus a 7. század második felére, középső harmadára keltezhető.¹⁶² A szemesgyöngyök a 7. század végétől a 8. század elejéig, míg a dinnyemag alakúak szintén a 7. század elejétől egészen a 8. századra kiterjedve bírnak keltezőértékkel.¹⁶³ A temetőrészlet legkésőbbi lelettípusa a karéjos övforgó lehet, amelynek a 8. század végétől a 9. század elejéig, első harmadáig lehetséges az előfordulása.¹⁶⁴ Az előkerült leletek többsége a 7. századra keltezhető. Ennek következtében a lelőhely datálása szempontjából a kezdeti időpontot illetően egyetértek Bende Livia megállapításával, azonban a temetőrészlet felhagyását némivel későbbinek tartom, használata egészen a 8. század végéig húzódhatott. Mindemellett fontos figyelembe venni, hogy temetőrészletről van szó, így nem tudni, hogy az elhordott vagy esetleg fel nem tárt sírok korábbi vagy későbbi leletanyagot tartalmaztak-e. Ennélfogva a temetőrészlet szerkezetének értékelése is nehézségekbe ütközik. A feltárt sírok többsége kissé szabálytalanul, de több sorba rendeződve helyezkedett el. A temetőterképen azonban jól látható, hogy egyes sírok és sírsorok között igen nagy „fehér foltok” vannak. Nagy valószínűséggel a temető ezen részei a nagykamarási lakosság homokkitermelő tevékenysége során megsemmisültek, esetleg valamilyen okból kifolyólag nem tárták fel őket.

12. Összegzés

A Banner János által feltárt nagykamarási temetőrészlet sírjai a temetkezési rítus és a mellékletek alapján az avarokhoz köthetők. Sajnos a temető eredeti méretével kapcsolatban nem rendelkezünk információval, így egykori szerkezetéről, kiterjedéséről, a sírok belső kronológiai rendjéről nehéz következtetéseket levonni.

¹⁵⁸ LIPTÁK 1983.

¹⁵⁹ BANNER 1927, 156.

¹⁶⁰ MEDGYESI 2002, 253; BENDE 2017, 37.

¹⁶¹ SZÜCSI 2014, 158.

¹⁶² SZENTHE 2012, 538.

¹⁶³ PÁSZTOR 1995, 73, 76.

¹⁶⁴ SZALONTAI 1991, 471; MÉSZÁROS 2016, 51.

A temetőrészletben a NyÉNy–KDK-i irányú tájolás dominanciája figyelhető meg. A feltárás során főleg téglalap alakú aknasírokat figyeltek meg, továbbá egy fülkesírt (17. sír) is dokumentáltak. Az elhunytakat hanyatt, nyújtott helyzetben helyezték örök nyugalomra (kivéve a 22. sír halottját). A sírok bolygatottsága 3 esetben (8., 10., 18. sír) figyelhető meg. Két elhunytat minden bizonnyal koporsóban temettek el (5., 15. sír), azonban a lepelbe való csavarás vagy a szűk ácsolt koporsó használata sem kizárható (4., 12., 17. sír). Több temetkezésnél ételmellékletre (12., 18. sír) és állatáldozatra (5., 17–18. sír) utaló jelenségeket is megfigyelt a feltáró. Továbbá melléklet nélküli sírok is felszínre kerültek (22–23. sír).

Sok esetben a ruházathoz, viselethez tartozó elemek és eszközök maradványai voltak azonosíthatók. A férfitemetkezések közül a 7. sír elhunytja tűnik ki viseletével és mellékleteivel: ezüstlemezes övgarnitúra, lószerszámzat (kengyelpár, hevedercsat, rozettás szíjveretek), fokos és kés. A női temetkezések közül a 4. sír váza a gyöngycsüngős fülbevalóval, a 17. sír elhunytja az ezüstfüggőjével és folytatott díszű szemesgyöngyeivel, illetve a 19. sírban előkerült bronzkarperec emelhető ki. A feltárt sírok közül az újabb adatok szerint 14 nő, 9 férfi, 2 gyermek és 2 meg nem határozható nemű felnőtt¹⁶⁵ váza került felszínre az ásatás során. Banner János a temető korát 6–7. századtól a 8–9. századig datálta, leletanyagát az avárokhöz kötötte.¹⁶⁶ Megállapítását az újabb embertani vizsgálatok, a temető leletanyaga és a temetkezési szokások is alátámasztják. Bende Livia szerint a temetőrészlet 7. század utolsó harmadára, 8. század első felére keltezhető.¹⁶⁷ Véleményem szerint a kronológiai határ a 8. század végéig tolható ki.

FORRÁSOK

- MNL CSML VIII. 16. = Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád-Csanád Megyei Levéltár, a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Intézetének iratanyaga. Szeged.
 SZTE RT RGy. = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Régészeti Gyűjtemény. Szeged.
 SZTE RT RGy. Ltk. = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Régészeti Gyűjtemény leltárkönyve. Szeged.
 SZTE RT Ad. B. J. FGy. = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Adattár, Banner János fotógyűjteménye. Szeged.

IRODALOM

- BANNER 1927 = Banner J.: Népvándorlaskori sírok Nagykamaráson. *Dolg* 3 (1927), 141–159.
 BANNER 1990 = Banner J.: *Békés-Kolozsvár-Jászberény-Szeged. Banner János emlékiratai 1945-ig*. Sajtó alá rendezte Jankovich B. D. [Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 15.] Gyula 1990.

¹⁶⁵ BENDE 2017, 37, 55. j.

¹⁶⁶ BANNER 1927, 156.

¹⁶⁷ BENDE 2017, 37.

- BARTUCZ 1966 = Bartucz L.: *A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. Paleopathologia III.* Szerk.: Palla Ákos. Budapest 1966.
- BENDE 1998 = Bende L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez. *MFME–StudArch* 4 (1998), 195–230.
- BENDE 2003 = Bende L.: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar kori temetőben. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dűlői avar temető.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFME–MonArch 1.] Szeged 2003, 305–326.
- BENDE 2012 = Bende L.: Lószerszámok temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára.* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 645–678.
- BENDE 2017 = Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* Főszerk.: Lőrinczy G. [Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 8.] Budapest 2017.
- BERECZKI 2013 = Bereczki Zs.: *Az avarok trepanációs szokásai a Dél-Alföld bioarcheológiai leletanyagának tükrében.* Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged 2013.
- BÓNA 1979 = Bóna István: A Szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. *ArchÉrt* 106 (1979), 3–32.
- ČILINSKA 1966 = Čilinska, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Bratislava.
- CSALLÁNY 1956 = Csallány D.: A X. századi avar továbbélés problémája. *SzSzSz* 1 (1956), 39–49.
- CSIKY 2006 = Csiky G.: A zsebesi avar temető fegyveres rétege. *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek* 8 (2006), 111–124.
- CSIKY 2015 = Csiky, G.: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology.* [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (450 – 1450.) 32.] Leiden–Boston 2015.
- EISNER 1952 = Eisner, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské Pobřežie.* Bratislava 1952.
- ERDÉLYI 1958 = Erdélyi I.: *A jánoshidai avar kori temető.* [RégFüz II.1.] Budapest 1958.
- FARKAS et al. 2020 = Farkas A. – Hergott K. – Sajti M. – Szikszai F. – Varró B.: A gyűjtemény avar kori anyaga. In: „Azért mégis csinálunk intézetet is, gyűjteményt is...” *Válogatás a szegedi egyetem Régészeti Tanszékének leleteiből.* Szerk.: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K. Szeged 2020, 36–39.
- GARAM 1975 = Garam, É.: *Avar Finds in the Hungarian National Museum.* [Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary I.] Budapest 1975, 11–48.
- KOVRIG 1963 = Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* [ArchHung 40.] Budapest 1963.
- KRECSMÁRIK 1927 = Krecsmárik E.: Koponyák a nagykamarási sírokból. *Dolg* 3 (1927), 160–166.
- LÁSZLÓ 1944 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.
- LIPTÁK 1983 = Lipták, P.: *Avars and Ancient Hungarians.* Budapest 1983.
- LŐRINCZY 2011 = Lőrinczy G.: A fülkesír. In: *Régészeti Kézikönyv.* Főszerk.: Müller R. Szerk.: Gróf P. Budapest 2011.
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014 = Lőrinczy G. – Rác Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. *JAMÉ* 56 (2014), 141–217.

- LÖRINCZY 2017 = Lőrinczy G.: Szerkesztői utószó. In: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. Főszerk.: Lőrinczy G. [Studia ad Archaeologiam Pasmaniensia 8.] Budapest 2017, 479.
- MEDGYESI 2002 = Medgyesi, P.: Nagykamarás. In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. [VAH 13.] Budapest 2002, 253.
- MÉSZÁROS 2016 = Mészáros B.: *Az Alföld legkésőbbi avar kori horizontjába sorolható sirleletek kritikai vizsgálata*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2016.
- B. NAGY 2003 = B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadülői avar temető. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dülői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 11–304.
- PÁSZTOR 1995 = Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. *SMK* 11 (1995), 69–92.
- PÁSZTOR 2003 = Pásztor A.: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető gyöngyleletei. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dülői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 331–370.
- PINTÉR-NAGY 2017a = Pintér-Nagy K.: Egy „római provinciális régész” a Dél-Alföldön, Buday Árpád, a szegedi Régészeti Intézet alapítója. *Szeged* 29/11 (2017), 20–25.
- PINTÉR-NAGY 2017b = Pintér-Nagy K.: *A hunok és az avarok fegyverzete, harcmodora az írott források alapján*. [MÖK 31.] Budapest 2017.
- PINTÉR-NAGY 2020 = Pintér-Nagy K.: A régészeti tár története. In: „Azért mégis csinálunk intézetet is, gyűjteményt is...” *Válogatás a szegedi egyetem Régészeti Tanszékének leleteiből*. Szerk.: Kulcsár V. – Pintér-Nagy K. Szeged 2020, 8–11.
- SAJTI 2019 = Sajti M.: *Avar kori leletek a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Gyűjteményéből. A nagykamarási avar temető*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2019.
- SZALONTAI 1991 = Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek.) *MFMÉ* 1984–1985/2 (1991), 463–481.
- SZALONTAI 2003 = Szalontai Cs.: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető öveinek elemzése. In: B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolna-dülői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 371 – 406.
- SZENTHE 2012 = Szenthe G.: 7. századi ezüstlemezes övgarnitúrák. Adatok az ezüstlemezből készült, sima felületű övveretek elterjedéséhez. In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 521–550.
- SZÜCSI 2012 = Szücsi F.: A kora- és késő avar kori balták és fokosok. In: *Hadak útján. XX. Népvándorláskori Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30*. Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 121–138.
- SZÜCSI 2014 = Szücsi F.: Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében. *Alba Regia* 42 (2013–2014), 113–186.
- TOMKA 1972 = Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz I. Kés a sírban. *Arrabona* 14 (1972), 27–75.
- TÓTH 2018 = Tóth Z.: Az áldozati állatok eltemetésének kontinuitása a késő avar korban. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében: 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa*. Szerk.: Hága T. – Kolozsi B. [Tempora Obscura 4.] Debrecen 2018, 109–140.

VÖRÖS 1999 = Vörös I.: A halimbai késő avar kori temető állatsontleletei. *Tisicum* 11 (1999), 43–58.

WICKER 1990 = Wicker E.: *Halasi múzeum II. A gimnáziumi érem- és régiségtár története*. [Halasi Téka 10–11.] Kiskunhalas 1990.

WEBIRODALOM

TÓTH 2012 = Tóth Z.: Az avar kori állatáldozatok értelmezése. *Első Század Online* 11/2 (2012), 525–556. http://epa.oszk.hu/01600/01639/00006/pdf/EPA01639_elso_sza-zad_2012_nyar_525-556.pdf (utolsó megtekintés: 2021. 02. 15. 17:45)

<http://www.arpad.btk.mta.hu/adatbazisok> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 07. 13:19)

II. katonai felmérés térképe = <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=os-m%2C5&bbox=2326192.053269122%2C5847866.452341696%2C2377748.8288474735%2C5863153.857998731> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 16. 11:15:23)

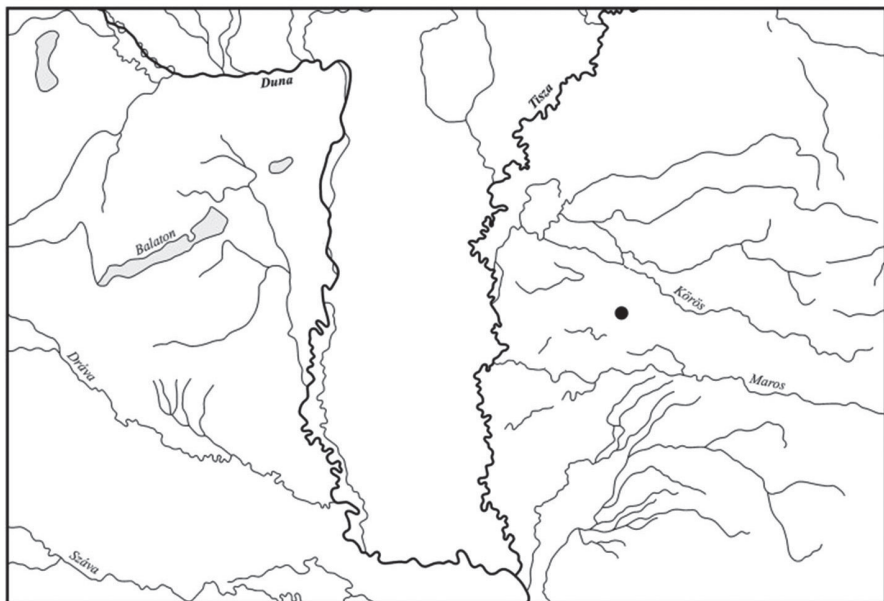
III. katonai felmérés térképe = <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=os-m%2C43&bbox=2326192.053269122%2C5847866.452341696%2C2377748.8288474735%2C5863153.857998731> (utolsó megtekintés: 2021. 03. 16. 11:26:17)

The Avar cemetery part from Nagykamarás

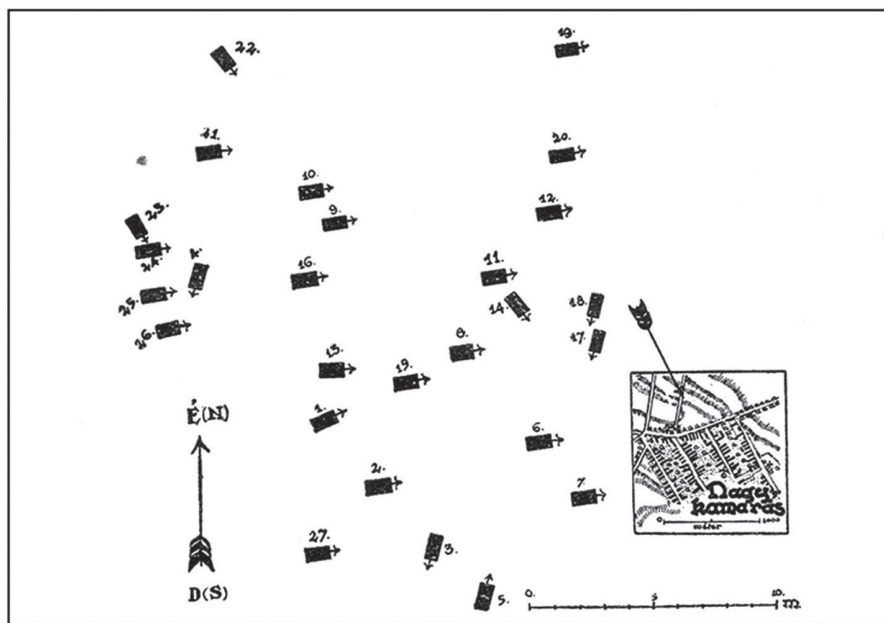
On August 16–28, 1926, János Banner carried out a rescue excavation in Nagykamarás (today Békés County, Hungary), in the course of which 27 Avar burials were unearthed. Banner was only able to save a part of the cemetery and there were lots of stray finds.

In the cemetery part, the NW–SE orientation dominated. The dead were placed in the grave pit in an extended position and in one case in a contracted position (grave 22). Most of the burials were shaft graves, in one case there was a niche dug from the end of the grave pit (grave 17). The looting of the graves was observed in three cases (graves 8, 10, 18). Two deceased persons were certainly buried in coffins (grave 5, 15), however, twisting into a shroud or the use of a narrow-carved coffin cannot be ruled out (graves 12, 17). At several burials, the excavator also recorded food offerings (graves 12, 18) and animal sacrifices (graves 5, 17, 18). In addition, burials without grave goods also came to light (graves 22, 23).

In many cases, grave goods and items of clothing and wear were identifiable. The deceased of grave 7 stands out of the male burials with his costume and accessories: silver belt set, horse equipment, poleaxe, and knife. Among the female burials, the skeleton of grave 4 with pearl earrings, grave 17 with its silver earrings and glass beads ornament, and a bronze bracelet found in grave 9 can be highlighted. According to recent data, 13 women, 11 men, 2 children and 1 adult skeleton were unearthed during the excavation. The cemetery can be dated to the last third of the 7th century – 8th century.

1

2

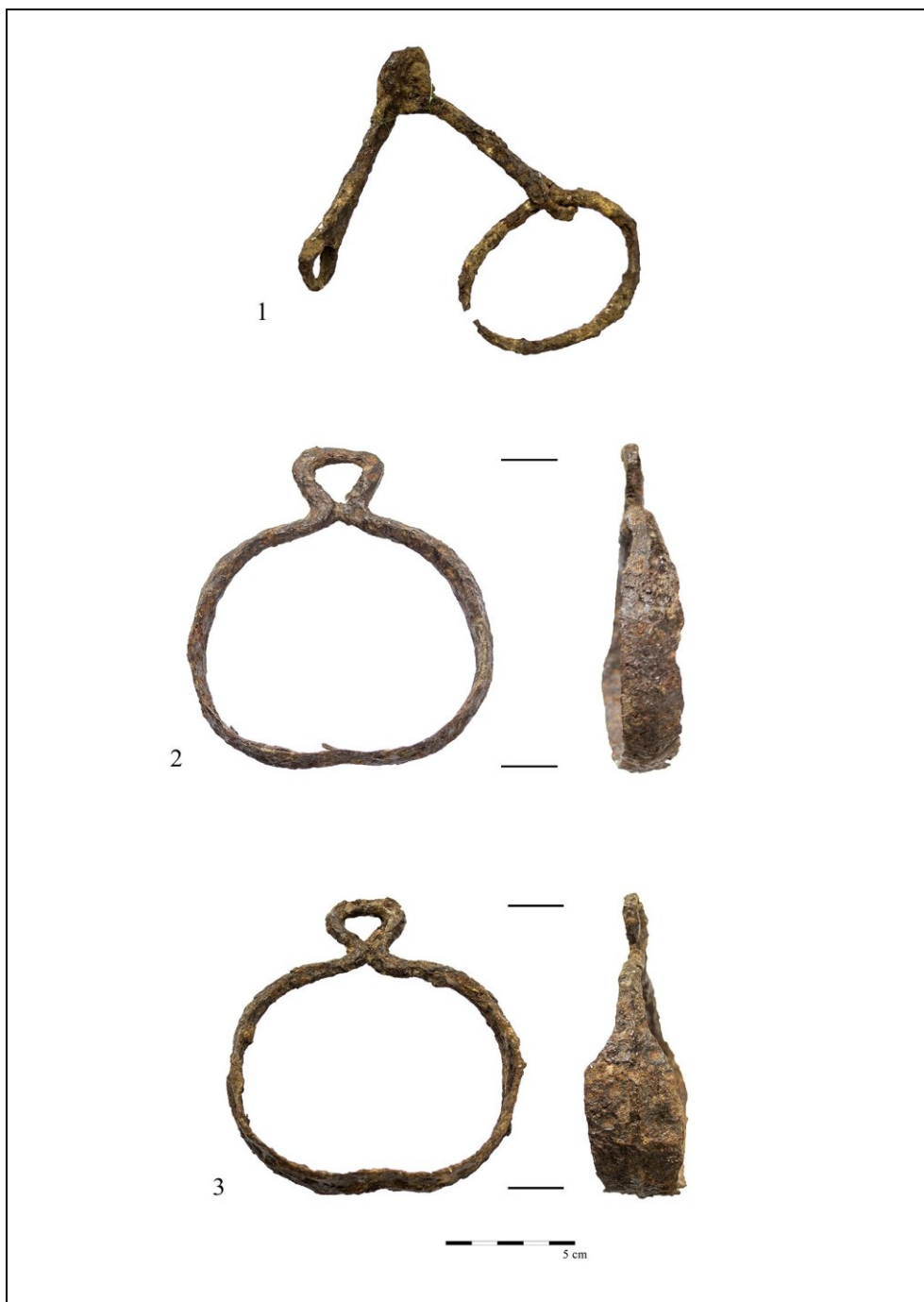
1. tábla: 1.: A mai Nagykamarás település; 2.: A temetőterkép (BANNER 1927, 141, 1. kép)

2. tábla: Az 5. sír leletei (Fotó: Walter Réka)

3. tábla: A 7. sír leletei (Fotó: Walter Réka)

4. tábla: A 7. sírban előkerült lószerszámzat részei (Fotó: Walter Réka)

5. tábla: 1.: A 7. sírból felszínre került fokosbalta (Fotó: Walter Réka); 2.: Az 5. sír vázának állkapocs nélküli mongolid koponyája (Fotó: Walter Réka)

Hajdúszoboszló–Árkoshalom honfoglalás és kora Árpád-kori temetőjének időrendi vizsgálata

1. Bevezetés

Hajdúszoboszló–Árkoshalom 10–11. századi temetőjét 2000–2001 között tárták fel, leletanyagát M. Nepper Ibolya közölte szakszerűen a honfoglalás kori korpuszsorozat harmadik kötetében. Azonban a temető teljes körű elemzésére és értékelésére ez idáig nem került sor. Az itt feltárt leleteket kontextusukból kiragadva több kutató is elemezte, viszont együttes értékelésük nem történt meg. Jelen dolgozat ezt a hiányt próbálja pótolni.¹

Az észak-tiszántúli nagy sírszámú temetők keletkezését illetően még mindig nem született egységes álláspont a kutatásban. Nepper az általa közreadott temetőket (Sárrétudvari–Hízóföld, Püspökladány–Eperjesvölgy, illetve a hajdúszoboszlói) a 10. század kezdetétől a 11. század végéig datálta, és folyamatosan használt temetőknek határozta meg őket. Azonban a püspökladányi temető esetében Bodri Máté mélyreható kronológiai elemzést végzett, mely szerint a létesítésének ideje nagyjából a 10. század közepére adatható.² Gáll Erwin Sárrétudvari–Hízóföld és Hajdúszoboszló–Árkoshalom esetében szeriációs és horizontálstratigráfiai elemzés alapján arra jutott, hogy ezek későbbi temetők lehetnek.³ A térségben az említett temetők mellett is ismert néhány további nagy sírszámú lelőhely, mint például Ártánd–Nagyfarkasdomb, Hajdúdorog–Temetőhegy és Magyarhomorog–Kónya-domb. Ártánd–Nagyfarkasdomb esetében az ásató régész, Mesterházy Károly vetette fel, hogy a temetkezések egy része 10. századi lehet,⁴ ugyanakkor Révész László kételyeit fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy az előzetes jelentésből ismert temető már a 10. század elején használatban lehetett volna. A két rozettás lószerszámveretes sírnak feltehetően nincs kapcsolata az ezredforduló táján létesített temetővel.⁵ Hasonló jelenség figyelhető meg Kovács László elemzései alapján Magyarhomorog–Kónya-domb esetében is, ahol egy korábbi, 10.

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Révész Lászlónak (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE BTK Régészeti Tanszék) a szakmai segítségért és az észrevételekért. Emellett köszönettel tartozom a debreceni Déri Múzeum munkatársainak: Faur Zoltánnak (gyűjteménykezelő, DM) és Kolozsi Barbarának (tárvezető, főmuzeológus, régész, DM), akik lehetővé tették, hogy személyesen is megvizsgálhassam a leletanyagot, és további információkkal is szolgáltatottak a temetővel kapcsolatosan. Köszönöm Czinegéné Kiss Ilonának (múzeumi fotós, DM), hogy segítséget nyújtott a leletek szakszerű fotózásában.

² BODRI 2018, 291–303.

³ GÁLL 2019, 146, 67. kép.

⁴ MESTERHÁZY 1990, 50–57.

⁵ RÉVÉSZ 2020, 179.

századi szállási temető mellett, attól függetlenül, egy 11–12. századi temetőt létesítettek.⁶ Hajdúdorog–Temetőhegyen a legkorábbi sírokból talált kétélű kard egyértelműen jelzi, hogy a lelőhely használatának ideje a 10. század második felére tehető,⁷ viszont részletesebb adatokat nem ismerünk a temetőről. Így egyelőre az a kép rajzolódik ki, hogy azon a temetők esetében, melyek leletanyagán áthatóbb elemzéseket végeztek, megdőlt az a feltevés, hogy használatuk a 10. század első felében kezdődött volna. A nagy sírszámú temetők esetében egy másik fontos probléma a folyamatosság kérdése, melyhez a hagyományos régészeti elemzések mellett más szempontú megfigyelésekre is szükség van. A magyarhomorogi temető esetében a régészeti megfigyelések mellett genetikai adatok⁸ is kimutatták, hogy két különböző népesség temetkezett ugyanarra a területre, míg a püspökladányi temetőnél a folyamatosságot igazolták a régészeti és az antropológiai megfigyelések is.⁹ A jelenlegi elemzés célja a hajdúszoboszló–árkoshalmi temető belső időrendjének vizsgálata és a folyamatosság kérdésének lehetséges áttekintése a régészeti és antropológiai elemzések alapján.

2. Leletkörülmények

Az Árkoshalomnak nevezett kurgán Hajdúszoboszló központjától délnyugatra található.¹⁰ A kurgán mindössze 200–250 méterre feküdt a Kösely jobb partjától, ez volt a terület állandó vízfolyása, és a halmot is a Kösely melletti területek földjéből hordták össze. A korszakból ismert még néhány olyan lelőhely, ahol a népesség a korábbi időszakban emelt halmokat használta fel temetkezési helyként.¹¹ Tettamanti Sarolta a kurgánokba való másodlagos temetkezést nem tartotta magyar sajátosságnak,¹² azonban az újabb kutatások nyomán egyre több olyan lelőhely került napvilágra, ahol a halmokat másodlagos temetkezési helyként használták fel.¹³

A kurgán lábánál elhelyezkedő temetőben 246 honfoglalás és kora Árpád-kori sírra bukkantak.¹⁴ A temető csontanyagának antropológiai feldolgozása megtörtént. 241 csontváz volt vizsgálható, ezek alapján a közösség tagjainak nemi aránya a következők szerint oszlik meg: 83 férfi, 61 nő, 97 fiatal/gyermek (0–23).¹⁵ A kurgán északkeleti oldalába a 12. század végén egy tégláégető kemencét vágtek, amely feltehetően megsemmisíthetett néhány sírt [1. tábla]. A kemence a temető két nagy sírcsoportja között helyezkedik el: az egyik hézagosan, a másik rész sűrűbben betelepített. A kemence helyzetéből adódóan inkább a hézagosabb részt érinthette pusztítás, a sűrűbben betelepített résznek épp a szélén fekszik. Valószínűleg nem történhetett olyan mértékű adatvesztés, amely kihatással lehetne a temető értékelésére. Három sír (1., 30., 37.) a temető tömbjétől aránylag nagyobb távolságra került elő. Csupán

⁶ KOVÁCS 2019.

⁷ FODOR 1996, 226–228.

⁸ TÖRÖK–NEPARÁCZKI 2019, 611–615.

⁹ BODRI 2018, 297; M. NEPPER 2002, 220–221.

¹⁰ M. NEPPER 2002, 58.

¹¹ Hasonló lelőhelyek: Szeged–Székhalm; Kemenesszentpéter–Dombi-dűlő; Sárrétudvari–Órhalom (BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2013, 32; M. NEPPER 2002, 389).

¹² TETTAMANTI 1975, 88.

¹³ BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2013, 33.

¹⁴ M. NEPPER 2002, 58–59.

¹⁵ M. NEPPER 2002, 103.

a 37. sírban találtak leletet (2 hajkarikát), így a sírok temetőhöz való viszonya kérdéses marad.¹⁶

3. A temetkezési szokások vizsgálata

A sírok formájáról kevés információval rendelkezünk csupán kis számban figyeltek meg lekerekített sarkú és ovális alaprajzú gödröket. Tájolásuk Ny–K-i fő irányú volt, de gyakori volt az évszakonkénti eltérés É-nak vagy D-nek. Fordított, K–Ny-i tájolást csak a 244. fegyveres-lószerszámos sírnál figyelték meg, emellett a temetkezésből előkerült egy díszített csonttégely, amely Kárpát-medencei viszonylatban a legkésőbbi, síregyüttesben talált tárgytypus.¹⁷ Ebben az esetben a fordított tájolást feltehetően nem lehet kapcsolatba hozni az elhunyt visszajárásától való félelemmel. Nem zárható ki e sír – a közösséggel szembeni – idegen eredete. A temetkezés a temető legkorábbi betelepített részében található [1–2. tábla].

A temető 10. századi részében többségében háton fekvő, nyújtott helyzetű vázak kerültek elő, enyhén zsugorított temetkezés négy alkalommal fordult elő (1., 202., 235. és 256. sírok). A kartartás a sírok felénél a nagyarányú bolygatottság miatt nem volt vizsgálható. A karok megtalálhatók szorosan a test mellett, és behajlítva is. A temetőben feltárt sírok 48%-a különböző eredetű bolygatások áldozata lett. A sírokat 17%-ban szántás közben bolygatták meg, 13%-ban állatjáratok okozta bolygatást figyeltek meg. Jó néhány sír esetében többszöri háborgatást is sejthetünk. A többi temetkezést illetően feltételezhetjük, hogy rablás céljából bolygathatták meg őket. 21 temetkezésben teljesen feldúlt állapotban kerültek elő a csontok, 24 sírnál megfigyelhető volt a célirányos bolygatás. Majdnem mindig a felsőtestet érte a dűlés, míg 4 alkalommal a láb tájékán lehetett megfigyelni. Az egyik célirányosan lábnál történő bolygatásnál szimbolikus lovas temetkezésre utaló lelettöredék került elő (egy kengyel darabja). Feltehetően tudhatták tehát, hogy mely sírokat lehet érdemes kirabolni. Bolygatás a temető bármely részén megfigyelhető, a legkorábbi és a késői sírokat egyaránt érintette [2. tábla].

A temetőben két sírban figyeltek meg kettős temetkezést. Mindkét esetben egy nő és egy csecsemő váza került elő. A 70. sírban egy *maturus*, a 113.-ban egy *adultus* korú nő mellett feküdt csecsemő.¹⁸ A korszakból számos hasonló páros temetkezés ismert, amelyek azt bizonyítják, hogy nem minden esetben kell feltételeznünk anya-gyermeke kapcsolatot.¹⁹ Ugyanakkor a hajdúszoboszlói temető vázain elvégzett antropológiai elemzések alapján a kérdéses temetkezéseknél nem zárható ki az anya és újszülöttje közötti kapcsolat.²⁰ A kettős temetkezések egyike a temető 10. századi, a másik a 11. századi részében került elő.

A temető 11. századi részében két esetben szuperpozíció is előfordult: a 75. és 247., illetve a 18. és 165. sírok esetében. Azonban nem találunk információt arra vonatkozólag, hogy közülük melyek lehettek a korábbi és melyek a későbbi temetkezések. Ennek utólagos meghatározása azért is problémás, mivel az említett 4 sírból 3 nem tartalmaz semmilyen

¹⁶ A temetőmágtól távol eső sírok részletes problémakörének tárgyalását lásd KOVÁCS 2013, 514; RÉVÉSZ 2020, 60–61.

¹⁷ A felgyűjtött csonttégelyek tágabb területi elterjedését lásd SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 552–557.

¹⁸ M. NEPPER 2002, 75.

¹⁹ A probléma széleskörű taglalását lásd KOVÁCS 2015, 21.

²⁰ M. NEPPER 2002, 68–75.

leletet. A 247. sírból Salamon dénára került elő. A szuperpozíciók a temető legkésőbbi fázisában fordulnak elő [2. tábla].

4. A leletanyag vizsgálata

4.1. Rituális mellékletek [3. tábla]

A temető sírjainak közel fele, összesen 104 temetkezés volt melléklet nélküli.

Halotti szemfedő nyomaira 4 sírban bukkantak. Balogh-Bodor Tekla újabb elemzései alapján a Hajdúszoboszlón előkerült példányokat a II. és a III. típusba tudjuk besorolni.²¹ A II. csoportba a 145., 196. és a 212. sírban előkerült darabok tartoznak. Ezeket papírvékonyságú nemesfém lemezből vágták ki, alakjuk négyzet vagy téglalap. A III. csoportba – melybe a másodlagos felhasználású leletek tartoznak – csak a 263. sírban talált példány sorolható. Három olyan veret került elő szemfedőként, melyeket jó minőségű aranyozott ezüstműből vágtak ki. Balogh-Bodor kutatásai alapján e leletcsoportnak nincsenek jellegzetes használati régiói, a halotti szemfedő adása általánosan elterjedt 10. századi szokásnak tartható.²² Elszórt használatuk valóban több régióban is előfordul, ugyanakkor néhány mikrorégióban koncentráltabban csoportosulnak. Jellemzőek például a Dél-Alföldön, ezen belül is a Szeged környéki temetőknél, a Felső-Tisza vidéken és Hajdú-Bihar megye²³ egész területén.

Ételmelléklet alacsony arányban került elő a sírokból. Összesen 8 temetkezésben sikerült erre utaló leleteket feltárni, melyek egyetlen kivételtől (64. sír) eltekintve a temető 10. századi részéből származnak. Mindegyik sírból csupán egy, ételmellékletre utaló csont került elő, kivéve a páros temetkezést, ahol kettőt találtak. Tojásmelléklet két sírból – 31. és 217. – ismert. Érdekes módon, a temetőterkép tanúsága szerint, a 217. sír a legkorábbi temetkezések egyike lehetett, míg a 31. a legkésőbbiek közé tartozik.

Edénymelléklet két *infans* I. korú sírban – 147. és 189. – fordult elő. A 189. sírban előkerült kisleányka durva, csillámos, apró kavicsos anyagú. Oldala felső részén hullámvonaldíszítés található. Ilyen edények kerülhettek elő a 189. síron kívül Karos–Eperjesszőg II. temető 1. sírjából, Ibrány–Esbó-halom 165. és Visznek–Kecskehegy 35. sírjából. Ezek az edények valószínűleg a továbbélő fazekashagyomány bizonyítékai lehetnek.²⁴ A 147. sírban talált fazék nyúlánk, hengeres formájú, pereme enyhén kihajló és lekerekített. A korszakból ismert edények többsége ebbe a csoportba tartozik. A lekerekített perem általánosan elterjedt sajátosság a Hortobágy–Berettyó vidékén, a terület északi részén viszont a levágott peremek jellemzőek. Az itt előkerült kerámiák a 10. századra keltezhetők.²⁵

²¹ BALOGH-BODOR 2018, 35.

²² BALOGH-BODOR 2018, 35.

²³ Hajdúböszörmény–Bodaszőlő; Bődöskút; Hajdúböszörmény–Vid, Erdős-tanya; Hajdúdorog–Gyulás; Hajdúdorog–Temetőhegy; Hajdúszoboszló–Árkoshalom; Magyarhomorog–Könyadomb; Püspökladány–Eperjesvölgy; Sárrétudvari–Hízóföld (BALOGH-BODOR 2018, 35).

²⁴ MÉRVA 2014, 209.

²⁵ MÉRVA 2014, 217–218.

4.2. Érmék a sírokban [4. tábla]

A temetőben 10 érme került elő, ezek közül az egyik egy *solidus* közepének a kivágata, a többi ezüstdénár Árpád-házi uralkodókhoz köthető. A 109. sírban VII. Constantinus és II. Romanus társcsászár (945–959) *solidus*ának²⁶ körbevágott példányát találták a koponya mellett (Krisztus feje, illetve a császárok mellképe épen maradt). Árpád-kori dénárók 3 esetben szintén körülnyírva kerültek elő. Kovács László kutatásai nyomán arra következtethetünk,²⁷ hogy a dénárók nem díszként kerültek a sírokba, mivel nem voltak átylukasztva. Valószínűleg obulusfunkciójuk sem volt, mivel nem a szájnál vagy a marokban találták meg őket.²⁸ A belső időrendet tekintve a dénáros sírok szépen kirajzolják a temető 11. századi részét és szemmel láthatóan elkülönülő egységet alkotnak a 10. századi sírcsoporttól. A *solidus* a legkorábban betelepített területről került elő, így jogosan feltételezhetjük, hogy a temető használata a 10. század közepétől kezdődik. A dénáros sírok látszólag követik a temető terjedését, azonban egyes uralkodók érméi területileg keverednek egymással. Nem kizárható, hogy a 73. sír – amelyben Salamon dénárja került elő – megásása hamarabb megtörténhetett, mint a közelében található 22. síré, amelyben I. (Szent) István érméjét találták. A pénzérmék csak közvetve tudnak információt szolgáltatni a temető horizontálstratigráfiai képeről, mivel semmiféle adattal nem rendelkezünk arról, hogy mennyi idő telhetett el az érme verésének kezdete és a temetkezésekben való földbe kerülése között.²⁹

4.3. Hajkarikák [5. tábla]

A különböző hajkarikák használata általánosan elterjedt volt a közösségen belül. 63 sírból összesen 91 példány került elő, közülük főként az ezüsből készült darabok dominálnak (57 db), ugyanakkor jelentős számban kerültek elő bronzkarikák is (33 db), emellett egy vasból készült példány is ismert a 39. sírból. A 256. sírban bronz és ezüst hajkarika együtt fordult elő.

Az egyszerű huzalkarikából összesen 60 példány került elő, ezek formailag több alcsoportra oszlanak: egyszerű huzalkarikák, nyitott végekkel; összeérő végekkel; enyhén megsodrott; háromszög alakú; ovális/körte alakúak. A legelterjedtebbek az összeérő végekkel rendelkező karikák voltak. A temetőből 31 S-végű hajkarika ismert, ezek főként a DK-i részen kerültek elő. 3 esetben fordult elő egyszerű és S-végű karika ugyanabban a sírban (77., 208., 228. sír). Mindkét karikatípus egyaránt megtalálható gyermek-, női és férfitemetkezésekben is.

A Tiszától keletre eső területeken a 11. század elején jelennek meg az S-végű karika-ékszerek.³⁰ Az egyszerű, nyitott hajkarikák egy variánsa a kicsi, ovális alakúra nyomott, s általában vastag huzalból készített forma, ezeket nevezte Tettamanti körte alakúaknak.³¹ E

²⁶ A bizánci érmék 3. csoportjába (945–959) tartozik. Lásd Kovács 2011, 69–70.

²⁷ Kovács 2006, 31–35.

²⁸ Kovács 2006, 236.

²⁹ Kovács 1997, 94.

³⁰ MESTERHÁZY 1965, 99–104.

³¹ TETTAMANTI 1971, 2019

típus megjelenése a 10. század végétől adathozható,³² belőle 4 darab került elő a temetőben. Az egyszerű és az S-végű hajkarikák jól kirajzolják a temető időrendjét. Az egyszerű, nyitott darabok a temető teljes 10. századi részét uralják, a 11. századi sírokban elvétve fordulnak elő, míg az S-végű karikás sírok a temető legkésőbbi csoportjában jelennek meg. Az S-végű karikák megjelenése kiválóan kiegészíti a dénáros sírok elterjedését, megrajzolva egy látványos határt a temető 10. és 11. századi része között.

4.4. Ékszerek és viseleti elemek [6–7. tábla]

Mivel a hajkarikák tipológiája a kutatásban rendkívül kidolgozott, szükségesnek láttam a temetőben előkerült más ékszertípusoktól elkülönítve tárgyalni őket. Terjedelmi okok miatt a többi ékszertípus közül csak azokat emelem ki, melyek árnyalni tudják a 10. és 11. századi temetőrészek egymástól való elkülönülését.

A temetőben összesen 9 torques került elő, melyek kivétel nélkül több százból sodrottak. A tárgytypus vizsgálatával és kronológiájával újabban Révész Éva foglalkozott, kutatásai szerint a nyakperecek szélesebb körben való elterjedése zömmel a 10. század második felére tehető. A díszesebb, több százból sodrott változatok I. István korától egész I. László koráig keltezhetők.³³ A temetőkben főként az érmés sírok közeléből kerültek elő, a hajdúszoboszlói lelőhely 10. századi részéből is ismert néhány példány. Szokatlan jelenség, hogy két sírból (9. és 226.) torques-diadémok kerültek el, amelyek a Kárpát-medencei viseletben idegennek számítana. Torquesek diadém funkciójában Bulgária területéről ismertek.³⁴

Karperecekből 18 sírból 25 darab került elő. A legtöbb példányt női sírok mellékleteként találták, gyermek- és férfisírokban ritkábban kerültek elő. Typusaik alapján: pántkarperec, huzal-, sodrott- és állatfejes karperecek. Közülük a legnagyobb számban sima, nyitott huzal-karperecek ismertek, főként női sírokból, de gyermek- és férfisírokban is találtak néhányat. A tárgytypus a teljes 10. századi temetőrészben előfordul, a 11. századi részben ellenben egyetlen darab sem került elő. Az egyéb típusok közül két sodrott, hurkos-kampós záródású karperecet találtak. Ez a típus a korszak leletanyagában csak bronzból ismert. A 10. század második felében válik általánossá a viseletük,³⁵ virágkoruk a század utolsó harmada volt, de használatuk nem szűnt meg a 11. században sem,³⁶ a temetőben ugyanakkor a 10. századi részben kerültek elő. A pántkarperecek közül két darabot töredékes állapotban találtak (196. és 207. sír). A 14. gyermeksírból egy kikerekedő végű, pontkörös díszítésű darab került elő. Ez a minta főleg bronzpántokon fordul elő, nagyjából 30 lelőhelyről ismert. Mesterházy a felgyűjtött lelőhelyek alapján megfigyelte, hogy az egyszerű pontkörös karperecek elterjedése egy laza sűrűségű alföldi csoportot rajzol ki. A kikerekedő végű pántkarpereceket általában a 10. század első kétharmadára szokás keltezni. Ezek közül a legkésőbbi példányok a már bronzból készült pontkörös díszítésűek, melyeket a 10. század végén és a 11. században is használtak.³⁷ Ennek egyik párhuzamát Gyulafehérváron, a Brândușei utca 137. sírjában

³² SZÓKE–VÁNDOR 1987, 53.

³³ RÉVÉSZ 2012, 59.

³⁴ SZABÓ 1979, 56.

³⁵ SZABÓ 1979, 112.

³⁶ LANGÓ 2000, 45.

³⁷ MESTERHÁZY 2018, 194.

találták I. István és I. András érméjével együtt.³⁸ A pántkarperecek egy másik altípusához tartoznak a csuklós darabok, amelyek közül egy példány a temető 77. gyermeksírából került elő. A tárgy egyértelműen a 11. század első harmadára tehető. Párhuzamait Mesterházy gyűjtötte össze ugyanebből az időszakból a Balkánról.³⁹ A 77. sírban a váz jobb karján egy kígyófejes bronzkarperec is előkerült. A példány legközelebbi analógiái a Kovács által meghatározott 1d csoportból ismertek, a 10. század második felétől a 11. század közepéig keltezhetők.⁴⁰

A temető 29 sírjából 34 gyűrű ismert. Mindkét fő típus – azaz a nyitott és a zárt is – előkerült. Anyagukat tekintve döntően bronzból készültek, csupán három ezüstpéldányt (51., 151., 258.) találtak. A díszítetlen pántgyűrűk már a késő avar kori temetőkben is jelen vannak,⁴¹ használatuk a teljes 10–11. században is kimutatható.⁴² Kivétel nélkül bronzból készültek. Huzalgyűrűkből a lelőhelyen 6 temetkezésből 7 példány került elő. A zárt gyűrűk egy része díszítetlen (52., 54.), másik részüket egyenes vonalú rovátkolással díszítették. Szőke Béla ezt a típust a 11. századra keltezte.⁴³ Sodrott gyűrű egy esetben (73.) került elő a temetőből: egy szálat hajtottak össze, és azt sodorták meg. Ez a típus viszonylag ritkának számít, a 10–11. század fordulójára jellemző.⁴⁴ Emellett egy ezüst, granulációs díszű gyűrű is előkerült (51.). A nyitott pántgyűrűk teljes mértékben uralják a temető 10. századi felét, a többi típus csupán a 11. századi részből ismert.

Viszonylag csekély számú gyöngy került elő a temetkezésekből, mindössze 8 gyermeksír, 3 női és egy férfisír mellékleteként. Mivel a gyöngyök tipokronológiája nem kidolgozott, csak a 11. századra keltezhető ezüsthíaliás gyöngyökről érdemes szót ejtenünk. Formailag két változatban kerültek elő: egy hengeres alakú ezüsthíaliás gyöngy a 240. sírből és egy lapított gömb alakú ezüsthíaliás gyöngy a 28. temetkezésből. Ezek a temető legkésőbbi fázisából ismertek.

Fülesgombok a temető 10. és a 11. századi részében is előfordulnak. A tárgytypus a 10. század első harmadától egészen a 11. század végéig nyomon követhető. A lelőhely 14 fülesgombot tartalmazó sírjából összesen 5 temetkezés keltezhető a 11. századra.⁴⁵ Közülük ki kell emelnünk a 240. sírből előkerült erősen hasasodó körte alakú gombot, melynek a felületét bordákkal díszítették. Ez a gerezdelt típus András Réka tipológiája szerint a 11. századra datálható.⁴⁶ Ezt alátámasztják a püspökladányi temetőben talált példányok is (289., 542., 582.), melyek szintén a 11. századi temetőrészből kerültek elő.⁴⁷ A függőlegesen gerezdelt darab további analógiái a Kárpát-medencében csak kis számban vannak jelen: Sárrétudvariról (53. sír) és Tiszavasváriról (5. sír) ismert még néhány példány. Hasonló gerezdelt fülesgombok a korszakból Északkelet-Bulgária területén fordulnak elő.⁴⁸

³⁸ GÁLL 2013, 677.

³⁹ MESTERHÁZY 2018, 197.

⁴⁰ KOVÁCS 1994, 132–133.

⁴¹ ISTVÁNOVITS 2003, 303.

⁴² SZŐKE–VÁNDOR 1987, 68.

⁴³ SZŐKE 1962, 98.

⁴⁴ SZŐKE 1962, 97.

⁴⁵ ANDRÁSI 2015, 194.

⁴⁶ ANDRÁSI 2015, 211.

⁴⁷ M. NEPPER 2002, 128–220.

⁴⁸ BALOGH 2016, 401.

Egyetlen gyermeksírból került elő egy díszítetlen, öntött bronzból készült félhold alakú csüngő. A tárgytypus megjelenése nem keltezhető a 10. század második felénél korábbra, virágkora a századfordulóra tehető, használata az egész 11. században kimutatható,⁴⁹ és a hajdúszoboszlói temetőben is a 11. századi részről ismert.

A temetőben ruhaveretek csekély számban fordultak elő, néhány egyedibb példányt analógiák segítségével pontosabban is lehetett keltezni. A 40. sírból 14 veret került elő, közülük 6 csüngős darabnak az apró eltéréseket leszámítva megegyező a díszítése, 2 darabból pedig csak a felsőtag került elő, azonban ezek szintén hasonlóak. A típus legközelebbi párhuzama Csongrádról ismert,⁵⁰ ahol I. István dénárját és egy S-végű hajkarikát is találtak,⁵¹ az alsótag párhuzama szintén előkerült Püspökladány–Eperjesvölgy 95. sírjában.⁵² A Püspökladányon előkerült veret mellett egy bronzkeresztet is találtak, amely Bodri Máté elemzése alapján I. István kori.⁵³ Hasonló darabok kerültek elő a tiszaberceli és egy Szentes környéki temetőből.⁵⁴ Szentesen a veretel együtt egy S-végű hajkarikát tártak fel.⁵⁵

A 78. sírból egy bronzlemezből készült madár-, bagolyfejes veret került elő. A bagolyfejes vereteket a 10. század második felétől keltezhetjük, de nagy részük valószínűleg a 11. században készülhetett.⁵⁶ Párhuzamai megtalálhatók Marosgombás 11. sírjában,⁵⁷ Püspökladányon a 17. sírban,⁵⁸ Sárrétudvarin szórványként és Homokmégy–Székes 72. sírjában.⁵⁹ A 240. sírból előkerült három veret hasonlít az előzőhöz, de kisebb különbségek megfigyelhetők rajtuk. Hasonló darab került elő például Székesfehérvár–Maroshegyen és Szentes–Kistőkén.⁶⁰ Szentesen a veret mellett egy S-végű hajkarika is előkerült.⁶¹

A 151. sírban nyugvó *senilis* korú nő mellől előkerült lovas bronzcsüngőt méltán nevezhetjük a temető egyik legikonikusabb leletének. A tárgy a keresztesont feletti csigolyákon került elő. A sír további mellékletei közé tartozik egy nagy méretű S-végű karika és egy fonott ezüstgyűrű, melyek a 11. századra keltezhetők. A lovascsüngők legnagyobb koncentrációja a Kárpátok és Dnyeszter között található, a mai Moldva és Ukrajna területén.⁶² Románia területéről egyetlen példány került elő.⁶³ A tárgytypus a Balkánon is elterjedt, de az nem bizonyos, hogy ott mikor jelenhetett meg legelőször, mivel a balkáni példányok szórványok. A lovascsüngők tipológiai besorolását a Postică–Tențiu szerzőpáros végezte el, melynek alapján a hajdúszoboszlói példány a Hansca II. típusba sorolható.⁶⁴ A tárgyalt típus legkorábban a 10. század végére, de főként 11. századra keltezhető, ami megegyezik a hajdúszoboszlói 151. sír datálásával is. Ugyanakkor a hajdúszoboszlói példány tökéletes

⁴⁹ PETKES 2013, 286.

⁵⁰ BÁLINT 1991, 129.

⁵¹ BÁLINT 1991, 217.

⁵² M. NEPPER 2002, 157. tábla.

⁵³ BODRI 2018, 294.

⁵⁴ BÁLINT 1991, 38. tábla.

⁵⁵ BÁLINT 1991, 258.

⁵⁶ GÁLL 2013, 374.

⁵⁷ GÁLL 2013, 314. tábla.

⁵⁸ M. NEPPER 2002, 132. tábla.

⁵⁹ GALLINA–VARGA 2016, 55. tábla.

⁶⁰ BÁLINT 1991, 37. tábla.

⁶¹ BÁLINT 1991, 255.

⁶² POSTICĂ–TENȚIU 2014, 45.

⁶³ IONIȚĂ 2008.

⁶⁴ POSTICĂ–TENȚIU 2014, 49.

párhuzama nem ismert sem a Kárpátok és a Dnyeszter közötti térségből, sem pedig a Balkánról. Érdekes jelenség, hogy a temető 10. századi részében majdhogynem teljes mértékben hiányoznak a fémveretek, csupán a 11. századi részben fordulnak elő, s ott is igen kis számban.

A temetőben két sírban (115., 192.) három líra alakú csatot találtak, melyek Révész László tipológiai rendszerének két csoportjába oszthatók. A 115. sír csatja az A típusba tartozik, akárcsak a Kárpát-medencében előkerült líra alakú csatok túlnyomó része. E tárgyak a 10–11. század folyamán végig használatban voltak. A 192. sírban előkerült két csat a C típusba sorolható, melynek képviselői a 10. század végétől a 11. század elejéig adatolhatók. Mindkét csatot a temető 10. századi felében tárták fel.⁶⁵

4.5. Fegyveres és lószerszámos sírok

A hajdúszoboszlói temetőben 29 sírban találtak fegyvereket, közülük 16 sírban jelképes lovastemetkezés is előfordul [8. tábla]. Fegyverek egy kivétellel csak férfisírokban kerültek elő, főként *adultus*–*maturus* korú egyének mellékleteiként.

A temetőben előkerült férfitemetkezések 36%-ában előfordult valamilyen fegyver. Íj csontlemezeit 12 sírban találták. 21 temetkezésben találtak nyílcsúcsokat, melyek többnyire felnőtt férfiak sírjaiból kerültek elő. Kivétel képez ez alól a 204. gyermeksír, emellett két *iuvēnis* korú fiú sírjában is előfordult. A gyermeksírból előkerülő példánynak feltételezhetően bajelhárító szerepe lehetett. A 21 sírből összesen 41 nyílhegy került elő: síronként átlagosan 1–3 darab volt jellemző, továbbá egy sírban 4, egy másikban 6 darabot figyeltek meg.⁶⁶ A temetőben 20 sírban bukkantak tegezmaradványokra, melyek kizárólag felnőtt férfiak mellől kerültek elő.

Balta 5 férfisírból került elő. Ezek három típusba sorolhatók: balta (178., 234. sír), fokos balta (109., 244. sír) és nyéltámaszos bárd (185. sír). Az egyszerűbb kialakítású, nyéltámasz nélküli balták csaknem minden esetben a 10. századra keltezhetők, de megtalálhatók a 11. századi sírokban is. A fokosok keltezése a 10. századra adatolható ugyanakkor kisebb számban még a 11. század elején is előfordulnak.⁶⁷ A nyéltámaszos bárd a 10. század második felétől felbukkanó fegyvertípus, melynek egyik gyakori kísérőlelete a trapéz alakú kengyel,⁶⁸ mint ahogy ez a hajdúszoboszlói sírnál is megfigyelhető.

Fegyveres temetkezések a temető 10. századi részéből ismertek, jól elkülönülnek a 11. századi csoporttól, kirajzolva annak határait. A temetőben megjelenő fegyveres sírok viszonylag magas aránya első meglátásra arra engedne következtetni, hogy itt lévő népesség egy része katonáskodással is foglalkozhatott. Viszont a fegyverek sírba helyezése a férfiak esetében jóval árnyaltabb lehetett, mintsem hogy csak az elhunyt katonai státuszára utaljon. A fegyverek megjelenése a temetkezésekben nemcsak a férfiak harci tevékenységéhez köthető, hanem státusz- és identitásképző szerepük is lehetett.⁶⁹ Abban az esetben, mikor egy temető sírjainak jelentős részében különböző fegyverek fordulnak elő, feltehetően valóban

⁶⁵ RÉVÉSZ 1989, 527–528.

⁶⁶ M. NEPPER 2002, 106.

⁶⁷ RÉVÉSZ 1996, 175.

⁶⁸ KOVÁCS 1986b, 102.

⁶⁹ HÄRKE 1990, 43.

egy katonáskodó közösségről lehet szó. Amikor viszont egy temető sírjaiból csak kevés és egy bizonyos fegyverkategória ismert, nem kizárható, hogy itt a fegyverek a szabad és érett férfiak státusát hivatottak jelezni.⁷⁰ A tárgyalt temetőben megfigyelt magas fegyverek száma és a különböző fegyvertípusok alapján ebben az esetben nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy valóban egy katonáskodó közösséggel számolhatunk.

A temetőben 20 sírból kerültek elő jelképes lovastemetkezésre utaló lószerszámok, kizárólag felnőtt férfi sírokban. A temetőből ismert 12 csikószabla használata a 10–11. században általánosnak tekinthető. 11 sírban kerültek elő különböző típusú hevedercsatok. 4 sírban 6 körte alakú kengyel került elő. A típus a teljes 10. században használatban volt. Az archaikus típusnak vélt vállába kovácsolt fülű kengyelnek csupán egy darabja került elő, párban volt a temetőn belül szintén egyszer előforduló legyező alakú kengyellel. A temetőben legnagyobb számban a trapéz alakú kengyelek kerültek elő, 12 sírban összesen 23 példányt találtak. Az ilyen kialakítású kengyelek a zsákmányszerző hadjáratok során megismert normann típusú kengyelek hatására fejlődhetek ki a Kárpát-medencében, használatuk a 10. század második felétől adatolható.⁷¹

Kronológiai szempontból is lényeges lehet, hogy csupán lószerszamos temetkezések kerültek elő. Bálint Csanád megállapítása szerint ez a típusú lovastemetkezés csak kis számban van jelen a korai honfoglalás kori temetőkben, szélesebb körben való elterjedése zömrel a 10. század második felére tehető.⁷²

Csakúgy, mint a fegyvereknél, a lószerszámok is csupán a temető 10. századi felében fordulnak elő, így a 10–11. századi rész a leletanyag összetétele alapján hangsúlyosan elválík egymástól. A temető legkorábbi részét a trapéz alakú kengyelek uralják, így a bizánci *solidus* mellett ezek is azt bizonyítják, hogy a temető használatának kezdete nem tehető előbbre, mint a 10. század közepe.

4.6. Használati eszközök [9. tábla]

A mindennapi élethez szükséges használati tárgyak közül legnagyobb arányban kések kerültek elő. Néhány esetben női és gyermeksírok mellékleteként is megjelenik, de előke-rülésük főként a férfisírokra jellemző, összesen 29 darabot találtak. A 244. fegyveres férfi sírjából egy csont „sótartó” került elő, amely egyáltalán nem nevezhető gyakori leletnek a honfoglaló magyarok sírjaiban. Formáját tekintve T alakú, és három helyen nyitott. A felületén megjelenő pontkörös díszítés több sótartón is megfigyelhető a Kárpát-medencében, a kedvelt díszítési formák közé tartozott. Schulze-Dörrlamm gyűjtötte össze azokat a lelőhelyeket, ahonnan ismertek csont tégelytartók, ez alapján a hajdúszoboszlói sírból előkerülő tégely tekinthető legkésőbbi ismert darabnak a Kárpát-medencében [1. tábla].⁷³

Szalut a temetőn belül 2 lovas-fegyveres férfi sírjában találtak. A tárgytypus a kora avar kori sírokban és a 10. századi temetkezésekben is megjelenik, viszont nem gyakori lelet.

⁷⁰ GÁLL 2013, 754.

⁷¹ KOVÁCS 1986a, 195–225.

⁷² BÁLINT 1969, 111–112.

⁷³ SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 552–557.

Takács Melinda 11 olyan honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhelyet gyűjtött fel, ahol találtak szalukat, és ezek a 10. századra datálható leletkörnyezetből kerültek elő.⁷⁴

Hajdúszoboszlón 11 sír készségei között került elő fenőkö, többségben felnőtt férfiak temetkezéseinek mellékleteként. A csiholó és a kovakövek együttes előkerülése a temetőn belül 14 felnőtt férfitemetkezésnél fordult elő, főként a comb- és a medencecsont környékén. Hat sírba csupán csiholót helyeztek, ezek egy *infans* I. korú gyermeksírt leszámítva (16.) szintén férfisírokban találhatók. Kovát csiholó nélkül 3 férfisírban találtak.

A temetőben a használati eszközök közül késeket, csiholókat és kovákat találtak a legnagyobb számban, melyek tendenciózusan néhány kivételt leszámítva férfiak mellékleteiként kerültek elő. E tárgytipusok temetőn belüli szóródása is kirajzolja a belső időrendet. Legnagyobb számban a legkorábban betelepített részen kerültek elő, ezt követően fokozatosan csökken az arányuk, és a 11. századi részben már csak elvétve fordulnak elő.

5. Antropológiai megfigyelések

Hüse Lajos és Szathmáry Imre a hajdúszoboszlói temető 10–11. századi népességének demográfiai profilját vizsgálta meg. A populáció egy adott időpontra vonatkozó becsült mérete a 10. században 48–58 fő lehetett, a 11. században viszont 27–33 fő, ami csaknem 10 százalékpontos népességsökkenést jelent. A temető 10. századi népessége a betelepedés idején kiegyensúlyozatlan demográfiai jellemzőkkel bírt. A felnőttek nemi aránya a 10. században nem volt kiegyenlített, azonban a 11. században ez normalizálódott. Az elemzések szerint nem megállapítható, hogy a jelentkező férfitöbbsletnek népességtörténeti okai voltak-e (például migráció), vagy csak a feltárás körülményei miatt alakult ki ilyen eredmény.⁷⁵

A *kraniológiai*, vagyis a koponya alaktani és méretbeli változatosságai alapján az Észak-Tiszántúl népességfejlődését tekintve két alapvető modellt lehet elkülöníteni. Az egyik a Püspökladány-típus, ahol a 10–11. századi népesség folyamatos fejlődése igazolható. A másik az Ibrány-típus, amelynél a két évszázad között jelentős anatómiai különbségek mutathatók ki, tehát a 11. századi népességnek nem lehetett előzménye a 10. században, azaz nem egy folyamatosan használt temetőről van szó. Hüse a hajdúszoboszlói temetőt a püspökladányi típusba sorolta. Így a lelőhely paleodemográfiai és az anatómiai érvek alapján egy folyamatosan használt temetőnek tekinthető.⁷⁶

6. Következtetés és összegzés

A hajdúszoboszlói temetőben a temetőtérkép alapján M. Nepper Ibolya négy tömböt különített el. A betelepítés feltételezhetően az északi részen kezdődhetett meg, majd ettől kissé dél-nyugat felé haladva folytatódott. A temető alsó, déli részétől indulva délkeleti irányba haladnak a temetkezések. Itt találhatók a 10. század végére keltezhető sírok, majd egy sűrűbb karéj után a temető 11. századi része. A sírok elhelyezkedésük szerint szinte időrendben

⁷⁴ TAKÁCS 2018, 169.

⁷⁵ HÜSE 2003, 42. A temetőtérkép és a téглаégető kemence helyzete alapján feltehetően nem számolhatunk nagyarányú sírpusztítással a temetőn belül. Ez esetben a férfitöbbsletnek inkább népességtörténeti okai lehetnek.

⁷⁶ HÜSE 2003, 72.

követik egymást.⁷⁷ A téглаégető kemencét a 12. században vágták a temető északkeleti oldalába, s mindeközben csupán néhány sír semmisülhetett meg. Így nem számolhatunk olyan mértékű adatvesztéssel, ami kihatással lehetne a temető jellegének meghatározásában.

A különböző korú tárgyak segítségével részletesen kirajzolhatók a sírok megadásának periódusai. A szemfedőlemezek, a nyitott hajkarikák, a nyitott pántgyűrűk, a huzalkarpercek, a fegyveres-lószerszámos temetkezések és a használati eszközök kijelölik a temető 10. századi részét. A 11. századi tömb pedig nemcsak az Árpád-kori dénárok segítségével válik elkülöníthetővé, hanem az S-végű karikák, az ezüsthóliás gyöngyök, a sodrott, fonott, és granulációdíszes gyűrűk és a kései típusú ruhaveretek által is. Az eltérő korú leletek jól meghatározzák a temető különböző rétegeit.

A 10. és 11. századi részt nemcsak leletanyag alapján lehet szétválasztani, hanem a temető szerkezete szerint is. A 10. századi részben többnyire laza szerkezetű a sírok elhelyezkedése, kivéve a tömb szélét, ahol viszonylag sűrűn betelepített. E tömböt két fegyveres-lószerszámos sír (78., 80.) köré telepített karéj zárja.

Szerkezetileg jóval sűrűbb a 11. századi rész. Figyelemre méltó a fegyveres-lószerszámos sírok elhelyezkedése a temetőn belül. Teljes mértékben uralják a temető északi részét, és nagyjából körbeveszik az egész 10. századi részt. Az északi részben levő fegyveres sírokat követik a temető nyugati szélén, majdhogynem szabályosan kirajzolva annak határait: a 120., 121., 122., 248., 192., 185., 220., 145. sírok sora, s a keleti részben levő két fegyveres sír lezárja a közösség 10. századi nyughelyét.⁷⁸

A temető legkorábban betelepített északi részében viszonylag jól keltezhető trapéz alakú kengyelek kerültek elő, melyek megjelenése a 10. század második felére tehető. Ezenfelül a bizánci *solidus* is legkorábban a 10. század második felében kerülhetett a sírba, így a temető használatának kezdete a 950-es évek környéke. A 11. századi rész a leletanyag tanúsága szerint használatban lehetett egészen a század végéig, amit I. László érmeje is alátámaszt. Ebből csupán egy példány került elő a temetőből. Feltehetően az érem sírba kerülését követően nem sokkal hagyhatták fel a temetőt.

Figyelemre méltó jelenség a temető kapcsán, hogy számos olyan lelet került elő, melyek a honfoglalók hagyatékában idegennek számítanak, vagy nagyon ritkák. Ezek közé tartozik a 77. sír csuklós pántkarperce, a 151. sír lovascsüngője és a 240. sír gerezdelt fülesgombja. Másrészt viseleti elemekben és temetkezési szokásokban is megfigyelhetünk „idegen” elemeket, mint például a K–Ny-i tájolást és a torques-diadémok viseletét. Mindezen leletek, viseleti elemek párhuzamait a Balkánon találhatjuk meg. Viszont ez nemcsak a tárgyalt temetőre, hanem annak tágabb környezetére is jellemző. Az észak-tiszántúli temetők közül hasonló jelenség figyelhető meg Püspökladány–Eperjesvölgyön, Sárrétudvari–Hízóföldön, Sárrétudvari–Poroshalmon, Ibrány–Esbó-halmon és Kismajtényon is. Ezekben a temetőkben szintén kerültek elő olyan leletek, melyek párhuzamai a Balkánra vezetnek. A szokatlan viseleti elemek és rítusok feltűnése (K–Ny-i tájolás, torques-diadémok, kontypárták, két edény egy sírban) azt bizonyítja, hogy ezen esetekben nem csak kereskedelmi kapcsolatokra gondolhatunk. Nepper nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy e temetők tanúsága szerint a

⁷⁷ M. NEPPER 2002, 117.

⁷⁸ M. NEPPER 2002, 117.

honfoglalók együtt élhettek egy más eredetű csoporttal.⁷⁹ Viszont a téma részletesebb tárgyalása egy önálló tanulmányt igényel.

A fegyveres sírok viszonylag magas aránya arra enged következtetni, hogy az itt élő népesség egy része feltehetően katonáskodással is foglalkozhatott. Feltűnő azonban a méltóságjelvények teljes hiánya a temetkezésekben. A fegyverek-lószerszámok mennyisége és minősége viszont kimagasló: a díszes íjsontok, a faragott csont zablapálcák, tausirozott zabla és kengyelek mind kiemelkedő leletei a temetőnek. A női sírok mellékletei viszont igen egyszerűek, és kevés lelet került elő belőlük. Fémveretek is csupán alacsony számban ismertek: a díszes ruházatok sem voltak jellemzőek a közösségre.⁸⁰

A hajdúszoboszlói temetőbe tehát egy olyan közösség temetkezett, akik a 950-es évektől kezdve egészen a 11. század végéig használták a temetőt. A temetkezési szokások és a leletanyag alapján népességösszetétel szempontjából heterogén közösség lehetett. A részletesebb kronológiai elemzések alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az M. Nepper Ibolya által meghatározott, a 10. század első felében meginduló temetők sorából – a püspökladányi mellett⁸¹ – a hajdúszoboszlói temetőt is kihúzhatjuk.

IRODALOM

- ANDRÁSI 2015 = Andrási R.: Újabb adatok a honfoglalás kori viselet rekonstrukciójához. *Móra Akadémia* 2 (2015), 193–213.
- BÁLINT 1991 = Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. [StudArch 11.] Budapest 1991.
- BÁLINT 1969 = Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFME* 1 (1969), 107–114.
- BALOGH 2016 = Balogh Cs.: Kora Árpád-kori szállási temető Makó-Igási járandóban. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében*. Szerk.: Kovács L. – Révész L. Budapest 2016, 391–432.
- BENDE–LÖRINCZY–TÜRK 2013 = Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalról. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 25–68.
- BODRI 2018 = Bodri M.: A belső időrend vizsgálata Püspökladány–Eperjesvölgy 10–11. századi temetőjében. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. Szerk.: Hága T. – Kolozsi B. [Tempora Obscura 4.] Debrecen 2018, 291–303.
- GALLINA–VARGA 2016 = Gallina Zs. – Varga S.: *A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. Kalocsai-Sárköz a 10–11. században*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10.] Szeged 2016.

⁷⁹ M. NEPPER 1993, 212.

⁸⁰ M. NEPPER 2002, 107.

⁸¹ BODRI 2018, 291–303.

- GÁLL 2013 = Gáll E.: *Az Erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsletei.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírletei 6.] Szeged 2013.
- GÁLL 2019 = Gáll E.: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből.* [A Magyarországtudományok Intézet Kiadványai 2.] Budapest 2019.
- HÄRKE 1990 = Härke, H.: Warrior graves? The background of the Anglo-Saxon weapon burial rite. *Past and Present* 129 (1990), 22–43.
- HÜSE 2003 = Hüse L.: *A Tiszántúl honfoglalás- és Árpád-kori népességének szociodemográfiaja.* Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen 2013.
- IONIȚĂ 2008 = Ioniță, A.: O figurină stilizată de călăreț provenind din zona Lacului Amara (jud. Buzău). In: *Vocația istoriei.* Ed.: Ovidiu, C. Brăila 2008, 453–458.
- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékei.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírletei 4.] Nyíregyháza 2003.
- FODOR 1996 = „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Fodor I. Budapest 1996.
- KOVÁCS 1986a = Kovács L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnamezeit. *ActaArchHung* 38 (1986), 195–225.
- KOVÁCS 1986b = Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytárcsán II. A homokbányai temető-részlet (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez). *CommArchHung* (1986), 93–121.
- KOVÁCS 1994 = Kovács, L.: *Das frühharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs-Petőfi Str.* [VAH 6.] Budapest 1994.
- KOVÁCS 1997 = Kovács L.: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása között időszakban (1000–1141) érméiről.* [VAH 7.] Budapest 1997.
- KOVÁCS 2006 = Kovács L.: A magyarhomorog-könyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről. *StudCarol* 3–4 (2006), 215–248.
- KOVÁCS 2011 = Kovács L.: *A magyar kalandozások zsákmányáról.* Budapest 2011.
- KOVÁCS 2013 = Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 511–604.
- KOVÁCS 2015 = Kovács L.: Megjegyzések a 10–11. századi magyar csecsemősírok kérdéséhez, visszatekintéssel a 3–9. századig. *FolAnth* 14 (2015), 5–66.
- KOVÁCS 2019 = Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírletei 12.] Szeged–Budapest 2019.
- LANGÓ 2000 = Langó P.: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. *JAMÉ* 42 (2000), 33–57.
- MERVA 2014 = Merva, Sz.: The analysis of pottery from 10th–11th century graves in the Carpathian basin: technological and typo-cronological studies. In: *Avars, Bulgars and*

- Magyars on the Middle and Lower Danube*. Eds.: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. София–Piliscsaba, 2014, 197–262.
- MESTERHÁZY 1965 = Mesterházy K.: Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. *DMÉ* (1965), 95–113.
- MESTERHÁZY 1990 = Mesterházy K.: Temetkezési rend az ártándi 10–11. századi temetőben. *ArchÉrt* 117 (1990), 50–57.
- MESTERHÁZY 2018 = Mesterházy K.: Pántkarperecek a magyar honfoglalás korából. In: *Két világ határán*. Szerk. Varga M. – Szentpéteri J. Kaposvár 2018, 187–230.
- M. NEPPER 1993 = M. Nepper I.: 9–10. századi bolgár-szláv leletek Hajdú-Bihar megyében. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 207–226.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Debrecen–Budapest 2002.
- PETKES 2013 = Petkes Zs.: Sárszentágota kora Árpád-kori temetője. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 275–298.
- POSTICĂ–TENTIUC 2014 = Postică, G. – Tentiuc, I.: Amulete-călăreți din perioada medievală timpurie în spațiul Carpato-Nistrean. *Tyragetia* 8 (2014), 45–72.
- RÉVÉSZ 1989 = Révész L.: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 27 (1989), 513–541.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2012 = Révész É.: A torquesek (nyakperek) és a keleti kereszténység? In: *Középkortörténeti tanulmányok 7.* Szerk.: Kiss P. A. – Szabados Gy. Szeged 2012, 59–75.
- RÉVÉSZ 2020 = Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13.] Szeged–Budapest 2020.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2001 = Schulze-Dörrlamm, M.: Herkunft und Funktion der dreizipfligen Geweihhalter des frühen und hohen Mittelalters. *JRGZM* 48 (2001), 528–558.
- SZABÓ 1979 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temető Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. *EMÉ* 16–17 (1979), 45–124.
- SZÖKE 1962 = Szöke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* [Régészeti Tanulmányok 1.] Budapest 1962.
- SZÖKE–VÁNDOR 1987 = Szöke B. – Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője.* [Font- ArchHung] Budapest 1987.
- TAKÁCS 2018 = Takács M.: *Egy kora középkori település a Nyírségben. Adatok a Felső-Tisza-vidék kora középkori településtörténetéhez.* Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged 2018.
- TETTAMANTI 1971 = Tettamanti S.: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető. *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.
- TETTAMANTI 1975 = Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StudCom* 3 (1975), 79–123.

TÖRÖK–NEPARÁCZKI 2019 = Török T. – Neparáczi E.: Genetikai adatok a Magyarhomorog-Kónya-dombi 10–12. századi temetőkből. In: Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12.] Szeged–Budapest 2019, 611–615.

WEBIRODALOM

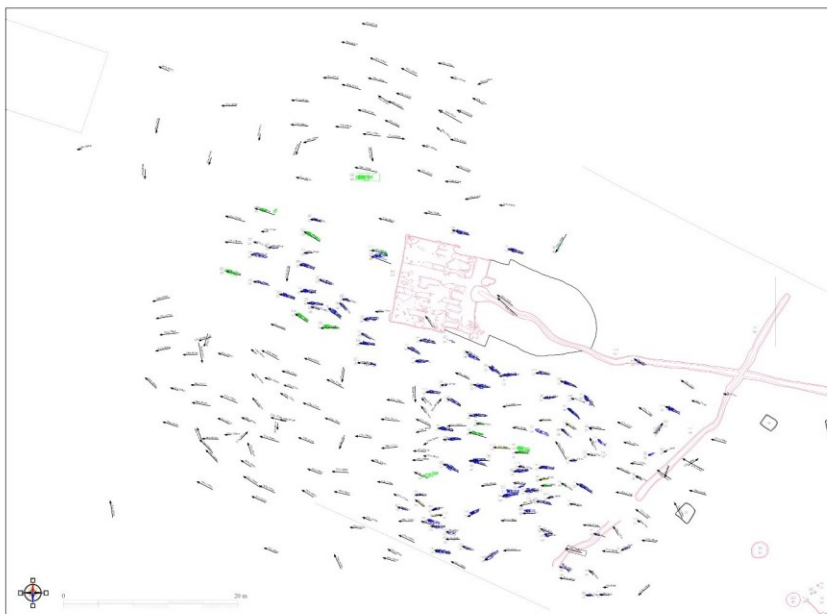
BALOGH-BODOR 2018 = Balogh-Bodor T.: A Kárpát-medence 10. századi halotti szemfedő-leletei kelet-európai analógiák és kultúrantropológiai értelmezésük tükrében. *Magyar régészet* 2018/Tavaszi. http://files.archaeolingua.hu/2018TA/Balogh_H18TA.pdf (a letöltés dátuma: 2021.02.02. 15:31).

Chronology of a 10th–11th-century cemetery from Hajdúszoboszló–Árkoshalom

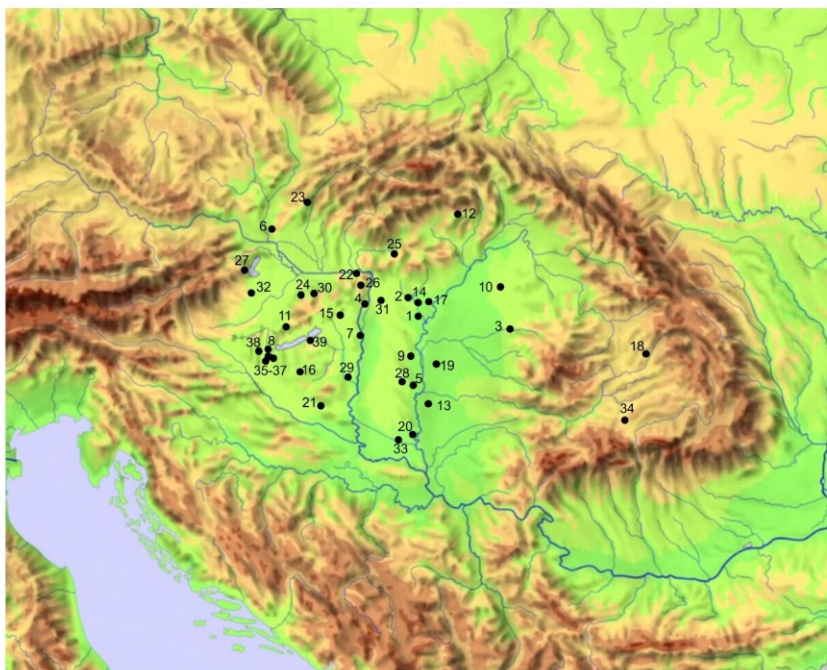
The finds of the 10th–11th-century cemetery of Hajdúszoboszló–Árkoshalom have been professionally published by Ibolya M. Nepper in the third volume of the Conquest Period corpus series in 2002. The cemetery containing 246 graves has not been fully analyzed and evaluated so far, so the present study tries to fill this gap. The analysis of the cemetery is also important because there is still no uniform position in the scholarship regarding the dating of the large cemeteries in the Upper Tisza region. Furthermore, the issue of the continuity of the cemetery and the brief discussion of the “foreign” elements within the community are included in the study.

Together with the various thematic cemetery maps, I tried to depict the internal chronology of the cemetery. The various finds illustrate well the periods of the burials. The parts of the 10th and 11th centuries can be clearly separated based on the finds and the structure of the cemetery. In the 10th-century cemetery part, the graves have a loose structure except where the 10th-century block closes. The 11th-century part is much denser structurally.

The equestrian warrior graves completely dominate the northern part of the cemetery and mostly surround the entire 10th-century part. In the 11th-century part of the cemetery, S-shaped lock rings and denars were found. In the earliest part of the cemetery, relatively well-dated trapezoidal stirrups were found in the graves, the appearance of which can be traced back to the second half of the 10th century. Besides, a Byzantine solidus could have been buried at the earliest around the 950s, so the beginning of the use of the cemetery can be dated to this period. According to the finds, the 11th-century part could be used until the end of the century, which is also supported by the coin of László (Ladislav) I. Presumably, they could have left the cemetery shortly after the coin was buried. Based on more detailed chronological analyses, we can conclude that – in addition to the cemetery in Püspökladány–Eperjesvölgy – the necropolis in Hajdúszoboszló–Árkoshalom can be also excluded from the list of cemeteries that, according to Ibolya M. Nepper, were started in the first half of the 10th century.

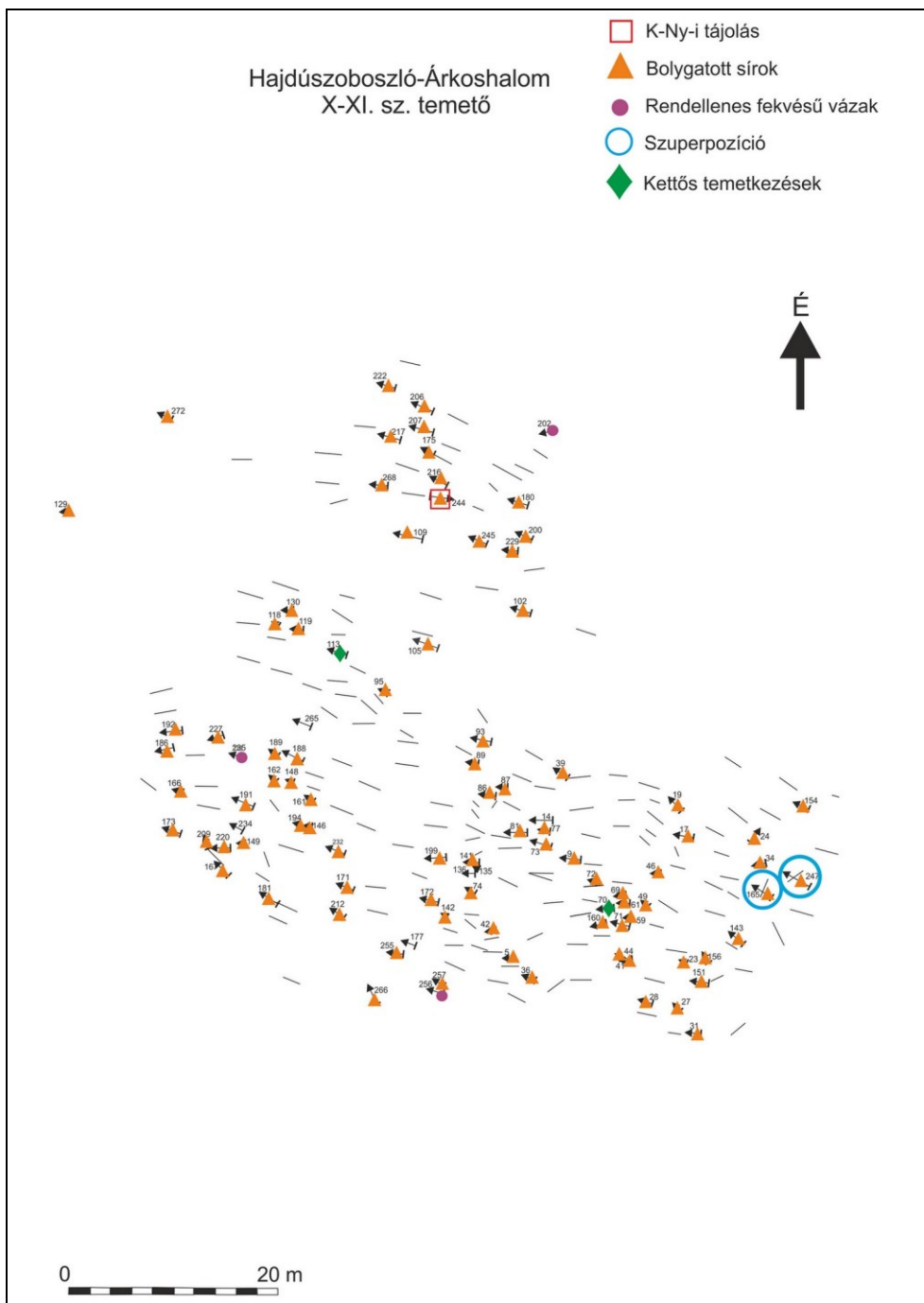

1

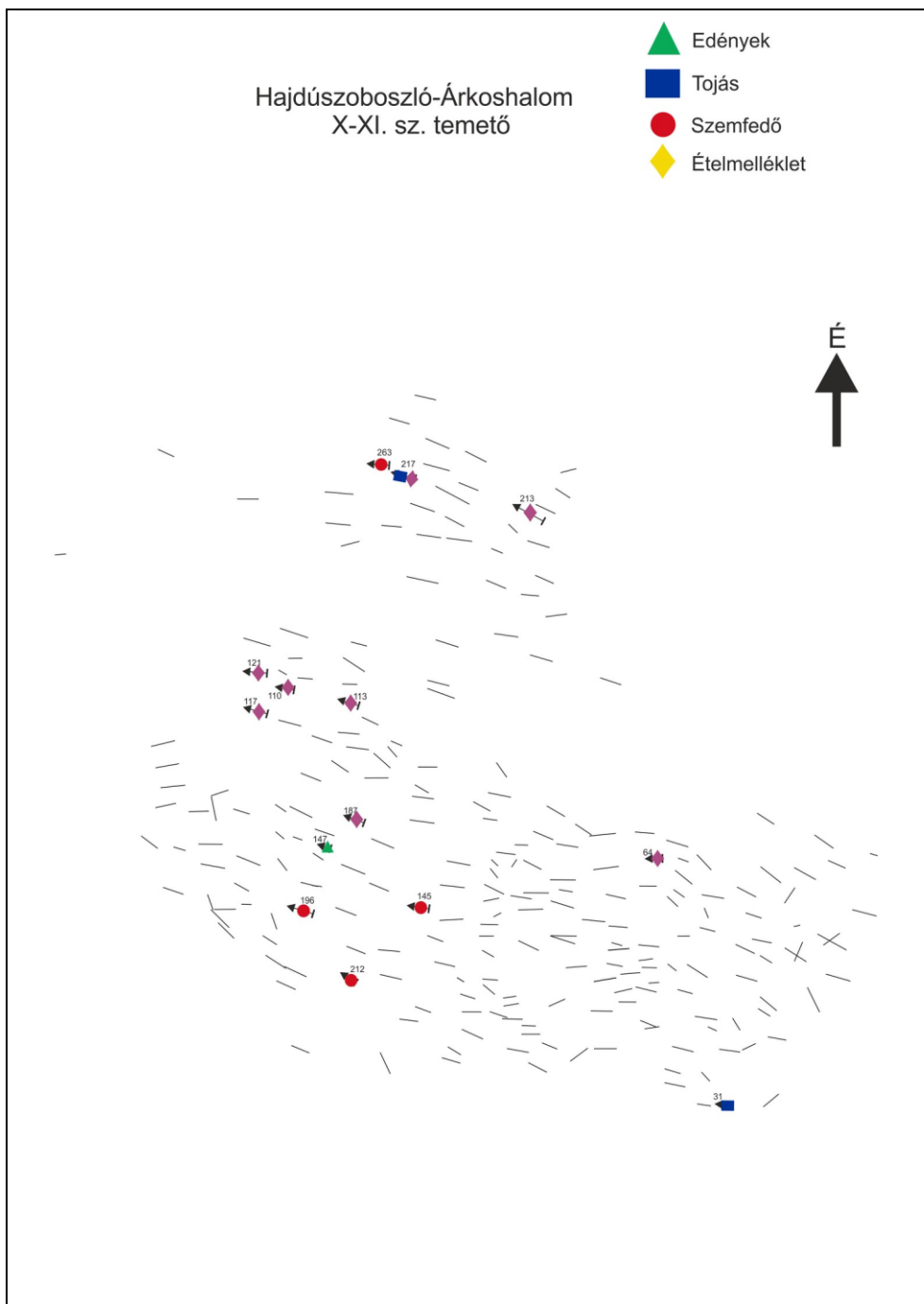

2

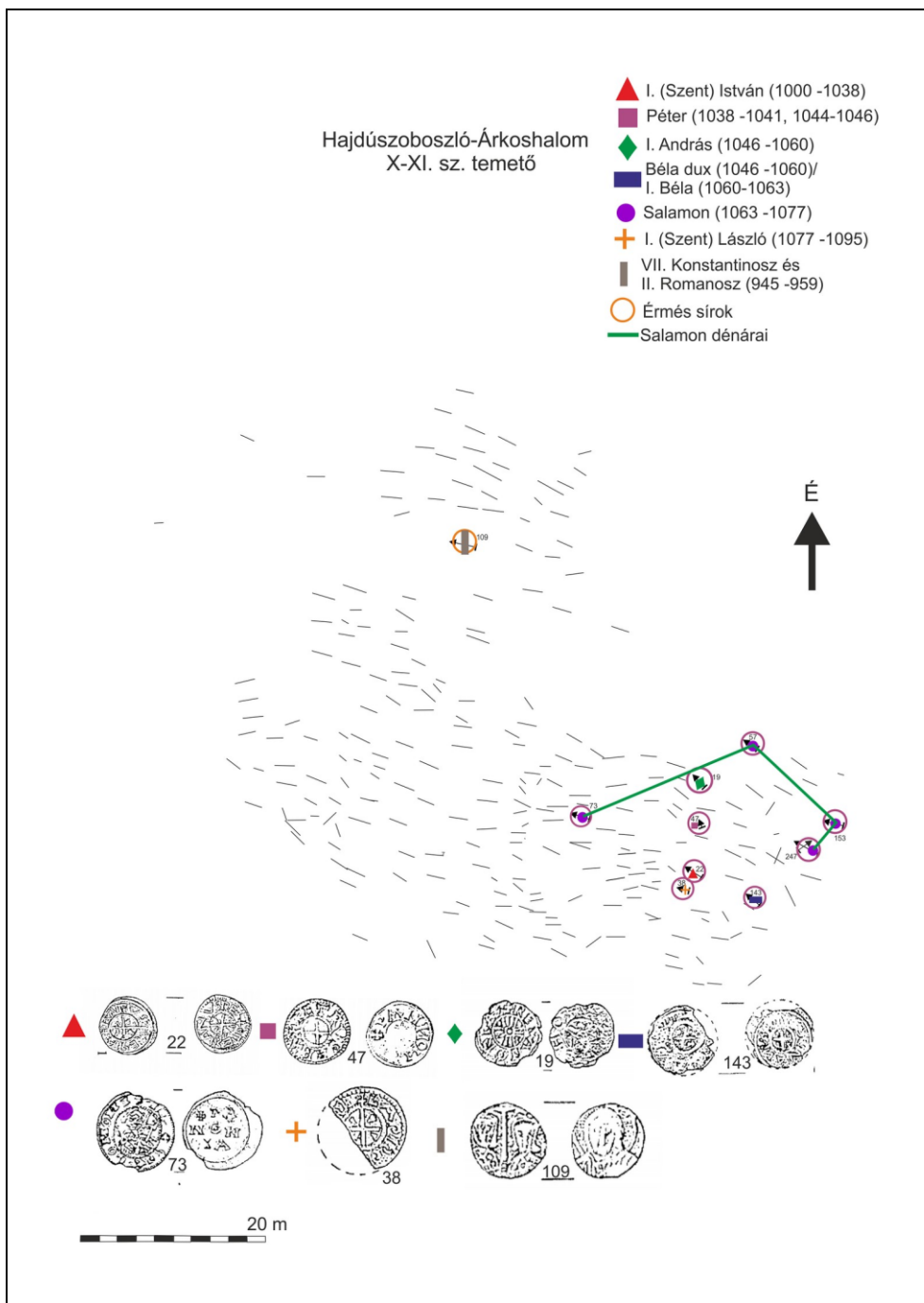
1. tábla: 1.: A tégláégető kemence elhelyezkedése a temetőn belül;
2.: A csonttégelyek elterjedése a Kárpát-medencében

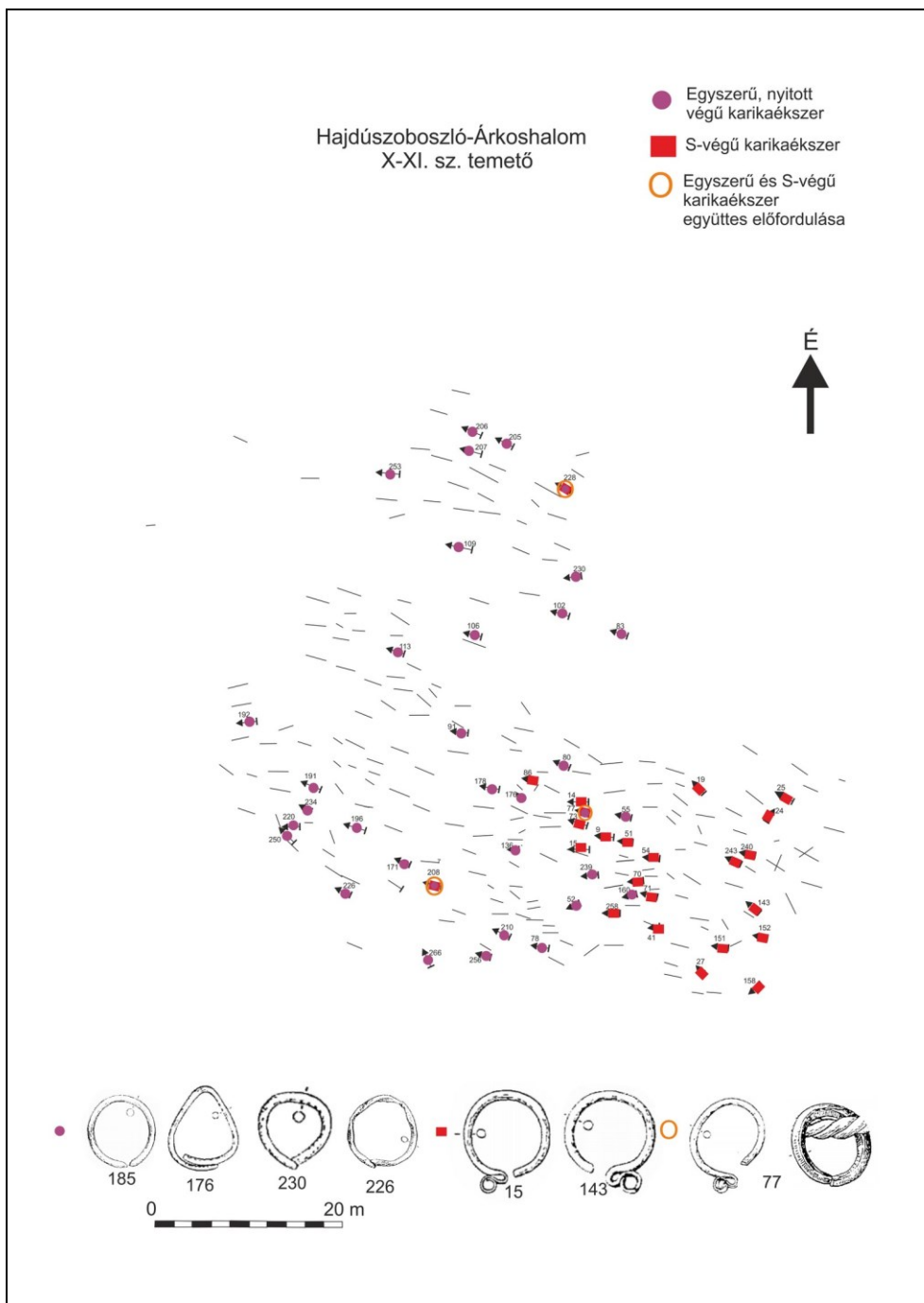
2. tábla: Rendellenes temetkezések, bolygatások, szuperpozíciók és kettős temetkezések

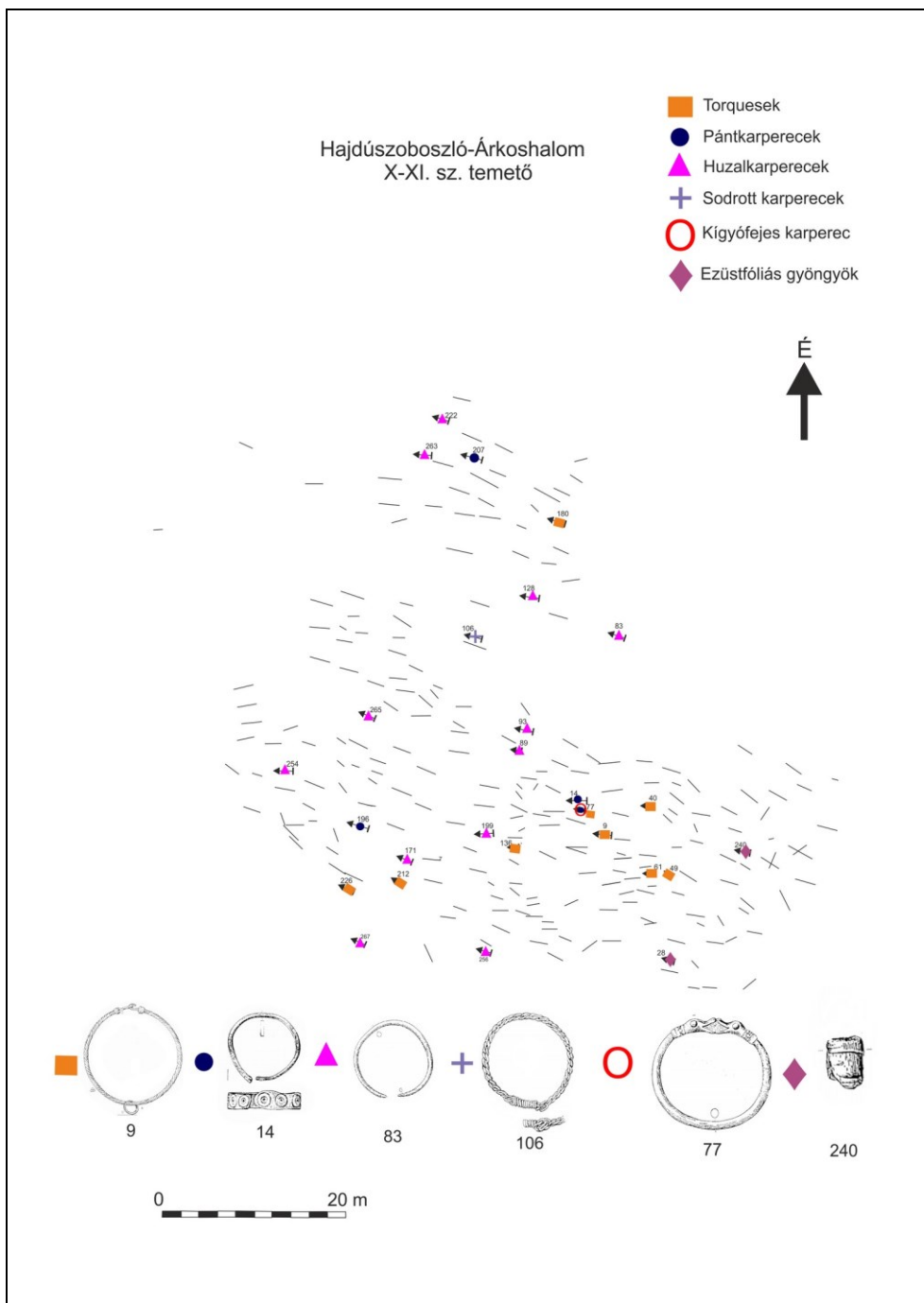
3. tábla: Különböző sírmellékek előfordulása a temetőben

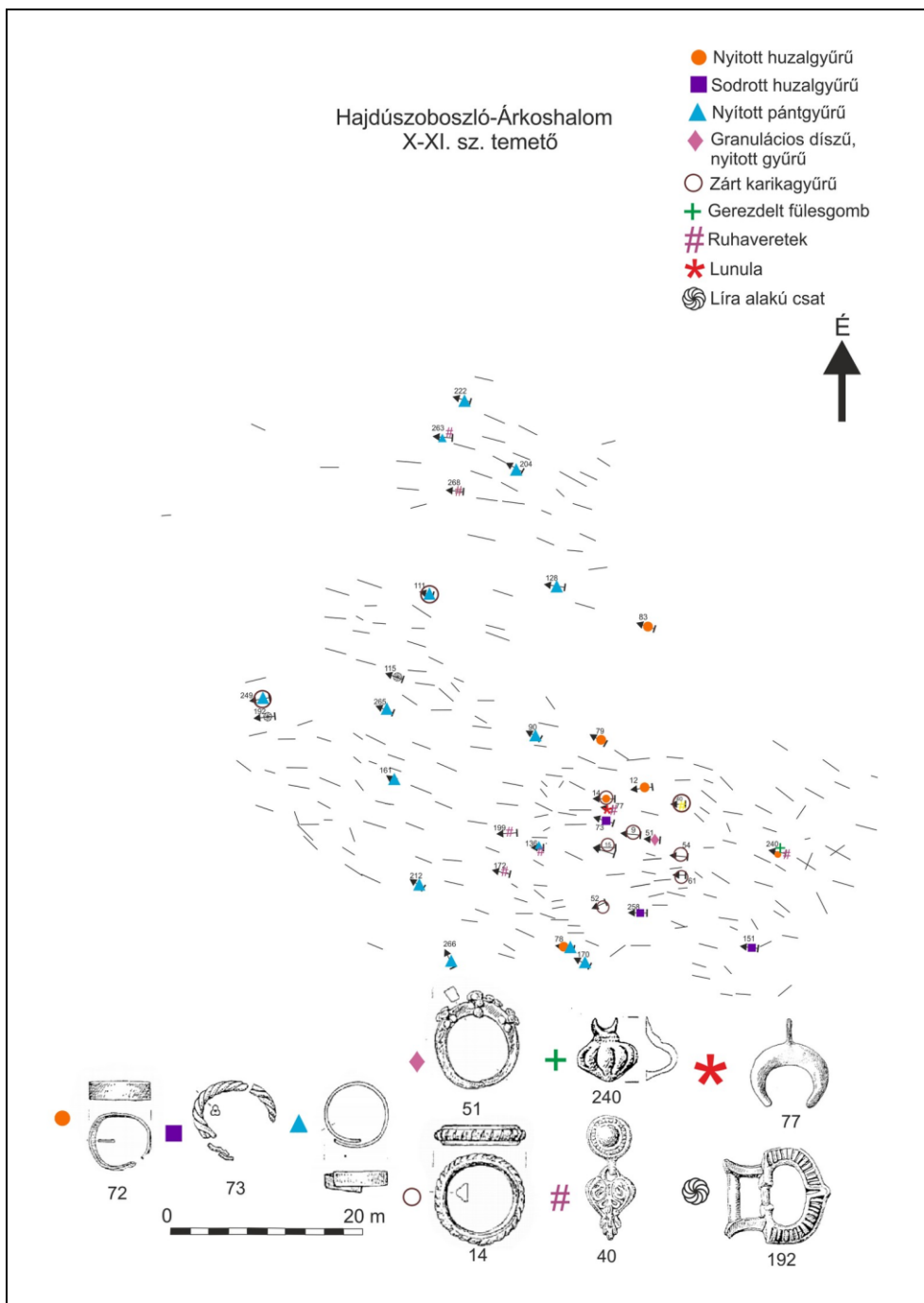
4. tábla: Az érmés sírok elhelyezkedése

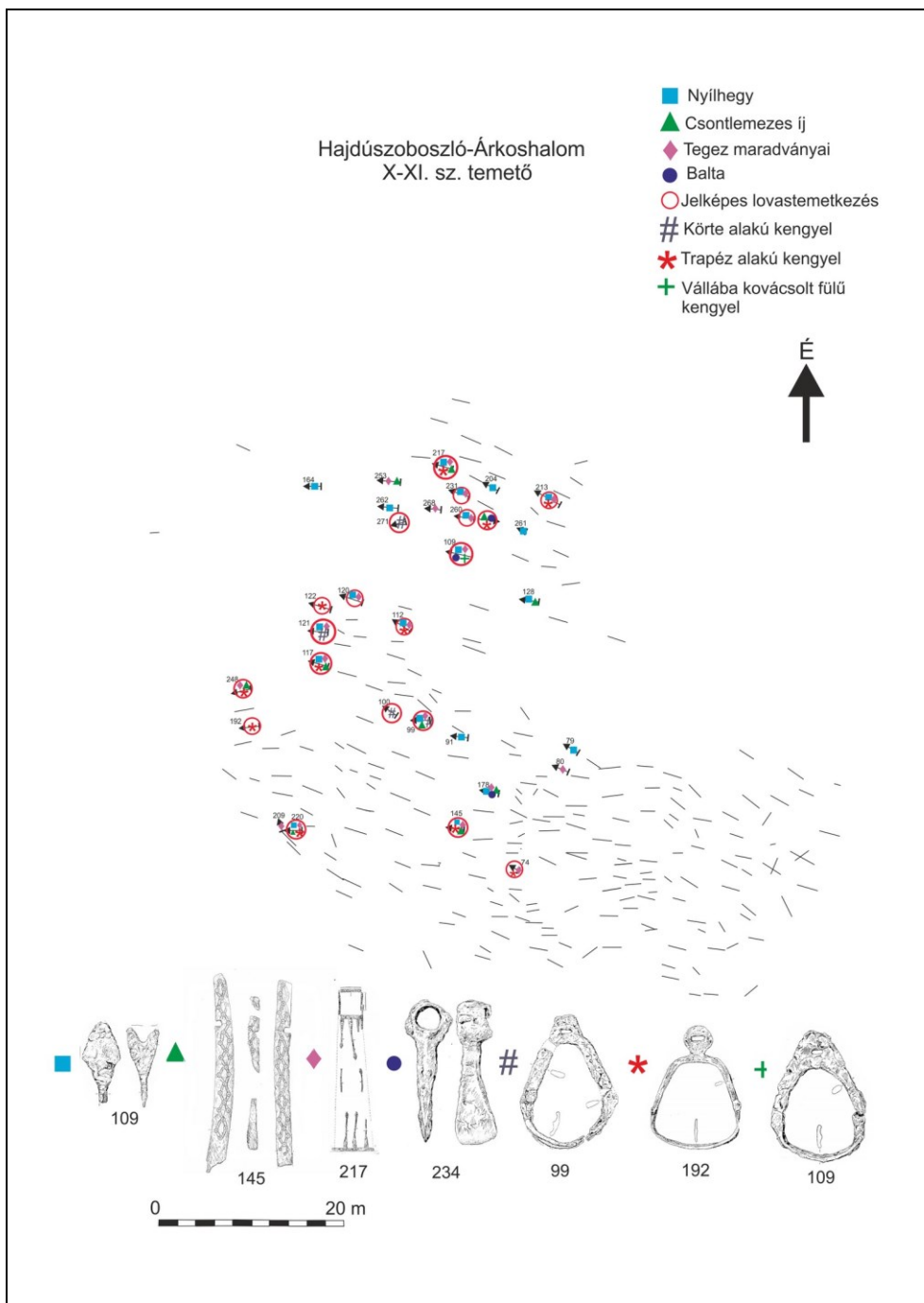
5. tábla: A hajkarikás sírok elhelyezkedése

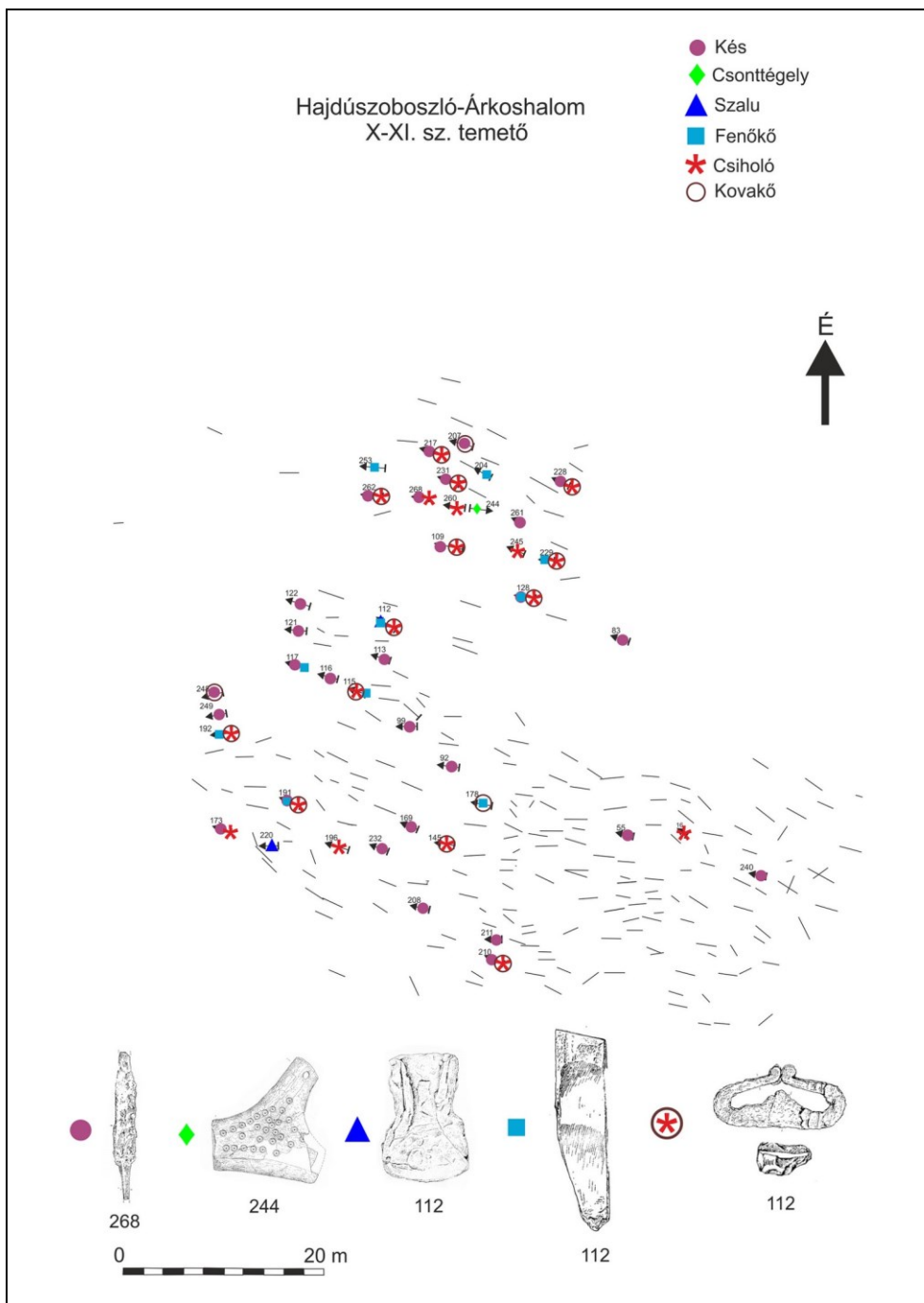
6. tábla: Torquesek, karperecek és ezüsfóliás gyöngyök a temetőben

7. tábla: Gyűrűk, gombok, veretek és líra alakú csatok a temetőben

8. tábla: A fegyveres-lószerszámos sírok

9. tábla: Használati eszközöket tartalmazó sírok a temetőben

Rövidítésjegyzék

- ActaAntHung* = Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaArchHung = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaBiol = Acta Biologica Szegediensis (Szeged)
Agria = Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
Antaeus = Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung = Archaeologica Hungarica (Budapest)
Arrabona = Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei (Győr)
AUSZ Acta Iuvenum = Acta Universitatis Szegediensis Acta Iuvenum Sectio Archaeologica (Szeged)
AV = Arheološki Vestnik (Ljubljana)
BMMK = A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BudRég = Budapest Régiségei (Budapest)
CommArchHung = Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch = Dissertationes Archaeologicae. Ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae (Budapest)
DissPann = Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DJM = Damjanich János Múzeum (Szolnok)
DM = Déri Múzeum (Debrecen)
DMÉ = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
Dolg = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár); Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből (Szeged); Dolgozatok a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged); Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából Új sorozat (Kolozsvár)
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
EMÉ = Az Egri Múzeum évkönyve (Eger)
FolAnth = Folia Anthropologica (Szombathely)
FolArch = Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung = Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
Fundort Wien = Fundort Wien. Berichte zur Archäologie (Wien)
HOMÉ = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
Isis = Isis. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek (Székelyudvarhely)
JAM = Jósa András Múzeum (Nyíregyháza)
JAMÉ = A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
KJM = Koszta József Múzeum (Szentes)
KJMF = A Koszta József Múzeum Füzetei (Szentes)
Marisia = Marisia. Studii și materiale (Târgu-Mureș)
MFCs = Múzeumi Füzetek Csongrád (Csongrád)

MFM = Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
MFME = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME–MonArch = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Monographia Archaeologica (Szeged)
MFME–StudArch = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica (Szeged)
MGAH = Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae (Budapest)
MKCsM = Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében (Szeged)
 MNL CSML = Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád-Csanád Megyei Levéltár (Szeged)
 MNM = Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
MŐK = Magyar Őstörténeti Könyvtár (Budapest)
 ELKH BTK = Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont (Budapest)
RégFüz = Régészeti Füzetek (Budapest)
 RGZM = Römisch-Germanisches Zentralmuseum (Mainz)
RKM = Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)
Savaria = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SLA = Slovenska Archeologia (Bratislava)
SMK = Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
Starinar = Starinar (Beograd)
StudArch = Studia Archaeologica (Budapest)
StudCarol = Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata (Budapest)
StudCom = Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Budapest)
Szeged = Szeged. Várostörténeti és kulturális magazin (Szeged)
SzSzSz = Szabolcs-Szatmári Szemle (Nyíregyháza)
 SZTE BTK = Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar (Szeged)
 SZTE RT RGy = Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Régészeti Gyűjtemény (Szeged)
 SZTE TTIK = Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar (Szeged)
Tisicum = A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyvei (Szolnok)
TJM = Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely)
Tyragetia = Tyragetia (Chişinău)
VAH = Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
VMMK = A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
ZGy = Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)
ZM = Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)

Ad. = Adattár
 Á. = állati eredetű
 Átm. = átmérő
 db = darab
 Falv. = falvastagság
 Fátm. = fenékatmérő
 Furatátm. = furatátmérő
 Furath. = furathossz
 Gysz. = gyarapodási szám

H. = hosszúság
L. = lenyomat
Lh. = lelőhely
Ltk. = leltárkönyv
Ltsz. = leltári szám
M. = mélység, magasság
Mar. = maradvány
Megh. = meghatározás
N. = növényi eredetű
Obj. = objektum
Pátm. = peremátmérő
Pv. = peremvastagság
S. = súly
Sn. = sodratlan
Sz. = szélesség
Szátm. = szájátmérő
Szórv. = szórvány
Talpátm. = talpátmérő
V. = vastagság

Abb. = Abbildung
Fig. = Figure
Kat. = Katalógus
Obr. = Obrazok
Pl. = Plaque
Taf. = Tafel

Felelős kiadó
Prof. dr. Révész László tanszékvezető egyetemi tanár
SZTE BTK, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Nyomdai munkálatok
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György